

משרד החינוך

אמונתך בלילות

**פרקי עיון ופעילויות העוסקים בהיבטים
אמוניים הקשורים בזיכרון השואה**

למורה המחנך המלווה בני נוער במסעות לפולין
ובמסעות משואה לתקומה בארץ

ליקוט, עריכה וכתיבה:
שושי שפיגל, יעל קופרשטוק

הפקה:
אתי אורלב, שרה תורג'מן

עריכה לשונית:
אפרת חבה

תודות לגב' מיכל דה-האן, לגב' עמליה לואין, לד"ר יוחנן בן יעקב,
לרב ד"ר תמיר גרנות, לגב' עדי פיינרמן, לרב ד"ר יוחאי רוזיק
ולפרופ' יהודית תידור באומל על תרומתם הרבה לתוכן החוברת.
תודה לזאביק זמין על הצילומים לכריכת החוברת.

**למידע ולפעילויות נוספות, אפשר לפנות למה"ד הנחלת זיכרון
השואה בכתובת**
[https://holocaustremembrance.wixsite.com/
zicaronshoaa](https://holocaustremembrance.wixsite.com/zicaronshoaa)

תוכן עניינים

5	דברי פתיחה: גברת שוש נגר, מ"מ ראש מינהל החמ"ד
7	דברי פתיחה: מר חגי גרוס, מנהל מינהל חברה ונוער
9	מבוא

פרק ראשון: גם כי אלך בגיא צלמוות - שואה ואמונה

13	מתוך הערפל - אמונה בשעת משבר / הרב ד"ר יוחאי רודיק
20	מסע אמונה בעקבות המסע לפולין - פעילות לקראת המסע
23	גישות שונות בהתייחסות האמונית לשואה - פעילות לאחר המסע
27	כך מנהיג הקב"ה את עולמו, לימוד על אי הבנה נוכח אסון - פעילות לשיחת ערב
29	וקווי ה' יחליפו כוח - פעילות לאחר המסע

פרק שני: בהתעטף עליו נפשי את ה' זכרתי - חיים יהודיים בשואה

33	אנקת אסיר - התפילה באירופה הכבושה תחת השלטון הנאצי / פרופ' יהודית תידור באומל
40	שערי תפילה אינם ננעלים לעולם - פעילות לקראת המסע / עדי פיינרמן
43	לימוד אמונה כבסיס לתפילה משמעותית - פעילות לאחר המסע
45	ידעני בין ערך תפילה - פעילות המשך לאחר המסע

פרק שלישי: זיכרון מצמצם מרחקים - תקומה וזיכרון

55	המשמעות הדתית והלאומית של הזיכרון / הרב ד"ר תמיר גרנות
62	כוח האומה הוא בזיכרונה - פעילות לקראת המסע
67	כעוף החול - פעילות לאחר המסע
74	שם ונר - ערכת פעילויות לשיחת ערב: לא תשכח, שתיקות, האחרון שנשאר

פרק רביעי: דע מאין באת ולאן אתה הולך - מסע אל שורשי הציונות הדתית בפולין

81	מסעות שורשים ללא שורשים - על מסעות תלמידי החמ"ד לפולין / ד"ר יוחנן בן יעקב
82	ויתרוצצו הבנים - קווים לדמותו של הרב משה צבי נריה זצ"ל ולמורשתו / ד"ר יוחנן בו יעקב

- 84 איש אשר רוח בו - הרב ד"ר זרח ורהפטיג / עדי פיינרמן
- 86 הציונות הדתית בפולין - פרקי מסע / ד"ר יוחנן בן יעקב
- 96 הציונות הדתית בפולין - סוגיות שעל סדר יומה של הציונות הדתית, הפעלה בעקבות המאמר
- 101 מי אני - ציוני דתי - מערך בנושא זהות ציונית דתית

נספח

- 100 תשובות לשאלות הלכתיות ששאלו ראשי משלחות במסעות לפולין/ הרב אבי גיסר
ערכה מצורפת - כרטיסיות לשיחת ערב במסע

מחנכים, מנהיגי חינוך יקרים,

כל מחנך מוביל את חניכיו בדרכים רבות ושונות, סלולות יותר או פחות, בדרך לעיצוב דמותם, זהותם ואישיותם. עליכם, המחנכים המלווים את תלמידי החמ"ד במסעות לפולין ובמסעות משואה לתקומה בארץ, מוטלת משימה מורכבת ועדינה, רבת חשיבות וערך. בידיכם לשזור את זיכרון השואה בתוך המעשה החינוכי ולעשותו לחלק בלתי נפרד מעיצוב הזהות הציונית דתית של תלמידינו.

המסע לפולין והמסע משואה לתקומה בארץ הם אבני דרך חשובות ומשמעותיות בתהליכים החינוכיים שאנו מובילים בבתי החינוך של החמ"ד. ככאלה, אנו משקיעים מחשבה רבה בהתאמת המסעות ותכניהם לערכי חזון החמ"ד, כך שיספקו לתלמידים המשתתפים בהם חוויה מעצבת מבחינה אמונית ולאומית, אשר תעמיק ותקדם את החוסן האמוני ואת רגשי החיבור וההזדהות לעם ישראל, לארץ ישראל ולתורת ישראל.

ברוך ה' אנו זוכים לחיות בדור של גאולה. לאחר שנות סבל וחושך גדול, אנו יושבים לבטח על אדמתנו ורואים בבניינה של מדינת ישראל ובצמיחתה.

*אין המדינה האושר העליון של האדם. זה ניתן להאמר במדינה רגילה, שאינה עולה לערך יותר גדול מחברת אחריות גדולה, שנשארו המוני האידיאות, שהן עטרת החיים של האנושיות, מרחפים ממעל לה, ואינם נוגעים בה. מה שאין כן מדינה שהיא ביסודה אידיאלית, שחקוק בהייתה תוכן האידיאלי היותר עליון שהוא באמת האושר היותר גדול של היחיד. מדינה זו היא באמת היותר עליונה בסולם האושר, ומדינה זו היא מדינתנו, מדינת ישראל, יסוד כסא ד' בעולם, שכל חפצה הוא שיהיה ד' אחד ושמו אחד, שזהו באמת האושר היותר עליון.
(הראי"ה קוק, "אורות ישראל", פרק ו, פסקה ז, עמוד קס)*

ברכה והצלחה במשימתכם החשובה. צאתכם לשלום ושובכם בשלום.

שוש נגר

מ"מ ראש מינהל החמ"ד

למחנכים המלווים מסעות לפולין ומסעות משואה לתקומה בארץ בחמ"ד,

אנחנו יוצאים למסעות לפולין ולמסעות משואה לתקומה בארץ כדי להתחבר, ולו להרף עין של ימים ספורים, לפרק נורא בסיפורו של העם היהודי. אנו מבקשים ללמוד על יהדות פולין המפוארת שנכחדה, לטעום מעט מטעמם של עולם התורה ושל עולם החסידות שהיו שם ואינם עוד ולהתחבר לזכרם של ששת המיליונים שעלו בסערה השמימה. אנחנו מבקשים להתחקות על עקבותיהם של שורדי השואה ולשאוב כוח והשראה מהחיים שבנו לעצמם במדינת ישראל ומבקשים לבחון את הביטויים השונים של זיכרון השואה בחייו של עם ישראל בארצו. אנו מבקשים לקחת איתנו רשמים, זיכרונות, תובנות ומחשבות ממסעות אלו אל מסע חיינו.

*"כֹּה אָמַר ה'... הֲנֵה אֲנִי פֹתַח אֶת קַבְרוֹתֵיכֶם וְהֵעֵלִיתִי אֶתְכֶם מִקַּבְרוֹתֵיכֶם
עָמִי וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל אֲדֹמַת יִשְׂרָאֵל... וְנָתַתִּי רוּחִי בְכֶם וְחִיִּיתֶם
וְהִנַּחְתִּי אֶתְכֶם עַל אֲדָמַתְכֶם וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה' דְּבַרְתִּי וְעָשִׂיתִי נְאֻם ה'
(יחזקאל לז, יב-יד).*

נתקיימה בנו נבואתו של הנביא יחזקאל, ואנו זוכים למה שדורות רבים כל כך של יהודים יכלו רק לחלום ולכסוף אליו: לחיות במדינת ישראל הריבונית. משזכינו לכך, מוטלת עלינו חובה יהודית, אנושית ומוסרית לזכור ולהזכיר את אימי השואה הנוראה ולהעמיק את העיסוק החינוכי בהנצחת זיכרון השואה ומשמעותה.

"העם העתיק והיחיד ששרד את העתיקות, העם היהודי שבמהלך רוב ההיסטוריה שלו סבל מגלות ודיכוי, אבל לעולם לא ויתר על התקווה לגאולה" (אלי ויזל). בדור שבו שורדי השואה נפרדים מאיתנו, מתעצמת תחושת החובה להמשיך לשאת את זכרם ואת לפיד זיכרון השואה בהבנת ערכם כחלק בלתי נפרד מבניית הזהות היהודית הישראלית ובתחושת אחריות להמשכיות הסיפור היהודי: בזכירה סוד הגאולה.

ברכת הדרך שלוחה אליכם בברכה למסע משמעותי שיבנה קומה חשובה נוספת בבניין הזהות היהודית ישראלית של בני הנוער. דרך צלחה!

חגי גרוס

מנהל מינהל חברה ונוער

מערכת החינוך בישראל מחויבת להנחיל לבני הדור הצעיר, העתידים להמשיך ולעצב את עתידם של עם ישראל ושל מדינת ישראל, את המשמעויות ההיסטוריות, המוסריות והחינוכיות של אירועי השואה, הן בהיבט היהודי, הן בהיבטים הכלל-אנושיים... (מתוך חוזר מנכ"ל בנושא מסעות בני נוער לפולין)

בכל שנה, תלמידי כיתות י"א וי"ב בחמ"ד יוצאים למסעות בעקבות אירועי השואה - הן בפולין והן במסעות בארץ. מסעם של בני נוער דתיים שונה ממסעם של בני נוער שאינם דתיים וכרוכות בו סוגיות הלכתיות ואמוניות. לסוגיות ההלכתיות, העולות בעיקר במסעות בפולין, מספק משרד החינוך, באמצעות מינהלת פולין ובאמצעות רפרנטית חמ"ד במינהלת, מענים מותאמים וסיוע. מנהלי משלחות לפולין עוברים הכשרה במינהל חברה ונוער ומקבלים מידע והכוונה שמאפשרים תכנון מוקפד של המסע בליווי מדריך המשלחת כך שייתן מענה מיטבי ומותאם לבית הספר. הרב אבי גיסר, ראש מועצת החמ"ד, בשיתוף מינהלת פולין, כתב מסמך תשובות לשאלות הלכתיות ששאלו ראשי משלחות במסעות לפולין (מצורף בנספח).

אך המסעות בעקבות השואה, בפולין ובארץ, מעלים לא רק שאלות הלכתיות, אלא גם שאלות הנוגעות בהיבטים חינוכיים אמוניים רבים. בחוברת זו, אנו מבקשים לתת עליהן את הדעת ולסייע ביד המחנכים לבנות מעטפת חינוכית מסודרת שתתייחס להיבטים אלו. בחוברת, המיועדת למורה המחנך המלווה מסעות בני נוער לפולין ומסעות משואה לתקומה בארץ, מאמרים להרחבת הידע ולהעמקת המחשבה בנושאים אמוניים ופעילויות להעברה בכיתות.

המסעות מעוררים שאלות גדולות וצורך בכלים להתמודדות אמונית עם שאלות אלו, עם המציאות המורכבת של שואה ועם השאלות שעלו בעקבותיה ושעולות ביתר שאת במהלך המסע ולאחריו. עלינו, המחנכים, מוטלת החובה להקדיש זמן לתהליך חינוכי משמעותי שייתן לתלמידים כלים לבניית חוסן אמוני במציאות של מורכבות ושל שאלות.

הנצחת זיכרון השואה ועמידה על משמעותה הן אבני דרך משמעותיות בעיצוב הזהות הציונית דתית של תלמידינו. יש בכוחן לחזק ולהעמיק את הקשר שבין אדם לאלוקיו, שבין אדם לעמו ושבין אדם לארצו ולמדינתו באמצעות תהליך חינוכי משמעותי. המסעות בעקבות השואה הן שיאו של תהליך חינוכי של למידה חברתית רגשית (SEL) שמחזק מכלול של מיומנויות - אמוניות, חברתיות קוגניטיביות ורגשיות - ושמדגיש את חשיבותם של תהליכי עיבוד רפלקטיביים.

לחיות / נעמה הנקין הי"ד

לְחַיּוֹת.

לְחַיּוֹת, לְחַיּוֹת, לְחַיּוֹת.

כָּפֹה שְׁיִתֵּר.

בְּכֹל הַכַּחַ, בְּמֵלֵא הָעֵז.

לְהֵט טְבֵעֵי מִשְׁתַּלֵּט עַל גּוֹפֵי

מְרַקֵּד אֶת דְּמֵי

מְחַדֵּד אֶת הַצְּבָעִים סְבִיבֵי

מְתַסֵּס אוֹתִי.

לְאָכֵל.

לְרַקֵּד.

לְחַיּוֹת.

מֹל הַמְּוֹת, אֲנִי פְּשׁוּט מְכַרְחָה לְחַיּוֹת.

מתוך חוויית המסע בעקבות אירועי השואה, נצמח לחיים של הודיה ושל שמחה על הקיום היהודי במדינת ישראל, ראשית צמיחת גאולתנו, ולחיים של הווה יהודית ציונית דתית המחוברת לשורשים ולנצח ישראל. בברכת מסעות מוצלחים ומשמעותיים,

שושי שפיגל, מפקחת ארצית חינוך חברתי קהילתי ח"ן וחמ"ד

יעל קופרשטוק, מנהלת מרכז הדרכה חמ"ד, אגף תכנים מינהל ח"ן

פרק ראשון

גם כי אלך בגיא צלמוות - שואה ואמונה

1. מתוך הערפל - אמונה בשעת משבר / הרב ד"ר יוחאי רוזיק
2. מסע אמונה בעקבות המסע לפולין - פעילות לקראת המסע
3. גישות שונות בהתייחסות האמונית לשואה - פעילות לעיבוד לאחר המסע
4. כך מנהיג הקב"ה את עולמו, לימוד על אי הבנה נוכח אסון - פעילות לשיחת ערב
5. וקווי ה' יחליפו כוח - פעילות לעיבוד לאחר המסע

פרק ראשון: גם כי אלך בגיא צלמוות - שואה ואמונה

הרב ד"ר יוחאי רודיק, מפמ"ר מחשבת ישראל

מתוך הערפל - אמונה בשעת משבר

אמונה ותהיות

"ההתדיינות" עם אלוקים היא צורך של האמונה. היא נובעת מלב ליבה של האמונה. כאשר בספרו של אלי ויזל ("הלילה"), ילד מוצא להורג בתליה במחנה ריכוז ומישהו שואל: "היכן אלוקים?" זו השאלה הראויה להישאל [...]. אמונה אינה יכולה לעבור על זועה שכזאת לסדר היום. אמונה, בגלל היותה אמון באלוקים תובעת ממנו צדק [...]. ואולם האמונה רואה את יד ה' בכל דבר תחת השמש. האמונה מבקשת למצער לקבל רמז באשר לטיבה של ההתערבות האלוקית¹.

דבריו אלה של הרב אליעזר ברקוביץ - מבכירי ההוגים במאה ה-20 שעסק רבות בהתמודדות אמונית עם השואה - מציבים במרכז הדיון את השאלה כיצד אדם מאמין צריך להתייחס לשואה הנוראה ולתוצאותיה. מקורות רבים, הן בתנ"ך הן בהגות היהודית לדורותיה, תהו על עצם הניסיון לדעת את דרכי בורא העולם. אפשר להציג גישה זו בתמצות באמצעות דברי שלמה המלך: "ה' אמר לשכון בערפל" (מלכים א, ח, יב). הדימוי של ערפל ביחס לבורא העולם מדגיש כי דרכיו נסתרות מעיני בני תמותה ומוקפות, כביכול, ערפל שאינו מאפשר לנו לדעת בוודאות את עומק החשבונות והמהלכים האלוקיים. פסוקים רבים בתנ"ך מחזקים גישה זו, לדוגמה: "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאום ה'. כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי ממחשבותיכם" (ישעיהו נה, ח-ט). ובמילים דומות מובא בספר קהלת: "כי אלוקים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים" (קהלת ה, א).

הרמב"ם ב"מורה נבוכים" התייחס למערכת ההנהגה של בני אדם לעומת מערכת ההנהגה של הקב"ה וקבע: "אין ביניהם שיתוף, כי אם בשם בלבד [...] זאת היתה כוונת ספר איוב כולו, רצוני לומר: לתת זאת הפינה [היסוד] באמונה [...] שלא תטעה ותבקש בדמיוןך שתהיה ידיעתנו כידיעתו [...] וכשידע זה האדם יקל עליו בכל מקרה, ולא יוסיפו לו המקרים ספיקות על ה' אם ידע או לא ידע ואם ישגיח או יעזוב."² דברים דומים אמר ר' נחמן מברסלב, כפי שמובא בספר "ליקוטי מוהר"ן": "אדרבא, כך ראוי להיות, שתהיינה לו קושיות על ה' יתברך... כי מעצם גדולתו ורוממותו שהוא מרומם מאוד מדעתנו, בוודאי שאי אפשר שנבין ונשיג בשכלנו הנהגתו יתברך, ועל כן בהכרח שיהיו עליו קושיות."³

הרב צבי יהודה קוק, בשיחותיו על השואה, הגדיר את התלונות ואת הקושיות על מקומו של הקב"ה בתקופת השואה כ"תימהון לבב". באחת משיחותיו אמר: "המהרי"ל דיסקין שאל איזה חטא יש ב'תימהון לבב'? האם יש איסור להתפלל ולתמוה? והוא השיב שחטא זה של תימהון לבב הוא החטא הכי חמור. שיא השיאים. להתפלל על הקב"ה! ביקורת זו על הקב"ה הוא החטא היותר גדול הנובע מחוסר אמונה בהשגחה האלוקית."⁴

הרב צבי יהודה קוק, בעומק דבריו, מבקש להדגיש כי אפשר להתפלל ולמתוח ביקורת על התנהגותו של פלוני או אלמוני שאנו מכירים. האם אנו מכירים את הקב"ה שנוכל למתוח ביקורת על התנהגותו?! המרחק הרב בין חשבונות שמיים לבין שיקול הדעת המצומצם שלנו מונע מאיתנו להבין את שיקוליו של בורא עולם ואת מעשיו ומשום כך איננו יכולים להביע את דעתנו בנוגע להם.

1 ברקוביץ, הרב א' (תשס"ד), מאמרים על יסודות היהדות, ירושלים: שלם, עמ' 86-87.
2 רמב"ם, מורה נבוכים, ח"ג פ' כג.
3 ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן, ח"ב, תורה נב.
4 קוק, הרב צ', שיחות על השואה.

היבט מעניין בהקשר זה, הציג הרב יהודה עמיטל בהתייחסותו אל מאורעות השואה, שאותם חווה בעצמו: "מי שהיה שם בגיא ההריגה לא יכול היה שלא לראות את יד ה'. הדברים היו כל כך בלתי טבעיים, כל כך בלתי מובנים, כל כך בלתי הגיוניים [...] כל מי שהיה שם ראה. זה לא טבעי. את יד ה' ראיתי, אבל לא את הפשר, את המשמעות. הוא דיבר אלי - אבל לא הבנתי מילה."¹

אם נסכם את עיקרי הדברים שהובאו לעיל, נוכל לומר כי אין איסור לשאול שאלות, שאלות הן תגובה אנושית טבעית למצבים לא ברורים, אלא שאין השכל האנושי המצומצם יכול להתיימר לדעת ולהבין את דרכיו הנסתרות של בורא עולם. אמחיש את עיקרון השקפה זו בסיפור אישי. לפני שנים מספר, ראיינתי את הרב ישראל מאיר לאו, צעיר הניצולים ממחנה בוכנוולד שעלה לארץ ישראל בגיל שמונה, מייד בתום מלחמת העולם, יתום מאב ומאם. לפני הריאיון, ראה הרב שקופית שהייתה מיועדת להיות שקופית פתיחה לשידור משותף לחינוך הממלכתי והממלכתי דתי. כותרת השקופית הייתה: "היכן היה אלוקים בשואה". תגובת הרב הייתה: "מה פירוש היכן היה אלוקים בשואה? האם הוא פקיד שלנו שצריך למסור לנו דיווח היכן הוא היה?!" אפשר לתמצת את דבריו במשפט השגור: אנחנו עובדים אצל הקב"ה, הקב"ה אינו עובד אצלנו.

ללא ספק, השקפה זו - הדוגלת בהמעטת ערכו של האדם ובמודעות למוגבלות שכלו יחסית לגודלו של בורא העולם ולעוצמתו - היא נקודת המוצא לכל דיון במשבר שיצרה השואה. רק על בסיס עמדה זו ומתוך עולם של אמונה, אפשר לצדד בלגיטימיות השאלה, בחיפוש מענה לה ובהצבת דרכים רעיוניות להתמודדות עם משברים בכלל ועם זוועות השואה בפרט - כמובן בהבנה כי התשובות שנעלה אינן ודאיות ואינן מוחלטות. גישה זו חשובה במיוחד במציאות העכשווית, כשתהיותיהם של בני הנוער ושאלותיהם מתרבות.

אמונה ושאלה כרוכות זו בזו

הרמב"ן כתב: "ואם תשאל עלינו כיוון שיש ענין נעלם במשפט ונצטרך להאמין בצדקו, מצד שופט האמת יתברך ויתעלה, למה תטריח אותנו ותצווה אותנו ללמוד הטענות? [...] חובת כל נברא, עובד מאהבה ומיראה, לתור בדעתו, לצדק המשפט ולאמת הדין כפי שידו משגת."² הרמב"ן סבר כי חובה על האדם למצוא עקרונות אמוניים ומקורות רעיוניים שיוכלו להצדיק את הדין ולהציג את המשפט כדין צדק.

אכן, אדם מאמין אינו יכול לערער על דרכו של הבורא, אך יש מקום לשאלה שאינה מערערת אלא מבקשת להבין. אדרבה, מבחנה האמיתי של המאמין הוא בנאמנותו לאמונה על אף השאלות והתהיות. עיקרון זה לימד אותנו האברבנאל בפירושו לסיפור המפגש ההיסטורי בין יעקב לבין עשיו. התורה בספר בראשית (פרק לב) מתארת לנו: "וישלח יעקב מלאכים לפניו אל עשו אחיו [...] וישבו המלאכים אל יעקב לאמור באנו אל אחיך אל עשו וגם הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו. וירא יעקב מאוד וייצר לו ויחץ את העם אשר איתו ואת הצאן ואת הבקר והגמלים לשני מחנות". כיצד יש להבין את פחדו של יעקב אבינו ואת יראתו מפני עשיו אחיו? האם יעקב לא האמין בקב"ה שיעזור לו? האם פחדו של אדם מאמין מעיד על חוסר אמונה? תשובתו של האברבנאל (בפירושו לבראשית לב, ח) מבארת לנו: "פחד יעקב ויראתו מעשו לא היה מחולשת אמונתו וביטחונו ביעודיו, כי באמת לבו בטוח בה'. אבל היה פחדו כדרך הגיבור האמיתי, שבהיכנסו למלחמה יפחד מהמוות [...] ועל כל זה שכלו [...] גער בו על פחדו והתאמץ והלך לקראת אחיו. זה באמת הראוי להיקרא מאמין בנבואתו ובוטח ביעוד אלוקיו". האברבנאל מתווה בדבריו עיקרון אמוני חשוב ביותר: מבחנה של המאמין אינו בהעדר תחושת פחד נוכח סכנה כיוון שתחושת פחד היא טבעית. אמונת האדם נבחנת ביכולתו להתגבר על הפחד ולבטוח בבורא העולם.

בצורה דומה נוכל להתמודד עם לגיטימיות השאלה על מקומו של הקב"ה בשואה הנוראה. חיפוש האדם אחר משמעות השואה ורצונו להבין את הסיבות לאובדן הגדול הם תופעה טבעית. מבחנה של המאמין אינו בהעדר השאלה, אלא ביכולתו להמשיך ולהאמין למרות השאלה, למרות השואה הנוראה. עולם אמוני המכיל בתוכו את הקשיים ואת השאלות הוא עולם עמוק ומורכב. הרב אליעזר ברקוביץ כתב בהקשר זה:

מקומה של התהייה על ההשגחה האלוקית במחנות ההשמדה היה בתחום המסורת הקלאסית של היהדות [...] האדם מבקש להצהיר על אמונתו, אך לא מתוך העמדת פנים כאילו לא ארעה השואה מעולם. הוא

1 מיה, מ' (תשס"ב), **עולם חרב ועולם בנוי**, הוצאת תבונות, מכללת הרצוג, עמ' 116.

2 רמב"ן, **שער הגמול**, לט.

יודע שדור זה חייב לחיות ולהאמין בצילה של השואה. עליו ללמוד כיצד לעשות זאת. כדי שאמונתו תוכל להישאר בעלת משמעות עליו להקצות מקום לאפילה המסמאת של מחנות ההשמדה בתוך האמונה שלו. האפילה תישאר אך ל"אורה" הוא יצהיר על אמונתו והיא תתן משנה תוקף להצהרותיו.¹

השאלות שעוררה השואה נחלקות לשני סוגים: שאלות שנשאלו במהלך השואה, כגון: אם יעלה על הדעת כי הקב"ה היה במשרפות וברכבות המוות ונתן לרוצחים לבצע את זממם. ושאלות שנשאלו אחרי השואה הנוראה, כגון: אם אפשר להמשיך לעבוד את הקב"ה אחרי השואה כמו שעבדו אותו לפני. כפי שהזכרנו לעיל, נקודת המוצא בחיפוש תשובות לשאלות אלו היא כי הקב"ה הוא "אל אמונה ואין עוול" (דברים לב, ד). ודווקא על בסיס אמונה זו, אנו מבקשים להבין כיצד הקב"ה נתן לרוצחים לבצע את זממם.

היכולת להמשיך ולהאמין, למרות השאלות ותחושת השבר, באה לידי ביטוי בסיפור מיוחד שהתפרסם בערב ראש השנה תש"ז (1947) בעיתון "אידישא צייטונג" בבואנוס איירס שבארגנטינה. סיפור זה, פרי עטו של מפיץ הסרטים צבי קוליץ, הוא אחד הטקסטים המרגשים והיפים שנכתבו על השואה. הסיפור, שנשא את הכותרת: "יוסל רקובר מדבר אל אלוקים",² הוא למעשה מעין צוואה שנמצאה, לכאורה, בחורבות גטו ורשה בתוך בקבוק. לפי הסיפור, כתב את הצוואה יהודי בשם יוסל רקובר בהיותו בגטו, לאחר שאיבד את אשתו ואת ששת ילדיו. בסיפור יוסל מתאר את מצב הגטו בשעותיו האחרונות, חושף את תחושותיו ביחס למותו הקרוב ופונה לאלוקים בפנייה כואבת - מתריסה ואוהבת כאחד:

אלוקי ישראל. נמלטתי לכאן כדי שאוכל לעבוד אותך באין מפריע, לשמור מצוותיך ולקדש את שמך. אלא שאתה עושה הכל כדי שלא אאמין בך. אך אם עולה בדעתך שתצליח, במסות הקשות האלה, להסיט אותי מדרך הישר, הריני מודיעך, אלוקי ואלוקי אבותי, שדבר מכל אלה לא יועיל לך במאום. אתה יכול לעלוב בי, אתה יכול להכות בי, אתה יכול לקחת ממני את היקר והטוב מכל שיש לי בעולם [...]. אבל אני אאמין בך תמיד, אוהב אותך תמיד, אפילו על אפך ועל חמתך. עשית הכל כדי שאתאכזב ממך, כדי שלא אאמין בך, אבל אני מת בדיוק כפי שחייתי. מאמין בך באמונה שלמה שאין לערעה. ישתבח שמך לעד אלוקי המתים, אלוקי הנקמות, אלוקי האמת והדין, שבמהרה ישוב ויגלה את פניו לעולם [...]. שמע ישראל ה' אלוקינו ה' אחד. בידך ה' אפקיד רוחי.³

באמצעות דבריו של יוסל רקובר אל בורא העולם, המחיש קוליץ את העיקרון שהדגשנו לעיל: היכולת לשאול שאלות בד בבד עם היאחזות באמונה. ראיית השאלות כנובעות דווקא מעומק של אמונה ומידיעה ברורה כי ה' הוא "אל אמונה ואין עוול".

אמונה מתוך ייסורים

מחקר היסטורי גילה כי יהודים בתקופת השואה הלחינו שירים ושרו אותם ברגעים של התרוממות רוח, בחגים ובשבתות. הם שרו ברכבות המוות, במחנות הריכוז ואפילו בתאי הגזים.⁴ אפשר לומר כי השירה הייתה להם כמקלט מפני היומיום הנורא. היא ביטאה כיסופים וגעגועים לזמנים אחרים, טובים יותר. ובעיקר הייתה השירה ביטוי להתגברות כוחות החיים על המוות ולניצחון הנשמה את המציאות.

כוחות הנפש שהתגלו במהלך השואה הנוראה מעלים את השאלה מאילו מקורות רוחניים שאבו היהודים כוח בתקופה זו. הרב קלונימוס קלמיש שפירא, האדמו"ר מפיאסצנה, אחד מצעירי אדמו"רי פולין בין מלחמות העולם ואחד הבולטים בהם, התווה בספרו "חובת התלמידים" ובדרשותיו קווי יסוד לחיזוק אמוני ולהתמודדות עם מצוקות השעה.⁵ אחד הרעיונות המרכזיים במשנתו האמונית בנוגע להתמודדות עם משבר הוא רעיון הקרבה לאלוקות מתוך ייסורים. במציאות החיים בגטו, היה קשה להתקרב אל הקב"ה בדרכי עבודת ה' המקובלות - כגון:

- 1 ברקוביץ, הרב א' (2004), **מאמרים על יסודות היהדות**, ירושלים: שלם, עמ' 87.
- 2 קוליץ, צ' (2000), **יוסל רקובר מדבר אל אלוקים**, תל אביב: משרד הביטחון, עמ' 23-24.
- 3 יש לציין כי לכתחילה נפוצה הדעה כי מדובר בסיפור אמיתי. לימים נודע כי הסופר צבי קוליץ, פוליטיקאי ומפיק סרטים, כתב את הנוסח הנ"ל.
- 4 גרנות, הרב ת' (תשע"ד), **אחכה לו - שירים שעלו מאפר השואה**, המרכז ללימודי השואה, מכללה לבנות ירושלים, עמ' 1-2.
- 5 שפירא, הרב ק' (תרצ"ב), **חובת התלמידים**, ורשא.

תפילה, לימוד תורה ושמחה. משום כך, פיתח הרב שפירא את התודעה שלפיה האלוקות נמצאת בתוכיותו של האדם מעצם ברייתו וכי הייסורים והסבל מאפשרים גילוי האלוקות הפנימית. באמצעות ביטול האני, המתיימר להבין את המציאות ואת נסתרותיה, אפשר לגלות את הנוכחות האלוקית הפנימית. הרב שפירא התבסס על המדרש, על הקבלה ועל החסידות ופיתח השקפה אמונית שהדגישה את הסבל כניסיון וכביטוי למלחמה שבין הרע והטוב. בספרו "אש קודש", כתב האדמו"ר מפאסצ'נה:

ובאמת, מה מקום לקושיות חס ושלום ולשאלות, הן אמת שיסורים כאלו באים רק אחת לכמה מאות שנים, אבל מ"מ איך נרצה להבין את מעשי ה' אלו ולהיפגם חס ושלום כשלא נבין אותם, אם גם קלח אחד של עשב שעשה ה' לא נבין ומכל שכן שנפש לא נבין [...] הטעם שאיש כזה נפגש באמונתו מיסורים של זמננו משום שעצמותו ויסוריו נוגעים לו יותר [...] צריכים למסור את נפשו ועצמותו ונגיעותיו ואז לא תיפגם אמונתו ויאמין באמונה שלימה שהכל בצדק ובאהבת ה' לישראל [...] היסורים הם הסתרת פנים, לכן כשרואים בהם יד ה' אז מעביר בזה את ההסתרה ומגלה אותו יתברך גם מתוך ההסתרה וגם מתוך הדינים.¹

דרך נוספת שהתווה האדמו"ר בספרו "אש קודש" היא הפקעת היסורים מעולמו של הפרט בלבד וניסיון להבין כי הנאצים ביקשו לפגוע בתשתית הרוחנית של עם ישראל. דוגמה למהלך זה נוכל למצוא בדבריו: "אחדים פרטים מהם נפגמה האמונה אצלם, ומקשים לאמור למה עזבתנו [...] לא על שעשינו רע אנו נרדפים, רק על שאנו ישראלים, דבוקים באלוקנו ובתורתנו [...] כי תכלית כל הצרות היא ה' והתורה - אינם נותנים על לב, לכן עוד נחלשת אצל פרטים האמונה".²

מקור נוסף העוסק בהתמודדות עם משבר ועם עצם קיומם של ייסורים והתורם נקודת עוגן רעיוני להתמודדות עם משבר השואה הוא דברי המלבי"ם בפירושו לספר דברים בנושא קריאת שמע:

האמונות הקודמים שהיו מאמינים בריבוי אלוהות הישוו בזה שיש אלוהים פועל טוב ויש אלוהים פועל רע, כי לא יכלו לצייר שהטוב והרע הנמצא בעולם יצאו משורש אחד, ועל כן היו מתיראים מפועל הרע ואוהבים את הפועל הטוב. וכאשר בא בתורת אמת ללמדם שיתאחדו היראה והאהבה לאלוקי אמת והוצרך להקדים להם את אמונת היחוד [שמע ישראל], שאלוקי עולם הוא אחד ואין זולתו, והוא שורש לכל הנמצא והמתהווה בכל העולמות. הן דברים אשר לפי השגתנו נקראים בשם טוב והן דברים אשר נקראים בשם רע.³

המלבי"ם מכוון את הקורא לרעיון אמוני חשוב: אם אתה מאמין בהשגחה פרטית, אתה צריך להאמין בה הן בטוב הן ברע. ברכת "ברוך דיין האמת" והפסוק "אל אמונה ואין עוול" ניצבים בתשתית האמונה היהודית. מותר לחקור, לעיין ולחתור להבנה במידת האפשר, אבל עלינו לדעת כי מה' הייתה זאת.

מהלך שלם

התלמוד הבבלי (נידה לא) מדגיש כי אדם מאמין צריך להסתכל על המאורעות כמכלול ולא להסתפק בראיית המציאות העכשווית: "דרש רב יוסף מאי דכתיב 'אודך ה' כי אנפת [כעסת] בי ישוב אפך ותנחמני?' במה הכתוב מדבר - בשני בני אדם שיצאו לסחורה, ישב לו קוץ לאחד מהן, התחיל מחרף ומגדף. לימים שמע שטבעה ספינתו של חברו בים התחיל מודה ומשבח. לכך נאמר: 'ישוב אפך ותנחמני'."

הגישה העקרונית המבקשת לראות מהלך שלם ולא להתבונן רק באירוע נקודתי מסוים, משמעותי ככל שיהיה, מאפשרת ראייה של סמיכות מאורעות בין השואה הנוראה ובין הקמת מדינת ישראל. שלוש שנים לאחר השואה, נשמעה בעולם ההכרזה על הקמת המדינה ונקראה מגילת העצמאות. דברים ברוח זו, המבקשת להדגיש את סמיכות המאורעות כפעולה של יד מכוונת, כתב הרב חיים דוד הלוי, רבה של תל אביב-יפו: "אלמלא אותה שואה נוראה ייתכן ולא היה מתעורר ליבם של אומות העולם להחליט על הקמת מדינת ישראל. השואה היתה

1 שפירא, הרב ק', **אש קודש**, עמ' קלח-קמ.

2 בתוך: פרבשטיין, א' (תשס"ב), **בסתר רעם**, ירושלים: מוסד הרב קוק, עמ' 408.

3 פירוש המלבי"ם לדברים ו, ד.

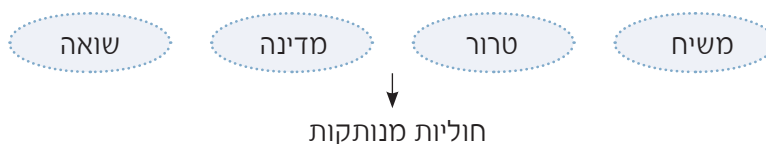

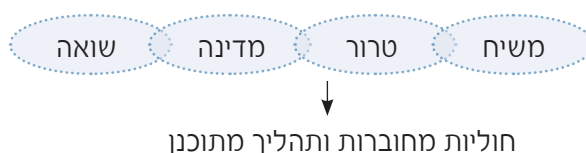
גורם מכריע ביותר לאותה החלטה היסטורית של האו"ם¹.

ננסה להמחיש סמיכות מאורעות זו באמצעות הסרטוט "חוליה בשרשרת". סרטוט זה מבטא חיבור בין אירועים שונים באמצעות שרשרת אחת ארוכה שאירועים שונים מרכיבים אותה. אפשר להסתכל על השרשרת בכללותה, ואפשר להסתכל על החוליות כמנותקות זו מזו. אם נתבונן בשרשרת כולה, ניווכח לדעת כי מדובר בתהליך שיצרה יד מכוונת.

ציור א'

ציור ב'

ציור א' מציג שרשרת המורכבת מחוליות מנותקות. אין קשר בין חוליה אחת לחברתה ואין ראייה של האירועים השונים כרצף אחד וכתהליך מתוכנן מראש. לעומת זאת, חוליות מחוברות, כמו בציור ב', מלמדות שהאירועים השונים, הטובים והפחות טובים, יוצרים יחד תהליך מתוכנן, וכי השואה הנוראה הובילה להקמת מדינת ישראל. מובן שאיננו יכולים להבין מדוע התהליך התנהל בצורה כזו, אבל המחשה זו מאפשרת נקודת מבט אמונית על התהליך.

אפשר לחלוק על המהלך הרעיוני שהוצג לעיל ועל הקישור בין שואה לתקומה, כדברי הרב עמיטל, ראש ישיבת הר עציון: "לראות במדינת ישראל פיצוי לשואה, כאילו היו דרושים חבלים כאלו בשביל תקומת המדינה, את זה אני לא יכול לתאר לעצמי [...]. אין בעולם הישג ואין בעולם ברכה שיכולים לשמש פיצוי על שריפת אותם הרבבות שלא טעמו טעם חטא [...]. לא מדינת ישראל שבמציאות, זו שמדי פעם מקיזה את דמה על קיומה, אף לא מדינת ישראל האידאלית שבחזון"².

משמעות הסבל

נקודת מבט נוספת על התמודדות עם משבר בכלל ועם מאורעות השואה בפרט בראייה המעצימה את האמונה אפשר לראות בדברי הרב יוסף דב סולובייצ'יק, ממנהיגי הבולטים של היהדות האורתודוקסית בארצות הברית ובעולם בכלל. במאמרו "קול דודי דופק", ציין הרב שני מושגים: "גורל" ו"יעוד". הבחירה באחד משני המושגים תשפיע על נקודת מבטו של האדם ביחס לאירועים אישיים ולמאורעות לאומיים:

אחת החידות הסתומות שהיהדות התלבטה בהן משחר קיומה הוא ענין הסבל בעולם [...]. העמדת שאלת הסבל, טוענת היהדות, אפשרית בשתי דימנסיות (מימדים) נפרדות - גורל ויעוד. **קיום גורלי** - זה קיום מאונס, בבחינת "על כרחך אתה חי". קיום עובדתי [...]. נטול משמעות, כיוון ותכלית [...]. ה"אני" הגורלי שואל שאלה עיונית-מטפיסית ביחס לרע. שאלה זו לא ניתנה לפתרון ואין עליה תשובה. **קיום יעודי** כיצד? זהו קיום פעיל כשאדם ניצב לעומת הסביבה מתוך הבנת ייחודו וסגולתו חרותו ויכולתו [...]. סיסמת ה"אני" היעודי היא: "על כרחך אתה נולד ועל כרחך אתה מת, אבל ברצונך החופשי אתה חי". האדם נולד כאובייקט, אבל ביכולתו לחיות כסובייקט [אישיות משמעותית], כיוצר ומחדש, המטביע על חייו את חותמו האינדיבידואלי והחורג מן האוטומטיות אל הפעילות היצרנית. תעודתו של האדם בעולמו, על פי היהדות, היא להפוך את הגורל ליעוד.³

1 הלוי, הרב י"ד, **קובץ דת ומדינה**.

2 עמיטל, הרב י'.

3 סולובייצ'יק, הרב י"ד (תשכ"ה), "קול דודי דופק", **איש האמונה**, עמ' 65-71.

המחשבה ה"יעודית", לעומת המחשבה ה"גורלית", מעניקה משמעות שונה לחיים. הייעוד מעניק לכאב ולסבל, הפרטיים והלאומיים, משמעות ערכית שכדאי למסור עבורה את הנפש. בהמשך כתיבתו, העמיק הרב סולובייצ'יק במשמעותו של הייעוד: "היסורים באים כדי לרומם את האדם, לטהר את רוחו ולקדשו [...] אוי ואבוי לו לאדם אם היסורים לא הביאוהו לידי משבר רוחני, ונשמתו נשארה קפואה נעדרת סליחה [...] כשם שהטובה מחייבת מעשים נעלים, כך דורשים היסורים תיקון הנפש וטיהור החיים". לפי דברים אלו, משבר נועד לרומם את אישיותו של האדם, לעורר אותו לבחון מחדש את אישיותו ואת דרכו ולהציב לו יעדים ומטרות נעלים.

ההבחנה לפיה אין מקריות בעולם ואין גורל עיוור, אלא ייעוד מכוון, מאפשרת מבט אחר על המציאות, מאפשרת עיצוב וגילוי כוחות רוחניים פנימיים הטמונים בנפשה של האומה ומאפשרת להתעלות ולהיטהר דווקא מתוך הייסורים ולהעצים את כוחות האמונה דווקא מתוך משבר.

שואה ותקומה

כל טרגדיה לאומית בעם ישראל הולידה בו יצירתיות חדשה. אחרי התפלגות ממלכת שלמה קמו הנביאים הגדולים עמוס והושע, ישעיהו וירמיהו [...] הרדיפות והעוני במזרח אירופה הובילו להיווצרות החסידות ומן האסון הנורא ביותר בתולדות האנושות, השואה, נולדה מדינת ישראל [...] משבר בעברית מקראית הוא כסאה של היולדת [...] משהו חדש נולד מן המיצר. זו צורת החשיבה של העם עליו נאמר: "כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ" [...] יש משהו רוחני מאוד, אבל גם מעשי ביותר, ביכולת הזו להתמיר רגעים רעים בחיים לדירבון ויצירתיות. כאילו איזה קול עמוק בתוכנו אומר לנו: הגעת לנסיבות הללו לא סתם, אלא משום שיש משימה כלשהיא המחכה למילוייה [...] בחרתי בך להעיד באוזני האנושות כולה שמהיסורים יכולה לצמוח ברכה גדולה, אם נאבקים בהם באורך נשימה ובחוסן אמונה.¹

שלוש שנים אחרי השואה הנוראה, קמה מדינת ישראל. קשה להתעלם מהעובדה שאלפי שנים לא זכינו למדינה והיינו נעים ונדים בין אומות העולם, ודווקא אחרי משבר השואה ואחרי שמיליוני יהודים נרצחו - זכינו למדינה. אומנם, כאשר אנחנו מעיינים בדברי הראי"ה קוק שלהלן על המדינה האידיאלית, אנחנו מבינים שעדיין לא הגענו אל התכלית הסופית, אולם הקמת המדינה וקיומם של צבא ושל שלטון עצמאי מבטאים תקומה שאיננה ניתנת לתיאור במילים פשוטות: "אין המדינה האושר העליון של האדם. זה ניתן להיאמר במדינה רגילה [...] שנשארו המוני האידיאות, שהן עטרת החיים של האנושות, מרחפים ממעל לה, ואינם נוגעים בה. מה שאין כן מדינה שהיא ביסודה אידיאלית, שחקוק בהווייתה תוכן האידיאלי היותר עליון [...] מדינה זו היא מדינתנו מדינת ישראל, יסוד כסא ה' בעולם".²

המעבר משואה לתקומה וממצב תלוש למדינת קבע הוא תהליך מורכב שאורך זמן. תהליך זה, שכולו מוגדר כתהליך גאולה, כולל עליות וירידות. אלו אינן מסמנות שינוי מגמה, אלא הן שלבים מובנים בתהליך הגאולה. הרב צבי יהודה קוק הגדיר את התהליך המדובר במאמרו "המדינה כהתקיימות חזון הגאולה"³: "אותה הדרכת ההדרגה קמעא קמעא, שהיא קובעת את מהלך גאולתן של ישראל לכל צדדיה המעשיים והרוחניים, הלוא היא כוללת בתוכה גם את כל ההפסקים והעיכובים, גם את כל הנסיגות והכישלונות, גם את כל העיכובים והסיבוכים [...] והננו נדרשים ונקראים אל מלוא החוסן ומרחב האמת של כל קוממיותנו האלוקית כולה [...] כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון."

דברים מפורשים על הקשר ההדוק שבין השואה והקמת מדינת ישראל ועל יד הקב"ה בהכוונת המאורעות, כתב הרב יוסף דב סולובייצ'יק במאמרו "קול דודי דופק". במאמר זה, ציין הרב שש קריאות של הקב"ה לעם ישראל במהלך תהליך גאולתם:

לפני שמונה שנים בעצם ליל בלהות מלא זוועות מיידנק, טרבלינקה ובוכנוולד, בליל של תאי גז וכבשנים, בליל של הסתר פנים מוחלט [...] בליל זה גופו צץ ועלה הדוד [...] עקב ההכאות והדפיקות בפתח הרעיה, עטופת אבל, קמה מדינת ישראל! [...] תקומת מדינת ישראל, במובן הפוליטי, היתה

1 זקס, הרב י', שיג ושיח (קריאות חדשות בפרשת השבוע) ספר בראשית-שמות, ירושלים: מגיד, עמ' 142-143.

2 קוק, הרב א", אורות הקודש, ח"ג, עמ' קצא.

3 קוק, הרב צ", לנתיבות ישראל, בית אל: מאבני המקום, ח"א, עמ' קצח-קצט.

התרחשות כמעט על טבעית. דפיקת הדוד נשמעה בשדה הקרב. חיל ההגנה הקטן של ישראל ניצח את צבאותיהן העצומים של ארצות ערב [...] תקומת מדינת ישראל האטה, לפחות, את תהליך הבריחה של הנוער [...] בפעם הראשונה בתולדות גלותנו הפתיעה ההשגחה [...] שדם יהודי אינו הפקר! [...] יהודי הנס מארץ אויב יודע עכשיו כי יכול הוא למצוא מקלט בטוח בארץ אבות.¹

סיכום והגשמת הנבואות

תולדות עם ישראל לדורותיו כוללות עליות וירידות, שואה ותקומה, ציפייה וגאולה. במאמר זה, ניסיתי להתוות קווים רעיוניים ומעשיים להתמודדות עם השפעותיה של השואה על האמונה ובד בבד להציג את היות גאולת ישראל והקמת המדינה בוקעות דווקא מתוך המשבר. להלן ננסה לסכם בתמציתיות את עיקרי הנושאים שעסקנו בהם, ולבסוף נציין את עובדת הפלא שבדורנו אנו עדים להגשמת נבואות ולפריחה רוחנית וחומרית של עם ישראל בארצו.

1. נקודת המוצא לדיון אמוני במשמעות השואה ובתוצאותיה היא ששכלו של האדם מוגבל ושדרכי ה' נסתרות, כדברי הפסוק: "כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם ומחשבותי מחשבותיכם" (ישעיהו נה, ח-ט).
2. יש המתנגדים התנגדות מוחלטת לשאלת שאלות ולחיפוש תשובות. לדוגמה: "מעצם גדולתו ורוממותו שהוא מרומם מדעתנו, בוודאי שאי אפשר שנושיג בשכלנו הנהגתו יתברך" (ר' נחמן מברסלב, "ליקוטי מוהר"ן", ח"ב, תורה נב).
3. יש המצדדים בלגיטימיות השאלה והחקירה ובהיותן נובעות דווקא מנקודת מבט אמונית: "אמונה, בגלל היותה אמון באלוקים, תובעת ממנו צדק [...] איש האמונה מציב לפני אלוקים סימן שאלה בגלל אמונתו [...] האפילה תישאר אך ל'אורה' המאמין יצהיר על אמונתו והיא תתן משנה תוקף להצהרותיו" (הרב סולובייצ'יק, "איש האמונה", עמ' 77-82).
4. עוצמת אמונתו של המאמין מתבטאת בהמשך אמונתו החזקה בקב"ה למרות שאלותיו ומשבריו: "עשית הכל כדי שאתאכזב ממך, כדי שלא אאמין בך, אבל אני מת בדיוק כפי שחייתי, מאמין בך באמונה שאין לערעה" (קוליצ', צ, "יוסל רקובר מדבר אל אלוקים", עמ' 23-24).
5. הצגנו דרכים להתמודדות: ראיית מהלך המאורעות כתהליך מושגח, המחייב התבוננות במכלול ולא רק נקודתית. הבנה כי יש לעם ישראל ייעוד בעולם ומתוך כך יש משמעות גם לסבלו.

נבואות רבות נכתבו בתנ"ך. התבוננות מעמיקה בפרטי הנבואות ובמציאות העכשווית במדינת ישראל מלמדת כי הקב"ה נמצא איתנו לכל אורך הדרך - הן במשברים ובסיבוכים, הן בגאולה ובהגשמת הייעוד המובטח: "ושב ה' אלוקיך את שבותך וריחמך ושב וקיבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוקיך שמה. אם יהיה נידחך בקצה השמיים משם יקבצך ה' אלוקיך ומשם יקחך. והביאך ה' אלוקיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה והיטיבך והרבך מאבותיך" (דברים ל, ג-ה).

הקמת מדינת ישראל הביאה לעליית רבבות עולים חדשים שפעלו ליישב את ארץ ישראל ולהפריח את שממתה. נביאי ישראל הוכיחו את העם על חוסר אמונתם בהתגשמות נבואות הגאולה: "יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו נגזרנו לנו" (יחזקאל לז, יא), ובד בבד השתדלו להפיח רוח של תקווה, של אמונה ושל חזון בעם המפוזר בין האומות: "כה אמר ה' אלוקים הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל. וידעתם כי אני ה' [...] אני ה' דיברתי ועשיתי נאום ה'" (יחזקאל לז, יב-יד). כיום, למרות השואה הנוראה ולמרות רצח מיליוני יהודים, ילדים ומבוגרים, זכינו להגשמת הנבואות: לתנובת הארץ, לניצחון על האויבים, לחוסן כלכלי, לבניין הארץ, לאיכות חיים, ללימוד תורה ולתקווה יומיומית לגאולת העולם כולו במהרה בימינו.²

1 סולובייצ'יק, הרב י"ד (תשכ"ה), **איש האמונה**, עמ' 77-82. עמ' 65-71.

2 ראו: **הנבואה**, הוצאת אגודת ידידי החמ"ד.

מסע אמונה בעקבות המסע לפולין

פעילות לקראת המסע

הערות למנחה

1. הפעילות אינה עוסקת בנושא של אמונה במהלך השואה, אלא בשיח אמוני בעקבות המסע לפולין והמפגש עם מוראות השואה.
2. בשל רגישות הנושא, חשוב לגלות סובלנות כלפי עמדות, התבטאויות ותחושות שונות ולאפשר שיח פתוח, מכיל ומכבד.
3. להלן הצעות לסרטונים, למאמרים, לקטעי קריאה ולשירים העוסקים בנושא האמונה בעקבות השואה. אפשר להוסיף עליהם ואף להזמין את המשתתפים להוסיף מקורות שהם מכירים (מומלץ לצפות בסרטונים ולקרוא את המאמרים לפני הפעילות ולבחון את התאמתם לקבוצה).

פתיחה

המנחה יציג את המושגים **אמונה ושואה** ויבקש מהמשתתפים לכתוב משפט אישי שמתייחס לשני המושגים ולקשר שביניהם (המנחה יאמר למשתתפים שאין חובה לשתף).
המנחה יזמין את המשתתפים המעוניינים בכך להציג את המשפט שכתבו במליאה.

משימה אישית בתחנות

המנחה יארגן שלוש תחנות בחדר הפעילות:

- עמדת צפייה בסרטונים
- עמדת קריאה של מאמרים ושל קטעי מקורות
- עמדת האזנה לשירים

המנחה יזמין את המשתתפים לעבור בין התחנות ולרשום לעצמם (מומלץ ביומן המסע) היגדים, משפטים, תחושות או מחשבות שעולים מהעיסוק בסרטונים, במאמרים ובשירים ושהם משמעותיים בשבילם בסוגיה של אמונה ושואה.

סיכום במליאה

המנחה יבקש מהמשתתפים לשתף במשהו שכתבו ולהסביר את משמעותו בשבילם (מומלץ לאפשר למשתתפים לקרוא קטעים רלוונטיים שכתבו ביומן המסע).

שאלות לדיון

- במה חיזק אתכם הסרטון, קטע הקריאה או השיר? האם פתר שאלות? האם הציע כלי להתמודדות עם השאלות?
- איזה מקום יש לשאלות בחיינו? האם הן מחזקות אותנו ואת התפיסות שלנו או מערערות אותן ואותנו?
- האם העובדה שאנשים נוספים מתמודדים עם אותן שאלות מחזקת או מחלישה?
- לדעתכם, האם נכון יותר למצוא לבד תשובות לשאלות החיים או להתלבט בהן יחד? מה הרווחים של כל אחת מהדרכים? מה המחירים שבכל אחת מהן?
- מה מאפשר שיח בנושא אמונה לקבוצה ולפרטים בקבוצה?

סרטונים

קוד לסריקה

1. איפה היה אלוקים בשואה?
תשובות של מאמינים

3. איפה היה אלוקים בשואה?
הרב חגי לונדין - יום הזיכרון
לשואה ולגבורה

5. איפה היה אלוקים בשואה
הרב יובל שרלו

קוד לסריקה

2. איפה היה אלוקים בשואה
הרב ברוך וידר

4. איפה היה אלוקים בשואה
הרב אליקים לבנון

6. הרב ד"ר תמיר גרנות על
אמונה בשואה

קטעי קריאה

קוד לסריקה

1. איפה אלוקים היה? בשואה!
סיון רהב-מאיר

3. ואיפה היה אלוקים בשואה
אבישי בן חיים

5. היכן היה אלוקים בשואה -
הרב שלמה אבינר

קוד לסריקה

2. מסע אל קצה הלילה
אלי ויזל

4. "אף על פי שמיצר לי ומימר
לי" - הרב יהודה עמיטל

שירים

קוד לסריקה

1. שיר למעלות יוסף קרדונר
(תהלים קכא)

3. הנני בידך
אברהם פריד, מילים: ר' מאיר
הלוי מאפטא, לחן: פנחס
ברייער

קוד לסריקה

2. נווה תלאות
יונתן רזאל

4. ואפילו בהסתרה
יוסף קרדונר חאבי אנשין, מילים:
ר' נחמן מברסלב, ליקוטי מוהר"ן
נו, לחן אלי גרוס

קוד לסריקה

6. גם כי אלך ישי ריבו

8. אלי למה עזבתני -
אהרון רזאל
תהלים כב, ב-ג; כ)

10. כשהלב בוכה
עוזיה צדוק, מילים: יוסי
גיספן, לחן: שמואל אלבז

קוד לסריקה

5. כי תעבור
ידן כהן, מילים: מתוך נבואת
ישעיה על אחרית הימים

7. גם כי אלך תזמורת שלהבת
(תהלים קכא)

9. בדמייך חיי
אברמי רוט

גישות שונות בהתייחסות האמונית לשואה

פעילות לעיבוד אחרי המסע

האמונה היהודית מתבססת על היות העולם נברא ומושגח. לפיכך, היא רואה בעולם, על כל הנמצא והמתרחש בו, את יד האלוקים - גם אם אינה תמיד גלויה ומובנת לבני אדם. "דרכי ה' הודיעני ארחותיך למדני", ביקש דוד המלך (תהלים כה, ד) ומבקשים המאמינים בכל דור.

השואה הייתה אירוע על ציר היסטוריית העולם, ועם זאת הייתה אירוע חריג בהיקפו ובעוצמתו. שני היבטים אלו של השואה מעוררים את האדם המאמין לנסות לעמוד על פשרה ועל משמעותה. רבים מהוגי הדעות ומבעלי המחשבה בדורות האחרונים התייחסו בהגותם לשואה וניסו למצוא הסברים תיאולוגיים לאירועי האימים ואף לעמוד על הקשר שבינם ובין הקמת המדינה.

הפעילות שלהלן מציגה גישות שונות בעיון התיאולוגי בדבר השואה כפי שהן באות לידי ביטוי בכתביהם של הוגים חשובים ומשפיעים בעולם היהדות האורתודוקסית. הפעילות מבוססת על פרקים מתוך ספרו של הרב תמיר גרנות, **אמונה ואדם לנוכח השואה - כרך א** (הוצאת תבונות, מכללת הרצוג - גוש עציון). הפעילות תתנהל בדרך של למידת עמיתים.

בעצם העיסוק בנושא, אנו נותנים מקום לתהיות, להתבוננות ולשיח עם הבורא. בפעילות נעמוד על שלוש גישות עקרוניות ביחס המאמין לשואה. מובן שיש גישות נוספות ושהדברים המובאים כאן אינם מקיפים את כל רחב ועומק הנושא.

הערה למנחה: הנושא מורכב, והתמודדות מיטבית איתו מצריכה העמקה וידע. מומלץ שהמנחה יעניין במקורות וילמד את הנושא לפני שיעביר את היחידה שלהלן.

מהלך הפעילות

שלב א' - פתיחה

המנחה יציג את המשפט של הרב יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק: "תהא זו עזת יומרנית אם אנסה להמיר את חוויית האמונה מלאת הסתירות והסבל בחוויה רוויית אושר והרמוניה" (הרב יוסף דב סולובייצ'יק, "איש האמונה", ירושלים: תשכ"ח, עמ' 9). המנחה יבקש מהמשתתפים להתייחס לאמירה זו של הרב סולובייצ'יק בהקשר לניסיון החיים שלהם.

המנחה ישאל את התלמידים אם אפשר להסיק מהתייחסותם לניסיון חייהם להתייחסות לאירוע עצום כמו השואה ויבקש מהם לנמק.

המנחה יאמר שהפעילות מבוססת על מקורות בספר "אמונה ואדם לנוכח השואה" שכתב הרב ד"ר תמיר גרנות, ראש ישיבת אורות שאול.

שלב ב' - לימוד בקבוצות

המנחה ייתן לכל תלמיד מדבקה שעליה רשומה אחת האותיות א', ב' או ג'.

המנחה יבקש מהתלמידים להסתדר בקבוצות בנות שלושה חברים לפי האותיות שקיבלו.

קבוצות א' יעסקו במקורות הרואים בשואה עונש על חטאי העם. קבוצות ב' יעסקו במקורות הטוענים שאין לנסות לתת פשר ומשמעות לשואה. קבוצות ג' יעסקו במקורות הרואים בשואה שלב בדרך לגאולה.

יש לתת לכל אחד מהמשתתפים את דף המקורות ודף נוסף לסיכום הנושא.

חברי כל קבוצה יקראו יחד את המקורות שקיבלו, ידונו בהם ויסכמו את עמדת ההוגים בקצרה. על חברי הקבוצה לציין נימוקים התומכים בעמדה שבה עסקו. מומלץ לאפשר למשתתפים גישה לאינטרנט להרחבת הידע על הגישה ועל הדעות המצוטטים.

שלב ג' - למידת עמיתים

המנחה יבקש מהמשתתפים להתחלק מחדש לקבוצות בנות שלושה או שישה חברים, בכל קבוצה יהיה חבר או שניים מכל אחת מקבוצות המקור: א', ב', ג'.

כל משתתף יציג את הגישה שלמד ושהיה דן בקבוצת ההתמחות. חברי הקבוצה יביעו את דעתם על הגישות השונות, אם מתעוררות שאלות בנוגע לגישות אפשר להעמיק את הלימוד באמצעות האינטרנט.

שלב ד' - סיכום

דיון במליאה

- לדעתכם, מדוע הוגי דעות שונים מצאו לנכון להציע הסבר לשואה?
- לדעתכם, ממה נובעים ההבדלים שבין הגישות השונות?
- לאילו מהעמדות אתם מתחברים? מדוע?
- האם אדם יכול להחזיק בדעות שונות בו בזמן או ביחס לאירועים שונים? פרטו.
- מהי החשיבות שבעיסוק בשאלות אמוניות?
- האם הפעילות עוררה בכם שאלות שהייתם רוצים להמשיך ולברר? פרטו.
- במה תרמה לכם פעילות זו?

א' - השואה כעונש על חטאי העם

1. בימינו אלה בחרו להם היהודים בשתי עבודות זרות אשר להן יקריבו את קורבנותיהם, הרי הם: הסוציאליזם והנציונליזם. את תורת הנציונליזם החדש אפשר להגדיר בקיצור נמרץ: 'נהיה ככל הגויים'. אין דורשים מיהודי אלא את ההרגשה הלאומית. השוקל את השקל והמזמר את 'התקוה', פטור מכל מצוות שבתורה. ברור, כי שיטה זו נחשבת כעבודה זרה לפי דעת התורה. שתי עבודות זרות אלה הרעילו את המוחות ואת הלבבות של הנוער העברי... קרה מעשה נסים: בשמים הרכיבו את שתי העבודות הזרות כאחת - נציונל-סוציאליזם, יצרו מהן מטה זעם איום, החובל ביהודים בכל קצוות ארץ. הטומאות להן סגדנו, הן החובלות בנו. 'תיסרך רעתך'. (מדברי הרב אלחנן בונם וסרמן, בתוך: אמונה ואדם לנוכח השואה", עמ' 35)
2. במרומים מחשיבים אותנו כנראה כצדיקים, שכן נבחרנו לכפר בגופותינו על עם ישראל. משום כך אנחנו חייבים לחזור בתשובה שלמה ומיד... ועלינו לדעת כי על ידי התשובה הקרבן שלנו יעלה יותר לרצון... אנו מקיימים עתה את המצוה הגדולה ביותר ועל פי הנאמר: "באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה". האש היוקדת על גופותינו היא האש שתחזור ותקים את בית ישראל" (מדברי הרב אלחנן וסרמן, שם, עמ' 56)
3. וכך היה בגרמניה לפני החורבן שהיהודים הרגישו עצמם טוב בין הגויים וחשו עצמם חברים עמהם, ומזה יצא חורבן כפול, ברוחניות... וחורבן בגשמיות, שההתחברות הביאה לשנאה יוקדת שהתחילה לבעור בליבות הנוכרים והמיטה בסופו של דבר חורבן נורא ועצום.
- הכאב והצער גדול מאד שבשביל מעשיהם של היהודים שלדאבוננו התרחקו מיהדותם, סבלו גם היהודים שהיו יראי השם והתרחקו מהגויים תכלית הריחוק והלכו בדרך ה'... ואף הם היו חלק מהחורבן ועברו עליהם צרות צרות כמו על אותם שהתחברו עם הגויים. מזה רואים שאפילו יהודים חלשים ביותר עד שאינם יודעים מה זה שבת, מה זה כשרות... יכולים להביא לא רק על עצמם אלא על הכלל כולו צרות צרות וחורבן שהוא למעלה מהשגתנו, שהם הגורמים לכך! (מדברי האדמו"ר מבעלז, שם, עמ' 61)
4. ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש ולבקש במטמונים את העון שהביא עלינו את הצרה הזאת, כי הוא גלוי ומפורש בדברי חז"ל, שהגידו לנו זאת בפירוש... שעל ידי העברה על השבועות שלא לעלות בחומה ושלא ידחקו את הקץ ח"ו אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה. ובעוונותינו הרבים כן היה, המינים והאפיקורסים עשו כל מיני השתדלות לעבור על השבועות הללו לעלות בחומה וליקח מעצמם ממשלה וחירות קודם הזמן, שזהו דחיקת הקץ, והמשיכו לבות רוב בני ישראל לרעיון הטמא הזה... ואין איש שם על לב כי ע"י הכתות האלה שמשכו לב העם ועברו על השבועה של דחיקת הקץ ליקח מלוכה וחירות קודם הזמן נהרגו ר"ל ששה מליונים מישראל, כי מלבד שזהו העונש המר המבואר על זה בגמרא אני מתיר את בשרכם, ובשבועה נפרעין ממנו ומכל העולם כולו, ואין פורעניות בא לעולם אלא בשביל הרשעים ואינה מתחלת אלא מן הצדיקים. (מדברי ר' יואל טייטלבוים, שם, עמ' 68; 76)

ב' - השואה כגזרה עליונה

1. יש ארבעה דברים שהקדוש ברוך הוא מתעב (זו תקוותי), ואף אני מתנגד להם. ארבעה דברים אלה הם: ראשית, ההצדקות התאולוגיות של השואה, שיש לדחותן ולפוסלן. שנית, עצם העלאת השאלה התאולוגית מדוע הייתה שואה. (מדברי פרופ' דוד וייס, מתוך: "אמונה ואדם לנוכח השואה", עמ' 82)
2. מי שהוא חסיד וירא ה' באמת לא ישאל שאלות וקושיות כאלה. הוא יודע מה שכתוב בתורה 'תמים תהיה עם ה' אלוקיך' (דברים יח, יג), הכל יהיה בתמימות בלי שום שאלות בלי שום קושיות. (מדברי הרב חיים צימרמן, שם, עמ' 87)
3. זה הניסיון הגדול של כנסת ישראל, הניסיון האחרון בשלהי הגולה ולפני הגאולה: לא להבין דבר, ואף על פי כן להגיד 'הצור תמים פעלו'. זו משמעותו הפנימית של קדיש הציבור, וזה מה שנותן גם את המשמעות לקדיש של כל יחיד... קדיש שמבטא את האמונה הגדולה הזאת. 'הצור תמים פעלו', יחד עם 'טהור עיניים מראות רע'. זה מה שנותן את הכוח, את העוצמה, את העומק לקדיש של כל יחיד. (מדברי הרב יהודה עמיטל, שם, עמ' 109)

4. באור דברים אלו עלינו לראות את השואה האיומה שפקדתנו בשנים ת"ש-תש"ה. כאשר ששה מיליוני יהודים מבחירי האומה נהרגו על קידוש-השם קבל עולם ומלואו ואין נכלים ועוצר בעד מלאכי החבלה. כי ברי הדבר שמאורע איום זה קבוע היה בלוח המאורעות שמבראשית, אשר בלעדיהם אין קיום לעולם... ולאור כל אלה - חלילה לנו להרהר על מה שעשה ה' ככה לדור הזה, מה חרי האף הגדול הזה, כי אין אתנו יודע עד מה ועלינו רק להאמין כי כך עלה במחשבתו הקדומה של רבון כל העולמים, לעילא ולעילא מכל השגותיו של בן תמותה, ואת חקר אלו לא נמצא. (מדברי האדמו"ר מסלונים, שם, עמ' 293-294)

ג' - השואה כחלק מתהליך היסטורי בדרך לגאולה

1. שענין היסורים של חבלי משיח שצריכים לעבור קודם ביאת המשיח הוא כי להגיע לתיקון הגמור צריך שתהי' מסירות נפש כל כלל ישראל... כי זהו עצם התנאי שישראל יהיו העם הנבחר, שצריכים ליהרג על קידוש השם. (מדברי האדמו"ר מסלונים, בתוך: "אמונה ואדם לנוכח השואה", עמ' 368-369)
2. למילה שואה... יש קונוטציה של אסון מובדל, שאינו קשור לשום דבר שקרה לפניו או לאחריו - בדומה לרעידת אדמה או צונמי. אך כפי שראינו, גישה זו רחוקה מאד מהשקפת התורה בדבר תולדות עם ישראל. חורבן יהדות אירופה הוא חלק בלתי נפרד מההיסטוריה שלנו, ואל לנו לבודד אותו ולהסיר ממנו את המשמעות העצומה שיש לו עבורנו... דווקא המונח המלאכותי, 'שואה', שבחרו להשתמש בו, מרוקן את החורבן ממשמעותו ההיסטורית ומחשיבותו. (מדברי הרב יצחק הוטנר, שם, עמ' 418)
3. דחבלי משיח הוא בבחינת ההעדר קודם ההויה, ולפי גודל ההעדר יש להכיר את גודל ההויה שיעשה לנו הי"ת בעת הגאולה... והאחרון הכביד מאד לפי ערך הטוב המוחלט המתמיד הצומח אחריו... הרי, לפי דבריהם הוא ענין טבעי, שקודם הויתנו הגדולה צריך שיהיה העדר גדול, כמו שהוא בטבע בכל המציאות. (מדברי הרב יששכר שלמה טייכטעל, שם, עמ' 442)
4. נכון שקיימת אצל האדם נטייה להבין את ההנהגה האלוקית בהבנה של קטנות, אבל אז מתעוררים קשיים בהבנה. אנו מצווים להתרומם אל הבנה של גדלות, 'בינו שנות דור ודור', להתרומם מעל ההסברות הקטנוניות, מעל החיטוטים. יש להיזהר שלא לחשוב בצמצום ובקטנות לגבי בירווי החשבונות ההסטוריים של כלל-ישראל, אלא להגיע להרמת המחשבה לחשבונות כלל עולמיים. (מדברי הרב צבי יהודה קוק, שם, עמ' 450)
5. התחייה של עם ישראל בדורנו איננה תחיה זמנית... אלא, דבר מוחלט, לאומיות שכולה קודש... נשמת ישראל שהולכת ומופיעה מחדש בעולם. וכאשר הנשמה הזו מתחילה להופיע בעולם, מתעורר האינסטינקט של אותו גוי רשע והוא מכיר בטבע שלו, שעצם החיים הישראליים עצם בנין האומה, זה בנין אלוקי... אם כן יש להלחם בעם ישראל... בעצם קיומו... צריך להשמיד את עצם ההויה שלנו... נמצא שעל אף שהיסורים שעברנו הם יסורים גדולים מאד, הרי שדוקא אינסטינקט גויי זה של שנאה ורצון להשמידנו, מברר לנו עד כמה שהגאולה שלנו מוחלטת... גאולה שאין לה הפסק עולמית. (מדברי הרב צבי יהודה קוק, שם, עמ' 456-457)
6. יש בזה אולי להאיר קצת את ההופעה המופלאה של דורנו... לפתע קם וצמח דור מופלא כל כך... ובוודאי שאין לכך שום הסבר טבעי... וכל זה בזכות אותם הקדושים, שאם כל מאורע רוחני יש בו מן הנצחיות ואינו הולך לטמיון... כל אחד מהקדושים השאיר אחריו קדושה בעולם... אין לשער איך הבריאה נתרוממה ונתקדשה ללא ערוך... ונתקרבה הבריאה לתיקונה הגמור שעל ידיהם נתקיים כבר ענין חבלי משיח. (מדברי האדמו"ר מסלונים, שם, עמ' 534-535)

כך מנהיג הקב"ה את עולמו - לימוד על אי-הבנה נוכח אסון

פעילות לשיחת ערב

מתוך **משברייך וגלייך עלי עברו** - הנחיות ללימוד ועבודה פנימית לקבוצות, חבורות וקהילות בסוגיות טיפוליות-חינוכיות נבחרות (עמרים קליימן ויוסי פרומן, משרד החינוך, המנהל הפדגוגי, השירות הפסיכולוגי-ייעוצי, היחידה להתמודדות במצבי לחץ וחירום)

כך מנהיג הקב"ה את עולמו

שיח שרפי קודש, ב, א-פ

פעם כשדבר רבנו מדרכי ה' הנעלמים ומעניין שאין שום שכל להבין נפלאות דרכי ה' סיפר -

ש היה יהודי עני אחד מטפל בילדים שהיה שוכר בכל שנה את הבית מרזח "רענדאר" מהפריץ והיה דר שם ומתפרנס ממנה. וכך היה שוכרו שנים רבות. ובכל שלש שנים כשנגמרה השכירות והכריז הפריץ על שכירות המרזח לא שכרו אף אחד, אפילו מהנכרים. כי ידעו שיהודי זה הוא עני ומטפל בילדים וריחמו עליו כי ידעו שמזה מקור פרנסתו.

אולם, שנה אחת בא יהודי אחד והפריז על הסכום ושכר הוא את הבית מרזח. ונאלץ היהודי העני לצאת משם באמצע החורף עם בניו הקטנים. היהודי הזה ששכרו לא היו לו שנים רבות ילדים, ובאותה שנה ששכר את הבית מרזח וקיפח את העני - נולד לו בן זכר.

והיה הדבר לפלא. שלא די שעשה עוולה לעני כזה עוד זכה לבן זכר לאחר שנים רבות שלא היו לו בנים.

וכשספר רבנו ספור זה סיים ואמר: וכך מנהיג הקב"ה את עולמו.

לפנינו סיפור קצר שעשוי לשמש מעגל לומדים (צוות, קהילה, אנשי מקצוע) לנגיעה בקושי להבנת אובדן ואי יכולת להסביר לעצמנו אסונות. יחידה זו עשויה לסייע לנו לנסח - בשפה דתית חדשה - את עמידתנו הדתית והקיומית מול תעלומות ההשגחה וההנהגה האלוקית. לימוד זה מתאים במיוחד נוכח מקרי אובדן ואסונות בלתי נתפסים, שאין דרך לייחס אותם לתהליך טבעי או לדרכו של עולם.

שאלות ללימוד ?

- א. קראו את הסיפור פעמיים-שלוש, שימו לב לפרטיו.
- ב. באילו יסודות ספרותיים ר' נחמן משתמש כדי לעצב את הפרדוקס הדתי? את אי המובנות של הנהגתו של הקב"ה את העלילה?
- ג. האם עולה בדעתכם דרך להצדיק או להסביר, במונחים ובשפה דתית, את העוול שנעשה בסיפור?
- ד. ר' נחמן סיים את הסיפור בקביעה "כך מנהיג הקב"ה את עולמו". מה זה אומר? תנו שמות נרדפים לסוג ההנהגה המתואר בסיפור.

אפשרות ראשונה

- שתפו בסיפור ששמעתם (או שחוויתם) שהיה לכם קשה להבין בו את דרכי ההשגחה האלוקית.
- בהשפעת הסיפור שלמדנו, נסחו אמירה לקב"ה ביחס לסיפור שלכם (ישירות, בגוף שני).
- כדאי לפתוח את האמירה בפנייה לקב"ה באחד מאינספור כינויי שמתאים לפנייה זו.
- נסו לחתום בפסוק אישי (לפי בחירתכם) מן התפילה או מן המקרא.

אפשרות שנייה

- איזו עמדה דתית מול הקב"ה נפתחת לפניך דרך סיפור זה? נסו לתת מילים לעמדה זו.
- אפשר להיעזר בתבנית ניסוח כזו: "עד היום הייתי רגיל לחשוב ש... אך היום נפתחה לי אפשרות להאמין ש... או לראות ש..."

דברים על הלימוד

המעשה שסיפר ר' נחמן חושף את האבסורד שבניסיון להצדיק את דרכי ההשגחה בשפה דתית 'רגילה', נוסח צדיק וטוב לו. במה חטא העני ובניו הקטנים? ובחריפות יתר - כיצד זוכה מי שעושה עוול שכזה בבן זכר? האם מגיע לו שכר על אכזריותו? אכן "היה הדבר לפלא". לפי סיפורו של ר' נחמן, דווקא בנקודה בה התבונה האנושית נעצרת, במקום בו אמות המידה המוסריות של אדם סביר אינן עומדות עוד - שם מתחילה דתיות. האבסורד בהנהגת הקב"ה, חוסר הצדק המשווע - הם אבני היסוד של אמונה דתית, של עמידה מול הקב"ה. למה התכוון ר' נחמן כשקבע "כך מנהיג הקב"ה את עולמו"? לאיזו איכות של הנהגה הוא רומז? ניתן להעלות על הדעת הנהגה בלתי מובנת, פרדוקסלית, כזו שאינה ניתנת להשגה בתודעה אנושית. מול הנהגה כזו נותרת לאדם הבחירה בין שיתוק, פליאה ושתיקה. על דעתנו עלתה גם אפשרות שר' נחמן מתכוון להנהגה שרירותית. כלומר, חוויה אנושית-דתית של עמידה חשופה מול הקב"ה, בלא שום ערבויות או בטחונות. לצד האימה, החרדה ותחושת המאוימות שכרוכים בתודעה דתית נוכח הנהגה שרירותית, נדמה שיש גם פוטנציאל לשחרור ולשמחה.

לא פעם, דווקא מול אובדן אכזרי, מול אסון שאין בו בדל של צדק, אנחנו נשארים פעורי פה, אילמים, מרגישים דחויים ורחוקים מן הקב"ה. טבעי גם שיתעוררו באדם רגשות זעם, התקוממות ותסכול אדירים. על פי האנליזה הרוחנית של ר' נחמן, רגשות קשים אלה נטועים עמוק בתודעה דתית 'קלסית', שיש בה חוק, סדר ומוסר, ובעיקר תפיסת אלוקות נוסח 'האל הטוב', שניתנת לתפיסה בשכלו של אדם. וכאן מוצעת גם חלופה דתית-קיומית. במקום לכפות על המציאות (אולי גם על ההשגחה האלוקית) את הסיפור האנושי (ציפיות, חוקיות, אתיקה), נראה שר' נחמן מציע לאדם להצטרף ולהשתתף בסיפור האלוקי. המציאות כולה, יחד עם האסונות והאובדן שכרוכים בה, היא סיפור הנהגתו של הקב"ה את העולם. וכך הוא מנהיג: באופן סתום, לעתים שרירותי. נוכח שרירותיות לא נותר במה לאחוז, ובאותו רגע יש פתח לחרדה ולשמחה גם יחד. לאדם נותר לשמוע את הסיפור של 'אל נורא עלילה', להביט בו בפליאה, ולהאמין. כניסה אל סיפור העלילה האלוקי עשויה לשחרר את האדם ולפתוח בעבורו דלת להרפיה ולשמחה באלוקיו.

וקווי ה' יחליפו כח (ישעיהו מא, לא)

פעילות לעיבוד לאחר המסע

הפעילות שלפניכם רואה באמונה כלי להתמודדות עם משברים ועם אתגרים ומבססת את חלקה בבניית חוסן אישי ורוחני.

מטרות

1. לאפשר למשתתפים להעלות קשיים, מחשבות, ציפיות ועמדות בנוגע להתמודדות אמונית לאחר המסע לפולין.
2. להכיר דרכים להתמודדות אמונית בשעת משבר.
3. לחזק את יכולת ההתמודדות האמונית של בני הנוער בחייהם בכלל ובעקבות המסע לפולין בפרט ולעמוד על הכוחות שהתמודדות אמונית מעניקה לאדם.

מחשבות ותחושות בעקבות המסע לפולין - פתיחה במליאה

אילו מחשבות ותחושות התעוררו בכם במהלך המסע לפולין ולאחר החזרה לארץ?

למנחה: אפשר לרשום את תשובות המשתתפים על גבי הלוח או באמצעות כלי דיגיטלי כדוגמת [wordclouds](https://www.wordclouds.com/).

התמודדות אמונית בשעת משבר - בזוגות

קראו את הסיפור וענו על השאלות.

מ עשה בר' מאיר שהיה יושב במנחה ודורש, ומתו שני בניו. מה עשתה אימם?
הניחה שניהם על המיטה, ופרסה סדין עליהם.
במוצאי שבת, בא רבי מאיר מבית המדרש, אמר לה: צפיתי בבית המדרש ולא ראיתם.
נתנה לו כוס של הבדלה והבדיל, וחזר ואמר לה: היכן שני בניי?
אמרה לו: הלכו למקום פלוני, ועכשיו הם באים. הקריבה לפניו לאכול. לאחר שאכל,
אמרה לו: רבי, שאלה יש לי לשאול. אמר לה: אמרי שאלתך. אמרה לו: רבי, קודם בא
אחד ונתן לי פיקדון, ועכשיו בא ליטול. אחזיר לו או לאו?
אמר לה: בתי, מי שיש לו פיקדון, אינו צריך להחזיר לרבו?
אמרה לו: חוץ מדעתך לא הייתי מחזרת אותו.
מה עשתה? תפשה אותו בידו, והעלתהו לחדר, והקריבה אותו למיטה.
נטלה הסדין מעליהם, וראה שניהם מתים, מונחים על המיטה. התחיל בוכה, ואומר:
בניי, בניי, רבותיי, רבותיי! בניי - בדרך ארץ, ורבותיי - שהיו מאירין עיניי בתורתן.
באותה שעה אמרה ליה: רבי, לא כך אמרת לי, שאנו צריכין להחזיר פיקדון לרבו? ה'
נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך!
אמר ר' חנינא: בדבר זה ניחמתו, ונתיישבה דעתו.

(ילקוט שמעוני למשלי, רמז, עמ' תתקסד)

שאלות לדיון ?

1. מה דעתכם על דרך ההתמודדות של אשתו של ר' מאיר?
2. לדעתכם, האם אירוע מסוג זה בהכרח מחזק את האמונה? הסבירו.
3. האם אתם חווים התמודדות אמונית בעקבות המסע לפולין? שתפו.
4. אילו כלים מסייעים לכם בהתמודדות זו? מי או מה עשוי לסייע לכם? שתפו.
5. נסחו עקרונות להתמודדות אמונית עם משבר העולים מהמדרש שקראתם.
6. לדעתכם, כיצד עקרונות אלו עשויים לחזק אתכם בהתמודדות האמונית שעולה בכם לאחר המסע לפולין או בשעות של קושי אמוני בחיי היומיום?
7. "והאלקים נסה את אברהם" (בראשית יט, א). לדעתכם, מה מטרתו של ניסיון בחייו של אדם מאמין?

אל תסתר פניך ממני (תהלים קב, ג) - במליאה

נקרא את הטקסט שלהלן, מתוך: [אתר ערכים](#), [פרשת וילך](#):

הנהגתו של הבורא פרוסה על כל החיים. האמונה בה' מקנה לחיים תכליתיות, תקווה ומשמעות. עם זאת, קיים בעולם "הסתר פנים" שבלעדיו הייתה נשללת מאיתנו הבחירה החופשית כנאמר "והסתרתי פני מהם" (דברים ל"א, י"ז).

חוסר בהירות ואי יכולת להבין את המאורעות נקראים "הסתר פנים". במצב זה, במקום לראות את ידה המכוונת של ההשגחה העליונה הניצבת מאחורי המאורעות, צפה ועולה המחשבה שמא חס וחלילה עזב אותנו ה'. אילו היינו רואים את יד ה', היו חיינו קלים יותר. אילו הייתה הנהגת ה' גלויה, וכל חוטא היה נענש מיד לאחר חטאו, היו אמונתנו והשקפתנו בהירות יותר, אולם הדבר אינו אפשרי.

הבחירה היא יסוד חיינו ומטרתנו היא לבחור בטוב. אילו היינו רואים את הנהגת ה' באופן מוחשי, הייתה נמנעת מאיתנו הבחירה ולא היה נותר רצון כלשהו להמרות את פי ה'. לכן, עלינו להחדיר ללבנו את הידיעה, שדווקא חוסר הבהירות ומצבים של "הסתר פנים" - הם המקנים לחיינו את מימד הבחירה, והם המאזנים את העבודה הרוחנית בעולמנו.

- לפי דברים אלו, מה מאפשרת מציאות של הסתר פנים לאדם המאמין?
- כיצד זה משפיע על עולמו הרוחני?
- מה דעתכם על רעיון זה?

מתאמנים באמונה - סיכום במליאה

לסיום, נצפה בשני סרטונים קצרים:

[אמונה-מחשבת ישראל](#)
[חלק שני](#) (3:09 דקות)

[אמונה-מחשבת ישראל](#)
[חלק ראשון](#) (1:48 דקות)

שאלות לדיון ולמחשבה ?

- מהי המשמעות של המילה "אמונה" לפי ר' שניאור זלמן מלאדי?
- איך מתאמנים בלהיות מאמינים?
- איך זה מתחבר לחוויית המסע לפולין ולהתמודדות האמונית שבאה בעקבותיו?

פרק שני

בהתעטף עליי נפשי את ה' זכרתי - היים יהודיים בשואה

1. אנקת אסיר - התפילה באירופה הכבושה תחת השלטון הנאצי / פרופ' יהודית תידור
2. שערי תפילה אינם ננעלים לעולם - פעילות לקראת המסע / עדי פיינרמן
3. לימוד אמונה כבסיס לתפילה משמעותית - פעילות לאחר המסע
4. ידעני בין ערך תפילה - פעילות המשך לאחר המסע

פרק שני:

"בהתעטף עלי נפשי את ה' זכרתי" (יונה ב, ח)

חיים יהודיים בשואה

אנקת אסיר: התפילה באירופה הכבושה תחת השלטון הנאצי*

פרופסור יהודית תידור באומל

אנקת אסיר

סגולתיה של התפילה שאומר חולה או אדם הנמצא במצוקה למען עצמו מוכרות היטב ביהדות מאז ימי אבותינו. על פי המסורת היהודית, תפילות היוצאות מליבו של הסובל אמורות להיות אפקטיביות פי כמה וכמה מאלו הנאמרות על ידי אחרים. משום כך, היהדות מעודדת אמירתן של תפילות אלו והיא מעניקה להן לגיטימציה פולחנית להיאמר בציבור במקרים שבהם התפילה מתייחסת לציבור כולו.

מאמר זה דן בתפילות מן הסוג המתואר לעיל. כינינו תפילות אלו "אנקת האסיר" משום שיהודים שחיו תחת שלטון נאצי באירופה הכבושה חיברו אותן. דיונו מתייחס הן לתפילות עצמן הן למסגרות שבהן נאמרו. נפתח בבעיית קיום תפילות בהעדר מניין, בעיה שעלתה עוד בגרמניה בשנות השלושים. הסוגיה השנייה שבה נעסוק תתמקד באמירתה של התפילה לשלום המלכות והמדינה ("הנותן תשועה") בתשע ארצות שהיו תחת שלטון נאצי או פאשיסטי. חלקו האחרון של המאמר מוקדש לתפילה בשנות המלחמה בשלושה מצבים, בגטו, בהעדר גטו ובמחנה, ולתפילות מיוחדות שנכתבו תחת עול הנאציזם. חשוב לציין שיש בידינו תפילות ספורות בלבד מתקופה זו, המהוות ודאי קצה קרחון עצום של תפילות מיוחדות שחברו בנסיבות אשר לא אפשרו את שמירתן לדורות. מכאן נובע שתשע התפילות שהצלחנו ללקט אינן מייצגות את כלל התפילות שוודאי נכתבו. ברם, ראינו לנכון להביא אותן כאן כעדות לסוג אחד של תגובה דתית למאורעות השואה.

תפילה בהעדר מניין

פן אחד בסוגיית התפילה בתקופת השואה קשור במסגרות שבהן נאמרו תפילות. ביטוי אחד לבעיית המסגרת היא שאלת קיומה של תפילה בציבור בהעדר מניין. בעיה זו ניכרת לראשונה בגרמניה של שנות השלושים, כתוצאה משינויים דמוגרפיים שהתרחשו בקהילות היהודיות ברייך השלישי.

בשנת 1933, השנה שבה עלה היטלר לשלטון, כשליש מיהודי גרמניה התגוררו בערים הגדולות, שליש בערים שגודלן בינוני, ושליש בערים קטנות ובכפרים. כבר בתחילת השנה, הסתמנה מגמה של הגירה בקרב יהודי גרמניה. מגמה זו התחזקה בשל לחצים כלכליים ופוליטיים שהתלוו לחרם הכלכלי שהוכרז באחד באפריל באותה שנה. החשופים ביותר למעשי הטרור ולנישול הכלכלי היו 160 אלף יהודים שהתגוררו בערים קטנות ובכפרים. יהודים אלה לא יכלו להסתייע במערכת מגובשת של סעד קהילתי, כזו שעמדה לרשותם של אחיהם בערים הגדולות. כתוצאה מכך, נהרו יהודים רבים מן הכפרים אל הערים שבהן פעלו קהילות יהודיות ממוסדות אשר סיפקו סעד רוחני ופיזי כאחד. גם בקהילות שבערים שגודלן בינוני, נתמעטה האוכלוסייה היהודית, אך זאת בעיקר בשל הגירה אל מחוץ לגבולות גרמניה.

כיצד השפיעה ההגירה על תפקודן הדתי של הקהילות היהודיות? בראש ובראשונה, פגעה ההגירה ביכולתן של הקהילות הקטנות לקיים מניין סדיר. הדבר נכון ביחס לקהילות אורתודוקסיות, אורתודוקסיות פורשות

* מעובד מתוך מאמר שפורסם ב"סיני", גיליון קד, 1989.

וליברליות כאחת. כבר באמצע שנות השלושים, נתנו רבני גרמניה את דעתם לבעיית המניינים. רבנים מ"האיגוד החופשי למען ענייני היהדות החרדית" מפרנקפורט ומה"איגוד לשמירת היהדות הנאמנה לתורה בבאדן" (מנהיים) פרסמו חוברת הנחיות שכותרתה הייתה: "אין מנין: סדר תפילה לקהילה ללא מניין". מהדורה נוספת של החוברת יצאה בשנת 1938 והופצה בקהילות הקטנות על ידי איגודי קהילות במחוזות השונים. אומנם החוברת התייחסה הן לתפילות שבת ומועד הן לתפילות יום חול, אך למעשה, באותה עת לא התקיימה תפילה בציבור בימות חול בקהילות הקטנות. מגמתם של מחברי החוברת הייתה משולשת: הלכתית, חברתית ופסיכולוגית. המגמה הדתית הייתה ברורה, אך שתי המגמות שהתלוו לה היו חשובות לא פחות: ניסיון לעודד קשר קהילתי ציבורי, ולו בשבת בלבד, ורצון למנוע את ניתוקן הפסיכולוגי של הקהילות הקטנות מהציבור היהודי הגדול. מגמה שלישית זו באה לידי ביטוי מפורש בחוברת עצמה: "שבתפילה המשותפת גם הקהילות הקטנות ביותר בינינו ירגישו עצמן חלק מהכלל."¹

בעיית התפילה בציבור בהעדר מניין בגרמניה של שנות השלושים נפתרה רק לאחר ריכוזם של היהודים בערים הגדולות בהתאם למדיניות הנאצית. אולם בכך לא באו בעיות התפילה בגרמניה על פתרון. ההגבלות שנכללו במדיניות הנאצית כלפי יהודים בשנות המלחמה יצרו בעיות חדשות הקשורות בתפילה בציבור, ועליהן נעמוד בהמשך.

תפילה לשלום המלכות והמדינה: "הנותן תשועה"

סוגייתנו השנייה מתמקדת בבעיות הכרוכות באמירת התפילה לשלום המלכות והמדינה תחת השלטון הנאצי. אזכורים ראשונים לתפילה מעין זו - המכונה בפי העם "הנותן תשועה", על פי מילות הפתיחה של אחד מנוסחיה המקובלים - נזכרת לראשונה בספר ירמיהו (כט, ז): "דרשו את שלום העיר אשר הגלית אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה' כי בשלומה יהיה לכם שלום", ומאוחר יותר בפרקי אבות (ג, ב): "הווי מתפלל לשלומה של מלכות". במהלך הדורות, התגבשה תפילה מיוחדת לשלום המלכות, והיא אף מופיעה בספרו של הפייטן דוד בן יוסף אבודרהם (ספרד, 1340). לאחר כמה מאות שנים שבהן אין ציון לתפילה מעין זו, היא מוזכרת שוב במאה ה-18 בסדר תפילת שבת ומועד של קהילות אירופיות שונות - מרביתן מדרומה של אירופה, ממערבה, ממרכזה ומצפונה ומיעוטן ממזרח אירופה, שם לא היכה מנהג זה שורשים. תוכנה של התפילה אומנם אחיד, אולם מושא התפילה משתנה ממקום למקום. יש מקומות שבהם התפילה היא לשלום המלך, במקומות אחרים היא נאמרת לשלום הרוזן, הדוכס, ואף לשלומם של חברי העירייה - כך לדוגמה בקהילה הפורטוגזית באמסטרדם.

היהודים בארצות הגרמניות נהגו לומר תפילה זו למען שליטיהם, ונוהג זה נמשך גם לאחר כינונו של הרייך השני בשנת 1870. עם ביטול המלוכה בשנת 1919 ועם כינון הרפובליקה בוויימאר, שינו קהילות רבות מהזרם הליברלי את נוסח התפילה ושמה הוסב ל"תפילה למען הרשות". הנוסח שהתקבל בקהילות אלו פורסם לאחר מכן בסידור התנועה (הסידור האחד) בשנת 1929. לעומת זאת, במרבית הקהילות האורתודוקסיות המשיכו לומר את נוסח התפילה שהופיע בסידור הידוע של רעדעלהיים משנת 1799. כינונה של הרפובליקה לא הביא לשינוי בעניין זה, והנוסח המסורתי אף הודפס מחדש בתחילת תקופת ויימאר.

שינוי המצב המדיני בגרמניה בשנת 1933 העלה שוב על הפרק את שאלת אמירתה של התפילה ואת התהייה אם יש להשאירה, לשנותה או להשמיטה. בצידן האחד של המאזניים הונח האבסורד שבאמירת תפילה לשלום של המנהיג הנציאונל-סוציאליסטי; בצידן האחר הונחה הבעיה ההלכתית שבביטול אמירת תפילה מסורתית. לכך יש להוסיף גם את סוגיית ההיבט הלאומי: האם הפסקת אמירתה של התפילה לא תיחשב ביטוי לחוסר נאמנותם של היהודים למולדת?

הראשונים שהגיבו למצב היו הקהילות הליברליות, אשר החליטו לנסח את התפילה מחדש. המשימה הוטלה על "ועד הפולחן הליבראלי של האיגוד הפרוסי הארצי של הקהילות היהודיות", והוא השמיט ביטויים בעייתיים

1 "אין מנין! סדר תפילה לקהילות ללא מנין", חוזר לקהילות הקטנות בבאוואריה בדבר קיום תפילה בציבור גם בהעדר מנין, אפריל 1938. מתוך: ב', אופיר (עורך) (תשל"ג), פנקס הקהילות גרמניה: באוואריה, ירושלים, עמ' 55. תרגום עברי מצוי אצל: מכמן, דן (1981), חיים דתיים בתקופת השואה: מקורות לתרגיל, רמת גן: המחלקה לתולדות ישראל באוניברסיטת בר אילן, עמ' 25.

בתפילה, כגון "המולדת האהובה". ברם, היו קהילות ליברליות אשר העדיפו להשמיט את התפילה כליל. נראה שבעניין זה לא נקבעה מדיניות אחידה וכתוצאה מכך הייתה ההחלטה בדבר אמירתה או אי אמירתה של התפילה נתונה בידי רב הקהילה.

גם בקרב הקהילות האורתודוקסיות לא הייתה החלטה חד משמעית בעניין זה. הקהילה האורתודוקסית בברלין השתמשה בנוסח תפילה שהופיע בסידור "שפת אמת", אשר כלל אזכור שמותיהם של ראשי המדינה והשרים. בקהילה האורתודוקסית הכללית בפרנקפורט נפסקה כנראה אמירת התפילה באמצע שנות השלושים. בבית הכנסת הגדול בקהילת ברויאר הפורשת, שבו כיהן הרב הורוביץ, נאמרה תפילת "הנותן תשועה" (ולא נוסח רעדעלהיים) בהסבת ניסוחו של הפסוק שבו מוזכר שמו של השליט לנוסח "ואת רוזני מדינתנו ירום הודם". אמירתה של התפילה נמשכה שם עד שנת 1938. ב"קלויז" של קהילה זו, שהיה מעין "שטיבל" בהנהגתו של הרב ברויאר, לא נאמרה התפילה כלל. גם בבתי הכנסת של המהגרים שהיו באותה עיר, בהתאם למסורת שהייתה נהוגה בחלקים נרחבים של מזרח אירופה, לא נאמרה כל תפילה לשלום המדינה. עד מתי נמשכה אמירתה של התפילה בגרמניה? אין לנו ידיעות חד משמעיות בעניין זה, אולם אפשר להניח כי אמירתן של תפילות שונות לשלום המדינה שעוד נאמרו בקהילות מסוימות פסקה לאחר "ליל הבדולח" בתשעה ובעשרה באוקטובר 1938.

כיצד נהגו במדינות אחרות שבהן שלטו הנאצים? בקהילות רבות באוסטריה בטל המנהג להתפלל לשלומה של המדינה כבר לאחר מלחמת העולם הראשונה. אך בדומה למצב בגרמניה, בקהילות שעדיין נאמרה תפילה מסוג זה, נמשכה אמירתה עד ל"ליל הבדולח". לא כך בקהילה היהודית הקטנה בעיר אינסברוק שבמחוז טירול, שם נפסקה אמירת התפילה מייד לאחר ה"אנשלוס" (פלישתה של גרמניה לאוסטריה ב-13.3.1939). הליברליים בווינה, לעומת זאת, הוסיפו להתפלל (בגרמנית) לשלום המולדת במשך כל תקופת השלטון הנאצי.

במהלך שנת 1940, הרחיבה גרמניה את תחום כיבושה. בחודשים אפריל-מאי פלשה גרמניה לנוורווגיה, לדנמרק, להולנד, לבלגיה ולצרפת. בנוורווגיה, למרות כינון ממשלתו של משתף הפעולה ויקונד קוויזלינג, נאמרה התפילה לשלומה של המלך הקון עד לסגירת בית הכנסת היחיד באוסלו באוקטובר 1942. בדנמרק, נמשכה אמירת התפילה לשלום המלך קריסטיאן העשירי, בעברית ולעתים אף בדנית, עד למצוד אחר יהודי דנמרק שהחל בראש השנה תש"ד (1943). הדבר מובן על רקע עמדתו הפרו יהודית של אותו מלך גם לפני הכיבוש הגרמני וגם במהלכו. נוסח התפילה בעברית היה זה של "הנותן תשועה", ולתפילה בדנית היה נוסח משתנה.

היהודים בבלגיה היו מרוכזים בארבע ערים: בריסל, אנטוורפן, לייז' ושרלרוואה. בימים כתיקונם, נהגו יהודי אותן קהילות להתפלל לשלומה של המלך ליאפולד השלישי. לאחר הפלישה, בקהילה האורתודוקסית הגדולה באנטוורפן, קהילת "מחזיקי הדת", נמשכה אמירת התפילה לשלום המלך גם לאחר כניעתה של בלגיה. התפילה נאמרה עד לשרפת בתי הכנסת בחודש אפריל 1941, וזו על אף שהמלך ליאופולד שיתף פעולה עם המשטר הנאצי. גם בריסל נמשכה אמירת התפילה עד לסגירת בתי הכנסת בעיר. אין בידינו עדויות לגבי הנהגה בערים אחרות.

בהולנד, התעורר ספק ביחס לאמירת התפילה לשלום המלכות לאחר בריחתה של המלכה וילהלמינה לאנגליה, זאת משום חשש שתפילה עבור מלכה גולה תיראה בעיני המשטר הנאצי כבגידה. בקהילות אורתודוקסיות מסוימות, הושמטה התפילה, והיו מקרים שנאצים הולנדים ביקרו בבתי כנסת כדי לבדוק אם התפילה נאמרת בהם. למרות זאת, החליטו הרבנים להמשיך באמירתה של התפילה, והיא אף הודפסה מחדש בסידורו של ואחאנר בשנת 1941.

בצרפת, נהגו להתפלל, בעברית וגם בצרפתית, לשלומה של המדינה בנוסח שעבר שינויים מאז תקופת המלוכה. בשנות המלחמה, התפללו ברוב חלקי צרפת למען המולדת הצרפתית והשמיטו כל אזכור של הממשל. אין בידינו נוסח מדויק של תפילה זו, אולם לדברי רבה הראשי של צרפת, הרב רנה סירה, היא כללה בקשה לשלום, לצדק ולחירות. לא ידוע במדויק עד מתי נמשכה אמירת התפילה. בצרפת הכבושה ודאי לא מעבר לקיץ 1942, המועד שבו החלו הגירושים ההמוניים. בדרום צרפת, ספק אם התפילה נאמרה לאחר סתיו 1942, מועד הפלישה הנאצית.

ומכאן לדרום אירופה. הקהילות היהודיות באיטליה נהגו בעניין הנידון כקהילות מרכז אירופה, מערבה וצפונה, והתפללו תפילה מיוחדת לשלום המלכות. שינוי המשטר באיטליה הביא רק לתוספת בתפילה. עם עלייתו של מוסוליני לשלטון בשנת 1922, התפללו יהודי איטליה לא רק לשלום של המלך, אלא בנוסף לכך לשלום של הדוצ'ה. מצב זה נמשך עד לחקיקת חוקי הגזע בשנת 1938. בעקבות פרסום חוקי הגזע, הוחלט להשמיט תפילה זו מסדר התפילות.

הונגריה הייתה המדינה האחרונה שכבשו הנאצים. הקהילות היהודיות בהונגריה נהגו להתפלל לשלום של השליט מאז המאה ה-19, והמשיכו בנוהג זה עד מרס 1944, מועד הפלישה הגרמנית להונגריה. לאחר הפלישה, הייתה הונגריה גרורה מדינית של גרמניה והתקיים בה שלטון הונגרי. על כן, המשיכו היהודים להתפלל לשלום של שליט המדינה, האדמירל הורטי. באמצע מרס של אותה שנה, פלשו הכוחות הגרמניים להונגריה והחלו, כמעט מייד, לרכז ולגרש את היהודים שבמדינה. סידורי המשטר שנקבעו לאחר הפלישה השאירו את הורטי בתפקידו, לפחות רשמית. על כן, בבית הכנסת הניאולוגי הגדול שבאויפשט, פרוור בודפשט (1,800 חברים), נהגו להתפלל לשלום המדינה עד לתקופת המשלוחים בסוף אביב 1944. נוסחה של התפילה היה כללי ולא כלל את שמו של השליט. אין בידינו מידע בעניין הנוהג בקהילות האורתודוקסיות בשנות המלחמה.

התמונה העולה מסקירת הפתרונות לשאלה אם לומר את התפילה לשלום המלכות מציגה חוסר אחידות לא רק בין יהודים במדינות שונות, אלא אף בין קהילות שונות בתוך אותה מדינה. הדבר ברור ונובע מהנסיבות ומסוגי השלטון - אשר היו שונים ממקום למקום - וכן מאופיין השונה של הקהילות הליברליות והאורתודוקסיות ומההבדלים המסורתיים שהיו קיימים ביניהן. באשר להבדלים שבין הקהילות, כבר ציינו שהקהילות האורתודוקסיות בגרמניה המשיכו לומר את התפילה בעוד שבחלק מהקהילות הליברליות הנוהג נפסק עוד בשנים הראשונות לאחר עליית הנאצים. אין זה ברור אם המשכת המנהג נבעה מהפגנה של לאומיות או ממגמה של המשכיות: רצון לשמור על סדר התפילה שהיה מקובל מאז כינון של קהילות אלו. כן עולה השאלה כיצד אנו אמורים להתייחס לעובדה שהמשיכו לומר תפילה לשלום המדינה בהונגריה בעת שאזרחיה של אותה מדינה סייעו בפועל בפעולות הריכוז והגירוש - כהמשכיות, כמעשה של איווולת או כאות תקווה ואמונה שאין זה העם המתנהג כך אלא רשעים משתפי פעולה בלבד?

התשובה הפשוטה ביותר לשאלות אלו היא שהמשך אמירת התפילה נבע מהמשכיות עיוורת של מסורת אבות אשר ראתה ביהודים מעין "servi camerae", עבדי האוצר של המלך שהיו נתונים לחסדיו ומשום כך נאלצו להתפלל לשלום. התנודות הפוליטיות במדינה, טיבו של השלטון, אפילו יחסו של השליט ליהודים - כל אלה היו גורמי משנה בעיצובו של הביטוי הליטורגי כלפי השררה. ההיסטוריונית אניטה שפירא כתבה על כך: "היהודי המסורתי נהג להתפלל לשלום המלכות שבחסדה חי, ולא ראה עצמו כלל שותף לתהפוכות הפוליטיות של המדינה שבה חי. עמדה זו נבעה מחולשתו של מיעוט נרדף בתוך חברה בלתי-סובלנית, מסגירותה של החברה היהודית כלפי החברה הסובבת ומן הפטליזם וההשלמה עם הגורל, שאפיינו את הגישה המסורתית למקומו ולתפקידו של האדם בתהליך השינוי ההיסטורי".¹

האם תשובה זו נכונה ביחס לתקופה הנאצית? נכון הדבר שגם בתקופה הנידונה היו היהודים מיעוט נרדף, ואכן אצל חלקים מן הציבור היהודי ניכרה גישה פטליסטית במקצת ביחס לאירועי התקופה. אולם, אין זה נכון לומר שהיהודי באירופה של שנות השלושים והארבעים לא ראה עצמו שותף לתהפוכות הפוליטיות של המדינה שבה חי. גישתו של היהודי לשררה בעידן המודרני לא נבעה מקשר תלתי ייחודי בינו לבין השליט, אלא ממסורת של כבוד כלפי מדינה שהעניקה לו זכויות אזרח ומהרגשה של שיתוף גורל לאומי עם אזרחיה של אותה מדינה. ואולי כאן טמון חלק מהתשובה לשאלתנו הראשונה. הארצות האירופאיות שבהן נאמרה התפילה למען השררה בעשורים השלישי והרביעי של המאה ה-20 היו אותן ארצות המכונות "ארצות האמנציפציה", ארצות שבהן הרגיש עצמו היהודי אזרח שווה זכויות, ארצות שבהן הפגיניו יהודים בגאווה פטרויטית את השתייכותם הלאומית. ויתור על אמירת התפילה למען השררה היה ליהודים אלה הרבה מעבר להשמטת תפילה. הוא היה אישור להסבת גלגלי האמנציפציה אחור, לחזרה לעידן האופל. כל עוד היה אפשר להחזיק בפיקציה שהשלטון הנאצי הוא תופעה חולפת ושקיימים עדיין "שליט", "שררה", "מדינה", "אומה" אחרים שלשלום מתפללים, לא הייתה הרגשה של כניעה לנסיבות - אותן נסיבות שבשלהן הייתה התפילה למען השלטון לגרוטסקה.

1 שפירא, א' (1989), **ההליכה על קו האופק**, תל אביב, עמ' 357.

ברם, למרות הכמיהה להמשכיות, שיקף תוכנן של התפילות את הנסיבות המשתנות. משום כך כמעט אין אנו מוצאים העתקה עיוורת של דפוסי תפילה. בעניין זה ניכרים בבירור ההבדלים בין ארצות שלא היה בהן כל שליט מלבד הנציג הנציג סוציאליסט, כדוגמת גרמניה, אוסטריה, וצ'כיה, לבין ארצות שבהן הייתה קיימת מחיצה חיה בין היהודי לבין השלטון הנאצי, כדוגמת דנמרק, הולנד, בלגיה ונורווגיה. הבעיה האקוטית התבטאה בארצות מן הסוג הראשון, שבהן היה צורך לחבר נוסח תפילה עבור שררה שהייתה עוינת ליהודים בדרך אקטיבית ואף מסוכנת להם. בארצות אלה התקבלו פתרונות ליטורגיים: כל עוד היה אפשר לומר את התפילה למען השררה, ולו בגרסה מינורית ביותר, עשו זאת. רק לאחר שהמציאות טפחה בחוזקה על פניהם, בעת ביצוע מעשי הרס בלתי מרוסנים, גירושים ורציחות, הבינו יהודי הרייך השלישי שכבר אין מדובר בימים כתיקונם, וודאי שלא בימים כדוגמת ימי הצאר. בהתחשב בכך, האם אין לראות בהשמטת הסופית של התפילה למען השררה בגרמניה בשלהי שנת 1938 עדות להפנמת מהות השינוי במשטר ולהשלמה עם תחילתו של עידן ללא תקדים גם יחד?

תפילות שחוברו באירופה תחת השלטון הנאצי

התפילות המיוחדות שבידינו חוברו באחת מארבע מסגרות: בארצות שהיו תחת עול הנאציזם טרם פרוץ המלחמה, דהיינו גרמניה, אוסטריה וצ'כיה; בארצות מזרח אירופה שבהן הוקמו גטאות; בארצות אחרות שבהן לא הוקמו גטאות; במחנות.

בתקופה שבין עלייתו של היטלר לשלטון (30.1.1933) לבין "ליל הבדולח" (תשעה-עשרה באוקטובר 1938), לא הוגבלה ההתכנסות למטרות תפילה בגרמניה. יתירה מזו, התכנסויות שנערכו בין כותלי בתי הכנסת היו היחידות שלא היו כרוכות בהשגת אישור מיוחד מטעם הגסטפו. מה שנראה לנו כהקלה משונה נובע, כנראה, מיסוד אידיאולוגי בתפיסה הנאצית הקובע שהיהודי המסוכן ביותר הינו המתבולל, ולא הדתי הניכר בחזותו ושאינו מבקש להתערות בחברה הכללית.

שתי תפילות ממסגרת זו הגיעו לידינו. את הראשונה חיבר הרב ד"ר ליאו בק בגרמניה בסתיו 1935. הרב בק היה ממנהיגי היהדות הליברלית ועמד בראש ארגון הגג היהודי המרכזי "הנציגות הארצית של היהודים בגרמניה". את התפילה חיבר בתגובה לחוקי נירנברג (5.10.1935) והיא הייתה אמורה להיקרא בבתי הכנסת בגרמניה בליל "כל נדרי" תרצ"ו (10.10.1935). אולם, קריאת התפילה נאסרה בפקודת הגסטפו. התפילה הייתה בעלת מטרה פסיכולוגית כפולה: באמצעותה ניסה בק לחזק את רוחם של צאן מרעיתו, ובו בזמן לכפור בהאשמות שהוטחו ביהודי גרמניה, האשמות שכונו בלשון התפילה ה"שקר המרים ראשו עלינו". תפילה זו נשתמרה הודות לשתי סיבות: מועד חיבורה, אמצע שנות השלושים, שאפשר הפצתה מחוץ לגבולות גרמניה, והפרסום שניתן לה עקב חיבורה על ידי אישיות יהודית מרכזית בגרמניה אשר הייתה בעלת סמכות כלל ארצית.

התפילה השנייה שבידינו היא תפילה מקומית שחיבר הרב יוסף קרליבך, רבה הראשי של קהילת המבורג-אלטונה. התפילה נאמרה בראש חודש אייר תרצ"ו (22.4.1936) בעת הכתרתו של הרב קרליבך לרבנות הראשית. נוסח התפילה מתייחס במפורש למאורעות התקופה, ובעיקר לבעיית הפליטים מגרמניה ("וגם את אחינו אנשי קהילתנו אשר נדדו למרחוק ונפשם דאבה עליהם כי נכסוף נכספו לעיר מולדתם ולחדר הורתם, אנא פקדם בפקודת ישועה ורחמים שיצליחו בכל מקום שהם וישארו נאמנים למסורת אבותיהם ויחליפו כח להרים קרן עמנו בארץ מרחקים.") סיומה של התפילה, לעומת זאת, נכתב בהתאם לרוח האופטימית של היהדות האורתודוקסית בגרמניה ובהמשך למסורת שתיארנו בדיוננו הקודם, והיא מסתיימת בברכה למען "ארץ גרמניה ארץ מולדתנו ומגורנו אשר עליה ישבנו כמה מאות שנה". השימוש בסיום השבלוני מביע צורך ואירוניה גם יחד בהתייחס לבקשות הנוגעות ללב למען הפליטים שקדמו לו.

המסגרת השנייה שבה חוברו תפילות הוא הגטו. נכון הדבר שעם הפלישה נסגרו רוב בתי הכנסת ברחבי הגנרל-גוברנמן ונאסרה התפילה בציבור, אולם היו ערים שבהן ניתנה הוראה לאפשר את פתיחתם של בתי הכנסת לאחר העברתם של היהודים לגטאות. לכאורה דבר והיפוכו: בידודם של היהודים כגורם מסכן, ובו בזמן מתאפשרת התכנסות למטרות דתיות אשר יכולות לשמש מסווה - לטענת הנאצים - לכוונות זדוניות אחרות. נראה שמאחורי מדיניות זו עמדו שני מניעים, האחד פסיכולוגי והשני ביטחוני: ייתכן שעם פתיחתם של הגטאות,

1 תפילה זו מסרה לי ד"ר מרים גליס קרליבך, וברצוני להביע את תודתי לה על הרשות להשתמש בה במאמר זה.

הרגישו הנאצים עצמם בטוחים יותר, ובהתחשב בעובדה שמלחמתם נוהלה נגד היהודים ולא נגד היהדות, אפשרו את פתיחתם של בתי הכנסת במטרה לשמור על השקט בגטאות. סיבה נוספת קשורה בכך שהכוחות הגרמנים היו צריכים לחצות חבל ארץ זה בדרכם לברית המועצות. נראה כי האישור לפתיחת בתי הכנסת מאביב 1941 ניתן במטרה ליצור אשליה של רגיעה בגטאות ולמנוע התקוממויות בעת שהצבא הגרמני מרכז את מאמציו באזור הגבול.

גם במקומות שבהם התפילה נאסרה רשמית, הצליחו יהודים לעקוף את האיסור בדרכים שונות. יש עדויות רבות לקיום תפילה בציבור במקומות מסתור, בעליות גג וכדומה. אך היו גם מקרים שבהם, על אף האיסור, התקיימה התפילה בציבור בגלוי ואף נעשו הכנות מעשיות להכין למתפללים אכסניה מתאימה. דוגמה לכך היא שיפוצו של בית כנסת שבו התפללו חברי "תפארת בחורים" בגטו קובנה בט"ו באב תש"ג (1943).

יש להניח שתפילות מיוחדות רבות חוברו במזרח אירופה בשנות המלחמה, אולם רק אחת מהן הגיעה לידינו. מדובר בתפילה שחיבר הרב קלונימוס קלימש שפירא, האדמו"ר מפיאסצ'נה, בוורשה בשלהי שנת תש"ב. התפילה מתייחסת ליהודים אשר גורשו מהגטו "מזרחה", בהם ילדים אשר נגזלו מחיק משפחותיהם. התפילה נכתבה במקורה ביידיש ותורגמה לעברית במועד מאוחר יותר על ידי אחד מתלמידי האדמו"ר.

מלבד התפילות המיוחדות, דוגמת זו של האדמו"ר מפיאסצ'נה ואחרות כמותה שלא נשתמרו, הוכרזו גם תעניות מיוחדות בהתאם לתקופות אסון. המועד שנקבע לכך היה לעיתים יום כיפור קטן, דהיינו ערב ראש חודש, שהוא יום צום מסורתי לתעניות ציבור מיוחדות. על תענית אחת מעין זו הכריז הרב מנחם זמבה בוורשה בערב ראש חודש ניסן תש"ג, שבועיים לפני פרוץ המרד.

כיצד אפשר להסביר את העובדה שלא הגיעו לידינו תפילות מיוחדות מלבד זו של האדמו"ר מפיאסצ'נה? מהן הסיבות להיעלמותן של התפילות המיוחדות שחוברו במזרח אירופה? ראשית יש להדגיש כי במקומות רבים עצם ההתכנסות לתפילה הייתה כרוכה בסכנה גדולה, וכתוצאה מכך התקיימה התפילה בתנאי מסתור, מצב שאינו מעודד את רישומן של התפילות ואת שמירתן. לכך יש להוסיף את השערותנו שמרבית התפילות המיוחדות שנאמרו בתנאים אלה חוברו ספונטנית בשבתות ובחגים, ועקב כך לא נשתמרו. גורם נוסף להיעלמותן של התפילות הוא טיבה של הנהגה הרבנית במזרח אירופה, שהייתה לרוב מקומית. העדר הנהגה רבנית אחידה במזרח אירופה נבע מאופן צמיחתה של הרבנות באזורים אלה במאות שעברו. מסתבר שבארצות אחרות שמהן נשתמרו תפילות היה הגורם המחבר, כמעט תמיד, קשור בהנהגה הרבנית הראשית של עיר, של מחוז או אף של מדינה. תפילות שחוברו במסגרת לוקלית לרוב לא נשתמרו.

נמצאות בידינו חמש תפילות מיוחדות והכרזת צום אחת שחוברו בגרמניה ובהולנד בתקופת הכיבוש. הראשונה חוברה בהאג ב-18.5.1940, בשבוע שבו נכנעה הולנד, והיא תפילת יזכור לחיילי הולנד שנפלו בקרב. השנייה היא תפילת "מי שברך" שחוברה במיוחד עבור הרב יוסף קרליבך ושנאמרה בשבת, ערב גירושו מהמבורג לריגה עם בני קהילתו בשנת 1941. תפילה שלישית, אף היא מהאג, אינה מתוארכת, אך קרוב לוודאי שחוברה לאחר אמצע שנת 1942 (תקופת הגירושים) משום שהיא מורכבת מבקשה לשלום של המגורשים. התפילה נאמרה לאחר תפילת "יהי רצון" של שני וחמישי. תפילה נוספת, הכוללת בקשה לשלום של יהודי הולנד הנותרים, ותפילת יזכור לעילוי נשמותיהם של הנספים נאמרו באמסטרדם ובהאג ביום הכיפורים תש"ג (1942) לפני תפילת נעילה. בנוסף לתפילת המיוחדות מאותה תקופה, הוכרזה בהאג תענית מיוחדת בכ"ט במרחשוון תש"ג (9.11.1942) בתגובה למשלוחים. יש לזכור כי כל אחת מחמש התפילות הללו, וכמותן הכרזת הצום, חוברו ונקבעו על ידי גורם דתי מרכזי בהולנד ובגרמניה. התפילות לא נאמרו בתנאי מסתור ולא בספונטניות, אלא הודפסו והופצו בין המתפללים בערים אמסטרדם והאג, דבר שלדעתנו הוא גורם מרכזי בהשרדותן.

המסגרת הרביעית שבה חוברו תפילות מיוחדות היא המחנה. השימוש במושג זה כדי לתאר קרוב לשבעים סוגים של מחנות אשר מנו החוקרים עד כה אינו מדגיש את טיבם השונה של המחנות השונים. אינם דומים התנאים במחנות השמדה לאלה שבמחנות מעבר, שבמחנות משפחה, שבמחנות חליפין וכד'. במרבית סוגי המחנות, נאסרה התפילה בציבור, ואם אכן התקיימה, היה זה בחשאי בלבד. אם אומנם נאמרו תפילות מיוחדות במחנות השמדה, יש להניח כי היו אלו תפילות יחיד אשר נאמרו ברגעים שלפני המוות. אף במחנות אחרים שבהם נאסרה התפילה רשמית אך נתקיימה בסתר בסיכון עצמי גדול, אין להניח שנרשמו או נכתבו תפילות מיוחדות. ברם, היו מחנות שבהם נתקיימה תפילה בציבור, כגון במחנה העבודה וינר-נוישטאט בשנה האחרונה של המלחמה, אך גם ממחנות אלה לא נשתמרו תפילות מיוחדות.

נמצאת בידינו תפילה מיוחדת אחת שחברה במחנה - תפילה מפסח תש"ד שאמרו יהודים שנאלצו לאכול חמץ במחנה ברגן בלזן. התפילה כתובה ברוח "קידוש החיים" ומביעה את רצונם של המתפללים לעשות את דבר השם ואת החלטתם לקיים את הנאמר "וחי בהם" על ידי אכילת לחם, אשר היה, כנראה, האוכל היחיד שהיה בידיהם, בחג הפסח.

אילו קווי אפיון משותפים לתפילות המיוחדות שחוברו באירופה הכבושה ואשר הגיעו לידינו? על אף הממצאים הדלים שבידינו, נשתדל להצביע על כמה מכנים משותפים בולטים הקיימים בתפילות. נראה שמועד חיבורן של התפילות המיוחדות קשור באירוע בעל משמעות מלחמתית אישית למחבר התפילה ולקהילה שבה חברה. יש שמועד אמירת התפילה הוא יום קדוש (לדוגמה: יום הכיפורים) הסמוך לאירוע (הגירוש שהחלו באמצע קיץ 1942) ויש שהוא שבת הסמוכה למועד האירוע. אך אין הדבר מפתיע בהתחשב בנסיבות המסורתיות שבהן חוברו תפילות מיוחדות בעבר: עיתות משבר וצרה; ובמועדים שבהם נאמרו אותן תפילות: שבתות וחגים הסמוכים למאורע שבגללו חברה התפילה. ומה באשר לתוכן של התפילות? עיון בתפילות שבידינו מגלה כי בכל התפילות מוטיבים דומים: בקשות לעילוי נשמותיהם של הנספים, דאגה לגורלם של המגורשים ותקווה לשלום. התפילות נכתבו כולן ברוח האורתודוקסיה ואין ניכרות בהן השפעות ליברליות כלל.

ולבסוף, כיצד נשתמרו דווקא התפילות שצינו כאן? נראה שהשרדותן של תפילות אלו נובעת משני גורמים: מעמדן של מחברי התפילה - הנהגה רבנית פורמלית, רב מקומי, רבי חסידי וכו' - והתנאים שבהם התפילה נאמרה: בפומבי או בסתר. להוציא תפילה אחת, התפילות שבידינו חוברו כולן על ידי הנהגה רבנית פורמלית, הופצו בפומבי ונאמרו במסגרות רשמיות, קרי: תפילות בציבור שנתקיימו בידיעת השלטונות. כמו כן, התפילות מהולנד נאמרו בשתי קהילות בעלות ארכיוניים קהילתיים מסודרים ששרדו לאחר המלחמה בצורה זו או אחרת. ומה באשר לתפילות שוודאי חוברו אך לא נשתמרו? על אף ההסתייגות שאין התפילות שבידינו יכולות לשמש מדגם מייצג של כלל התפילות מסוג זה, יש להניח שהתפילות האחרות היו דומות להן בצורתן ואף בתוכן. סביר להניח שהתפילות הביעו אותן דאגות ותקוות שמצאנו כאן, ואין זה חשוב אם מדובר בתפילת יחיד או בתפילות ציבור, תפילות של ייאוש או תפילות של תקווה, תפילות שנאמרו בקול או תפילות שנאמרו בלב.

ארבעת הנושאים שדנו בהם בפרק זה לקוחים משני קצותיה של סוגיית המסגרת: תפילות באירופה הכבושה. לכאורה, אין ביניהם מכנה משותף מלבד היותם קשורים במועד ובמקום - באירופה הכבושה בשנות המלחמה. אך ברגע שאנו מתרוממים מעל אותו מישור ראשוני של ניתוח פרטים ומתרחקים צעד כדי למצוא מאפיין משותף לסוגיה כולה, אנו מגלים דבר מעניין. אחת התכונות הבולטות בכל נושא ונושא היא המסדיות שבו: מגמה של המשך מסגרת תפילה מסורתית, תפילות מיוחדות המנוסחות על פי כללי הליטורגיה המסורתיים, אפילו תפילות המציינות אירועים שמוחו ודמיונו של אדם מתקשים להתמודד עימם מביעות רק ייאוש מבוקר ואינן קורעות את השמיים בזעקתן. האם השימוש במטבעות הלשון השבלוניים בא מהעדר יכולת להתנער מדפוס התפילה המסורתי או שמא עומדת מאחוריו מגמה מכוונת, מגמה של נחמה על ידי שימוש במוכר, במרגיע? יתירה מזו, האם אין לראות בחיפוש הנושא אחר מסגרות תפילה במצבים שבהם ההלכה אינה מחייבת תפילה ביטוי דתי של אותו צורך קומפולסיבי להיאחז במסגרות מוכרות בעת שהאדם עומד על סף תהום?

יש אשר יוסיפו לשאלות גוון ערכי: התפילות המיוחדות היו, בעצם, חומר ביד היוצר. תוכןן וצורתן היו בשליטתן של מחבריהן, ואלה עיצבו את התפילות בדפוס אחד, הדפוס המנחם והמרגיע. האם השימוש בתפילות ובדרשות כאמצעי מרכזי לא הביא לדיכוי לחץ פנימי חיובי אשר היה עשוי לשמש בסיס לצעדים מעשיים ואף להתנגדות? האם האחיזה בתפיסה המסורתית, האומרת שהקב"ה יעזור (גאט וועט העלפען), תפיסה הבאה לידי ביטוי בכל אחת מן התפילות, לא תרמה את חלקה להשלמה פטאלית עם הגורל? ובגרסה חריפה עוד יותר: האם לא הייתה כאן החמצה טרגית של הזדמנות להשתמש בתפילה כאמצעי לעורר את קהל המתפללים לא רק לתשובה, אלא לצעדים מעשיים יותר?

בתשובה לכך נזכיר כי יש להבחין בין דרשות, נוסח "אש קודש" של האדמו"ר מפיאסצ'נה, לבין תפילות מיוחדות, דוגמת אלו שלפנינו. האינטראקציה בדרשה היא בין הדורש לבין הקהל. קיים ביניהם מגע עין, קיימת אפשרות להמשך האינטראקציה בכיוון דו סטרי. על כן, אין צורך, ואף לא רצוי, להיצמד בדרשה לדפוס מקובל ואפשר להכניס בה אלמנטים לא שגרתיים, כגון קריאה לפעולה. לא כן התפילה המיוחדת. בזו, האינטראקציה מתמקדת במישור האנושי-אלוקי בלבד. מטרתן של התפילות המיוחדות באירופה הכבושה הייתה שונה ביסודה ממטרתה של הדרשה בשואה. התפילה יכולה להיות זעקה מרה על אי צדק, תחינה למען אומללים ונרדפים, שוועת

יאווש ובקשת עזרה, אך לא מעבר לכך. שימוש בתפלה מעין זו ככלי מעורר לפעולה מעשית עומד בסתירה גמורה למהותה של התפילה ובניגוד גמור למטרתה של התפילה המיוחדת. לכן, לא היה נכון לצפות שהתפילה תשמש אמצעי לקריאה למרד, לדוגמה. לאלה המתרעמים על כך מתוך פרספקטיבה של דור ושל נסיבות שונות קוטבית מהנסיבות שבהן חוברו התפילות, נאמר: מעל לכול, אין לשכוח שמחברי התפילות המיוחדות באירופה הכבושה היו שותפים לגורלם של המתפללים. על סגולותיה של התפילה שאומר אסיר או אדם הנמצא במצוקה עמדנו כבר בתחילת דברינו. מוטב לזכור כי גם מחברי התפילות היו אסירי ההיסטוריה, ומי, אם לא האסיר עצמו, יודע באיזו דרך להשמיע את נאקתו?

שערי תפילה אינם ננעלים לעולם - פעילות לקראת המסע

עדי פיינרמן, בית העדות בניר גלים

מהי תפילה? תפילה היא דרכו של האדם להתקרב לאלוקים, התפילה היא חלק משגרת חייו של האדם המאמין וחלק מחיי הציבור והקהילה, התפילה היא גורם מרכזי שאיחד את העם היהודי במשך דורות ושמאחד גם אותנו זה לזה ולשרשרת הדורות של העם היהודי. אולם, מה קרה לתפילה בתקופת השואה, שבה התפוררה השגרה ושבח חיי הקהילה עברו טלטלות וזעזועים? כיצד היא נתפסה בעיניהם של יהודים בני התקופה? כיצד השפיעה מציאות החיים בשואה על עולמם הרוחני של היהודים?

כבר עם עלייתו של היטלר לשלטון בשנת 1933, ניצבו יהודי גרמניה בפני דילמה רוחנית בעניין התפילה. עד אז, בגרמניה כמו במרבית ארצות אירופה, היה מקובל לומר תפילה לשלום השליט או לשלום המדינה. עם עליית היטלר לשלטון, אמירת התפילה לשלום השליט הייתה בבחינת אבסורד, אך מנגד הייתה בעיה לשנות את הרצף המסורתי של התפילה.

אומנם בשלב ראשוני התעוררו בקרב יהודי גרמניה בעיות שונות שקשורות לתפילה, אך הם יכלו עדיין להתפלל בחופשיות וללא חשש. מציאות חדשה לגמרי נוצרה לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה, אז השתלטה גרמניה על מרבית שטחי פולין.

אילו קשיים עמדו בפני מי שרצה להתפלל באותה תקופה? (בעמוד הבא - דף מקורות לתלמיד)

- התלמידים קוראים (ביחידות, בזוגות או בקבוצות) את טקסט מס' 1 ועונים על השאלות למחשבה, לאחר מכן מקיימים דיון בשאלות אלו במליאה. לפני הקריאה, כדאי לספר על הכותב בכמה מילים. *הקושי שעולה מתוך העדות של חיים קפלן הוא שבמקומות רבים התפילה נאסרה לחלוטין. אחרי הכיבוש הגרמני, רוב בתי הכנסת בפולין נסגרו ונאסרה התפילה בציבור. בחלק מהמקומות, ביקשה ההנהגה היהודית אישור להתפלל, ולעיתים אף קיבלה אותו, אך ברבים מהמקומות האיסור נמשך, ותפילה בציבור הייתה בבחינת סכנת מוות ממש. עם זאת, גם במקומות שבהם לא היה אישור לתפילה, יש עדויות רבות על קיום תפילה בציבור במקומות מסתור ובעליות גג.*

קושי נוסף:

- התלמידים קוראים (ביחידות, בזוגות או בקבוצות) את טקסט מס' 2 ועונים על השאלות למחשבה, לאחר מכן מקיימים דיון בשאלות אלו במליאה. לפני הקריאה, כדאי לספר על הכותב בכמה מילים. *שלום אילתי מעלה בעדות זו את הקושי שנבע ממחסור בשליחי ציבור ואף בסידורים. בתי כנסת רבים עלו באש, ואיתם ספרי תורה וסידורים. פעמים רבות, היו רבנים וראשי קהילות הקורבנות הראשונים של הגרמנים בפולין. חלקם גם ברחו מזרחה בדיוק מסיבה זו. כל אלה הקשו על קיום תפילות סדירות.*

קושי שלישי:

- התלמידים קוראים (ביחידות, בזוגות או בקבוצות) את טקסט מס' 3 ועונים על השאלות למחשבה, לאחר מכן מקיימים דיון בשאלות אלו במליאה. לפני הקריאה, כדאי לספר על הכותב בכמה מילים.

קיום תפילה במציאות של רעב, של אימה ושל שכול אינו מובן מאליו, מה גם שהתפילה דרשה אומץ והקרבה והייתה בבחינת סכנת חיים של ממש. נוסף על הקושי הפיזי שבקיום התפילה ונוסף על הסכנה שריחפה מעל ראשי המתפללים, התעורר גם קושי פנימי, אמוני, רוחני. בדומה לקושי להתפלל בגרמניה לשלום המלכות, יהודים בגטאות מצאו עצמם מתקשים לומר "שלא עשני עבד", "אל מלא רחמים" או לברך לפני קריאת שמע: "אַהֲבָה רַבָּה אַהֲבַתְנוּ, חֶמְלָה גְדוֹלָה וַיִּתְּרָה חֶמְלַתְ עֲלֵינוּ".

• **דיון:** אם הייתם נשאלים שאלה זו, כיצד הייתם עונים? האם אפשר להתפלל בגטו או במחנה ולומר "שלא עשני עבד"?

תשובתו של הרב אושרי, אגב, הייתה שיש להמשיך לברך "שלא עשני עבד" שכן הברכה נאמרת על עבדות הנפש, ולמרות עבדות הגוף באותם הימים - הרוח היא בת חורין ומאמינה בישועת השם. ואכן, למרות הקשיים, הסכנות, הדילמות והמורכבות, למרות עבדות הגוף, בחרו רבים להמשיך ולדבוק בתפילה.

• התלמידים קוראים (ביחידות, בזוגות או בקבוצות) את טקסטים 4-5 (על משמעות התפילה) ועונים על השאלה למחשבה, לאחר מכן מקיימים דיון במליאה בשאלה זו. לפני הקריאה, כדאי לספר על הכותבים בכמה מילים.

יהודים רבים בתקופת השואה ניסו לשמור על שגרת התפילות ולהמשיך את מסורת אבותיהם. דבקתם בתפילה היא אחד הביטויים לעמידה רוחנית בעת השואה ולשמירה על צלם אנוש. התפילה הייתה אקט של התנגדות ושל התרסה נגד האיסורים. התפילה הייתה אקט של אמונה, היא הפיגה את הבדידות וסיפקה מזון רוחני, מקור לתקווה ולהמשכיות.

שערי תפילה אינם ננעלים לעולם - דף מקורות לתלמיד

על הקושי שבתפילה

1. המחנך חיים קפלן מגטו ורשה כתב ביומנו:

אור לתשעה באב ת"ש (1940)... בתי כנסיותינו ובתי מדרשנו סגורים. אין בית מועד לשכינה העברית ואין תפילה בציבור. כאנוסים דימינו, מדי בוקר תראו צללים שחוחים וכפופים, שעיניהם מפיקות אימה ומבטיהם תועים לכל צד, מתגנבים לאיזו פינה אפלה בכדי לשפוך שיח לפני קונם בגנבה ובצנעה. תפילה בציבור לעת מסוכנת כזאת היא חתיכה דאסורא. הנתפס בחטאו יהא צפוי לעונש קשה... ואף על פי כן אין אנו מונעים את עצמנו מלבוא "למקום חיותנו". יהודים באים להתפלל בציבור באיזה חדר צדדי המפנה כלפי החצר כשתריסי חלונותיו מוגפים ואין לך בית תפילה שיעמוד שומם בלי "קדושה" ו"ברכה".

1. תארו במילים שלכם את שקפלן מתאר.

2. קפלן כינה את בתי הכנסת בביטוי "מקום חיותנו", הסבירו מדוע.

3. מה הקושי שקשור בתפילה שעולה בטקסט זה?

4. כיצד התמודדו יהודים בגטו ורשה עם קושי זה?

2. שלום אילתי סיפר בספר העדות שלו על ראש השנה בגטו טלז שבלטא:

הגטו של טלז היה בחלק הגרוע ביותר של העיר. רוב האנשים גרו בבתיים רעועים, בלי חלונות, ברפתות ואורוות, בטחב, קור ולכלוך. רוב התושבים בגטו היו נשים, משום שהגברים כבר גורשו. חג ראש השנה הגיע. הנשים התאספו בבית הכנסת הישן שנמצא בחלק העיר הזה לתפילת החג. מחזורים וסידורים כמעט ולא היו, וכן גם לא נמצא אדם שישימש שליח ציבור. כולם חיכו... ולפתע נשמע קול ערב: ברכו את ה' המבורך והקהל ענה: ברוך ה' המבורך לעולם ועד. לפני התיבה עמדה נערה צעירה שהתפללה בעל פה, קטע אחר קטע, פיוט אחר פיוט, בניגון המתאים לחג

הזה. כמו חזן אמיתי, והקהל נסחף אחריה. גם בשופר תקעה הנערה; היא הצמידה את ידיה לפיה בצורת שופר והוציאה קולות של 'תקיעה', 'שברים', 'תרועה'.

1. תארו במילים שלכם את שתיאר אילתי.
  2. מה הקושי שקשור לתפילה שעולה בטקסט זה?
  3. כיצד התמודדו יהודי טלז עם קושי זה?
3. בספר השו"ת של הרב חיים אושרי, שהיה בגטו קובנה, מתוארת זעקה שזעק ש"ץ בעת ברכות השחר:
- משהגיע לברכת "שלא עשני עבד" קרא בקול מר לאדון האדונים, איך אוכל לומר ברכה זו בשעה שנמצאים אנחנו בעוצר ושבי, וחנם נמכרנו ולא בכסף, איך יוכל עבד לברך ברכת בן חורין בשעה שמוט עבדות נתון על צווארו ומוסרי שביה נתונים על גופו... איך יוכל עבד כזה לברך ליוצרו ולומר שלא עשני עבד, הלא לצחוק ולעג יהיה, כמשוגע וכמתלהלה שאין לבו דעת ותבונה, והרי כלל גדול בידינו הוא, שיש לכוון בתפילה וברכה, ושפיו ולבו יהיו שוויון, ואיך אוכל לומר ברכה כזאת ולבי בל עמי.

1. תארו במילים שלכם את שתיאר הרב אושרי.
2. מה הקושי שקשור לתפילה שעולה בטקסט זה?
3. אילו ביטויים נוספים מהתפילה עשויים ליצור קושי דומה?

על משמעות התפילה

4. ראובן פלדשו (בן שם) כתב ביומנו מגטו ורשה:
- הקלויז' כמעט מלא. החזן מתפלל בטון ובזמרה, ולא תכיר בו ובמתפללים שהעולם קרוב לרדת תהומה. הם לבושים טלית ותפילין. אם תעצום לרגע עיניך ולא תביט באנשים האלה, בפניהם הצנומים... ותקשיב רק לזמזום תפילתם, תהיה בטוח שנפלת לבית אלוקים בשעת שקט ושלוה... גם צעירים במחנה המתפללים, ומספרם אינו מצער. גם המה משתתפים ביצירת אטמוספירה של שכחת החומר ומסירת הנשמה לעבודה נעלה, עילאית, שדכדוך הגוף אינו מעניינה וסבל הרגע כאפס ניחשב... נכנס בי פתאום חום כזה שלא הרגשתיו כל ימי המלחמה. מי שהוא, מה שהוא, נשאתי מפה, טלטלני, והעמידני בתוך קהל יהודים מימי הביניים, הלוחמים ומתים בעד דתם... בעולם - רצח, חמס, שוד ומרמה. ברחוב - קר, בלב - צער וכאב, אבל ממעל לכל אלה מרחף כח אחר, עליון ונצחי. כח הדורות שהיו ושיבואו.
5. זלמן גרדובסקי כתב בקטעי תיעוד שהשאיר בבירקנאו:
- לאט לאט גדלה קבוצת המתפללים שנהגו לאמר את התפילות במניין מדי יום. קרה לא פעם שחבר שלא נהג בעבר להתפלל, גם הוא נסחף מזמרת התפילה. הצליל בא אליו, ניגון התפילה של ליל שבת, וזה ניתק אותו לשעה קלה מן המציאות הטראגית... נהגתי לרוץ לשם, לאותו חוף, לאותה פינה בה עומדים מניינים אחדים של יהודים ומתפללים בקדושה עילאית, שם שאבתי את האור, שם נטלתי לי ניצוץ וברחתי איתו אל דרגשי. היה לי אז ליל שבת שמח.
1. מה נתנה התפילה למתפללים לפי תיאורים אלה?

לימוד אמונה כבסיס לתפילה משמעותית - פעילות לאחר המסע

עיבוד של פעילות מהחוברת "ה' שמעה תפילתי".

מטרה

לברר עם המשתתפים את מהותה של האמונה כבסיס לתפילה משמעותית ולברר דרכים להעמקת מקומה של התפילה בחיינו.

עזרים

- דפי ציור גדולים, טושים, כלי כתיבה
- כרטיס משימה אישית (כמספר המשתתפים)
- כרטיס משימה קבוצתית

מהלך ההפעלה

שלב א' - אישי

אפשרות 1 - המנחה יתלה דפי ציור גדולים (לגרפיטי) על קירות החדר. כל משתתף יקבל כרטיס ובו הציטוט שלהלן ויביע את התחושות ואת המחשבות שהציטוט מעורר בו בציור על הדפים.

אפשרות 2 - כל משתתף יקבל את הציטוט במסרון לטלפון החכם שלו ויוזמן למצוא חומרים שמתכתבים עם הציטוט: שיר, יצירת אומנות, מאמר, כתבה וכד'. המשתתפים יעלו את הקישורים לחומרים שבחרו ללוח שיתופי כיתתי.

**"אפשר לחיות בלי תקווה ואולי גם בלי אמת, אך לא בלי תפילה...
להתפלל פירושו לפרוץ את הבדידות, את פחד הבדידות. מה שתורה עושה לשכל,
תפילה עושה לנשמה".**

(דברים שכתב אלי ויזל, ניצול שואה וחתן פרס נובל לשלום, לאחר השואה)

המנחה יחלק את המשתתפים לקבוצות בנות חמישה-שישה חברים. כל קבוצה תקבל כרטיס משימה קבוצתית.

כרטיס משימה קבוצתית

מה לדעתכם עולה מ"קירות הגרפיטי" שסביבכם או מהלוח השיתופי שיצרתם?

קראו את הקטע

בעולם של ימינו, התפילה היא הדבר הנחוץ ביותר, הן למאמינים והן לשאינם מאמינים. בני נוער רבים יותר ויותר, רוצים שילמדו אותם כיצד להתפלל, במי להאמין ובמה להאמין. אפשר לחיות בלי תקווה ואולי גם בלי אמת, אך לא בלי תפילה, שהיא החיפוש אחר שתייהן. התפילה היא תנועה כלפי אלוקים, להתאחד עמו. אלף קהילות שנעקרו משורש "ועמך אהבת"? איך יתפלל אדם לאחר מה שקרה?... אני זוכר, כל ימי אזכור, את השחר שם, שחר אפור, העולה על מאות אלפי יהודים מסתדרים בשורה במחנה ומניחים תפילין בסתר. אני זוכר, כל ימי אזכור, את התפילות בראש השנה בחוץ תחת כיפת השמים. אני זוכר את המילים המשבחות את אלוקים על טובו ועל רחמיו. על אהבתו את עמו, עם סגולתו.

איך יכלו? איך יכולנו לומר את הדברים האלה שם? אינני יודע איך.

זוכר אני את אותו אב, שלאחר שמתה עליו אשתו, שראה בעיניו של בניו והתעלף, ולאחר שהתעורר מצאם מתים ברעב. הוא פנה אל אלוקים ואמר: "ריבון העולמים, הרבה אתה עושה שאעזוב את דתי, תדע נאמנה שלמרות הכל **יהודי אני**. יהודי גאה אהיה, ולא יועיל כל מה שהבאת ותביא עלי".

אני אומר מתוך אמונה, מתוך אמונה שלמה, שיהודי ירא שמים שם, חזק היה יותר מקודמיו בכל מקום, שהוא חזק יותר מן הכוחות שהיו ערוכים נגדו לכלותו. "אהבה רבה אהבתנו" - כיצד ימשיך היהודי המודרני לומר זאת? הוא יאמר, מפני שיהודים אחרים אמרו זאת לפניו.

יהיו אשר יהיו קשייו, הרגשתו היא, כי אסור לו להיות האחרון בשושלת. אסור שהיא תיפסק בו. ביסודו של דבר, התפילה היא פועל אמונה במלוא מובן המילה, אמונה באלוקים, כאדון ההיסטוריה.

אטימותו של אדם לתפילה הינה עונש, יותר מאשר חטא. להתפלל פירושו לפרוץ את הבדידות, את פחד הבדידות, מה שתורה עושה לשכל, תפילה עושה לנשמה.

אך בעוד לומד התורה יכול שיחוש בבדידות, לא כך המתפלל. יהודי שמתפלל מתקשר בכך לכלל ישראל. משום כך מדגישה היהדות את התפילה בציבור... "ממעמקים קראתיך ה'" פירושו יהיה: למרות ה"ממעמקים" - קראתיך ה'! למרות כל מה שעוללו לעמך, אנו מאמינים בך, אנו משבחים אותך.

(אלי ויזל, ניצול שואה, נכתב לאחר השואה)

הדגישו בקטע שלושה-ארבעה משפטים שאתם מזדהים איתם ושלושה-ארבעה משפטים שמעוררים בכם התנגדות. נמקו את בחירתכם.

שאלות לדיון ?

1. "אני אומר מתוך אמונה שיהודי ירא שמים שם, חזק היה יותר מקודמיו... ביסודו של דבר, התפילה היא פועל אמונה במלוא מובן המילה, אמונה באלוקים..." האם אתם מסכימים עם דעה זו? נמקו.
2. אם תפילה ואמונה כרוכות זו בזו, מדוע לדעתכם קשה לנו להגיע למצב של תפילה משמעותית דרך קבע? מה הקשר בין מקומה של התפילה בחיינו למקומה של האמונה בהם?
3. התכוננו לשתף את המליאה במחשבותיכם.

שלב ג' - במליאה

נציגי הקבוצות משתפים במליאה.

שאלה לדיון ?

לדעתכם, מה עלינו לעשות כדי שהתפילה תתפוס מקום משמעותי יותר בחיינו? הציעו הצעות יישומיות לפרט ולקבוצה.

יְדַעְנִי בֶן עֶרֶךְ תְּפִילָה - פעילות המשך לאחר המסע

(מתוך שחרית של יום הכיפורים)

עיבוד של פעילות מהחוברת "ה' שמעה תפילתי".

מטרות

1. להביא למודעות המשתתפים שתפילה משמעותית היא תורה המצריכה לימוד.
2. לחזק במשתתפים את הבנת כוחה של התפילה ועוצמתה.

עזרים

- גלריית מקורות בנושא תפילה (נספח)
- כרטיסי משימה קבוצתית

מהלך ההפעלה

שלב א' - אישי במליאה

למנחה: הצג בחדר, כבתערוכה, קטעי תפילה, מדרשי חז"ל, פתגמים, תמונות, ציטוטים, קטעי סיפורת, שירה וכו' (נספח) שמביעים היבטים שונים של התפילה ושל מהותה (אפשר להוסיף או לגרוע קטעים לפי שיקול דעתך). בקש מכל משתתף לבחור "מוצג" אחד מן התערוכה המבטא את יחסו האישי לתפילה.

שלב ב' - קבוצתי

המשתתפים נחלקים לקבוצות בנות חמישה-שישה חברים. כל משתתף יציג את ה"מוצג" שבחר ויסביר את בחירתו.

כרטיס משימה קבוצתית

1. מתוך הקטעים שהוצגו בגלריה והרעיונות שעלו, האם יש רעיון שהייתם רוצים לאמץ או לעבוד עליו בתפילתכם האישית? פרטו.
2. "ארבעה צריכים חיזוק: תורה, מעשים טובים, תפילה ודרך ארץ... תפילה מנין? שנאמר: 'קווה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקווה אל ה'" (ברכות לב, ע"ב). לדעתכם, מדוע תפילה היא אחד מארבעה דברים שאדם צריך להתחזק בהם בכל כוחו? (היעזרו בקטעים המופיעים בגלריה). דונו בקבוצה בתשובותיכם לשאלות. סכמו את עיקרי הדברים והתכוננו להציגם במליאה.

שלב ג' - במליאה

הצגת הרעיונות בפני המליאה.

שאלות לדין

1. האם הרעיונות שבחרתם בהם עשויים לחזק את הביטחון בכוחה של תפילה? הסבירו.
2. האם עיון בקטעים שהוצגו בגלריה עשוי לחזק את המתפלל בשגרת היומיום, במצבים קשים ובמציאות בלתי רצויה? פרטו.

נספח: גלריית תפילה

(א) תְּפִלָּה לְעֵנִי כִּי יַעֲטֹף וְלִפְנֵי ה' יִשְׁפָּךְ שִׁיחוֹ:

(ב) ה' שְׁמָעָה תְּפִלָּתִי וְשִׁוְעָתִי אֵלֶיךָ תְּבוֹא:

(ג) אֵל תִּסְתַּר פְּנֵיךָ מִמֶּנִּי בְּיוֹם צָר לִי הֲטָה אֵלַי אֶזְנוֹךָ בְּיוֹם אֶקְרָא מִהֵרָ עֲנֵנִי:

(תהלים כב)

הַבִּינֵנו ה' אֱלֹהֵינוּ לְדַעַת דְּרָכֶיךָ, וּמוֹל אֶת לְבַבְנוּ לִירְאָתְךָ, וְתִסְלַח לָנוּ לְהִיּוֹת גְּאוּלִּים, וְרַחֲמֵנוּ מִמִּכְאוּב, וְדַשְׁנֵנוּ בְּנֵאוֹת אֶרְצְךָ, וּנְסוּצוֹתֵינוּ מֵאֲרָבַע תְּקֵבֶץ, וְהִתְוַעֵים עַל דַּעְתְּךָ יִשְׁפֹּטוּ, וְעַל הַרְשָׁעִים תִּנְיֹף יָדְךָ, וְיִשְׁמְחוּ צַדִּיקִים בְּבִגְדֵיךָ עִירָה וּבְתִקְוֹן הַיְכָלְךָ, וּבְצִמִּיחַת קֶרֶן לְדוֹד עֲבָדְךָ וּבְעֲרִיכַת גֵּר לְבֵן יִשְׂרָאֵל מִשִּׁיחָךָ. טָרַם נִקְרָא אֶתְּךָ תַעֲנֵה. בְּרוּךְ אַתָּה ה', שׁוֹמֵעַ תְּפִלָּה:

(תפלה קצרה לשעת חירום, "מעין שמונה עשרה", רמב"ם הלכות תפילה)

תפילה בלא כוונה, כגוף בלי נשמה.

(רבי שניאור זלמן מלאדי - פתגמי חסידים, ליקט וערך שמחה רז, ירושלים: כתר, 1991)

ברכות של שחר, שתיקנו לנו מסדרי התפילות, מיוחדות הן מכל הברכות. מיוחדות בלשונן ומיוחדות בכוונתן, שאדם מברך אותן כשהוא קם משנתו ונשמתו טהורה ולבו מכוון אל בוראו. ביותר מיוחדות הן ברכת "מודה אני" ו"אלוקי נשמה", שאין דומה להן. מודה אני לפניך מלך חי וקיים שהחזרת בי נשמתו בחמלה, רבה אמונתך. כך תיקנו לנו חכמי צפת, מסדרי הברכה, מכוונים כנגד הפסוק: חדשים לבקרים רבה אמונתך. שכל בוקר מתחדשת לו לאדם נשמתו ומתחדשת אמונתו: אינה דומה אמונה שהאמין אתמול, לאמונה שמאמין היום. שבכל יום ויום רואה הרבה, ושומע הרבה וחושב הרבה ועוברים עליו דברים הרבה, נמצא כל יום ויום אמונתו חדשה. שמעתי אדמו"ר אחד של חסידים היה שוהה שעות הרבה בברכה זו, שכיוון שפתח לומר: מודה אני, היה מהרהר: מיהו אני? ומהו לפניך? ותיכף סמוכה אחריה ברכת הנשמה: אלוקי, נשמה שנתת בי טהורה היא, אתה נפחתה בי ואתה משמרה בקרבי, ואתה עתיד ליטלה ממני ולהחזירה בי לעתיד לבוא... ברוך המחזיר נשמות לפגרים מתים.

...אלוקי! נשמה שנתת בי טהורה. יום חדש בא, ולעולם חדש אני נקרא.

(חיים סבתו, "תיאום כוונות", תל אביב: למשכל בע"מ, 1999, עמ' 54-55)

תרגיל את לבך ונפשך להשתפך לה' בשיח ותפילה. חושבים שכל עצמה של התפילה היא הדאגה והצרות שעליה מתפללים, כמו שמבקש העני מן העשיר או כל איש ממלך בשר ודם אשר בידו להושיעו באיזה דבר. אבל רק איש בער ולא ידע, יכול לחלל כל כך את התפילה ולחשבה רק צורך הדאגות, ולולא הצטרפויותיו לא היה מתפלל חס ושלום. כי באמת התפילה בעצמה, התקרבות הלב והשתפכות הנפש לה' בתפילה, זו עיקר אשר בתפילה.

(האדמו"ר מפיאסצנה, "חובות התלמידים", פרק תשיעי)

אלי, שלא ייגמר לעולם
החול והים
רשרוש של המים,
ברק השמים,
תפילת האדם.

(חנה סנש, "הליכה לקיסריה")

אמר רבי יוסף ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב: אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך ויתפלל, לפי שאין גבהות לפני המקום שנאמר: "ממעמקים קראתיך ה'".

(ברכות י"ע"ב)

לדברי ר' יוסף אלבו, עיקר התפילה אינה אלא 'עבודה עצמית' של המתפלל (ולפיכך נקרא הוא מתפלל בבניין 'התפעל' המורה על פעולות שעושה האדם לעצמו). כל תפילה הינה לאמיתו של דבר תהליך של תשובה, ובעקבות תשובת האדם, הבאה לידי ביטוי בתפילתו, הופך הוא "להיות אדם אחר" שמל את ערלת לבבו, והגזירה שנגזרה עליו בהיותו ערל, אינה תקפה עוד. התפילה אכן משנה את מעמדו של המתפלל, אלא שאין שינוי זה מצטמצם רק באישיותו הפרטית אלא משפיע על כל הסובב אותו וקשור אליו.

ביטוי לרעיון זה ניתן למצוא באמרתו של הבעש"ט: "אם לאחר התפילה, הנך כמו לפני התפילה, אם כן לשם מה התפללת?"

(על פי רבי יוסף אלבו, "ספר העיקרים", מאמר רביעי, פרק יח)

שִׁמְעֵ קוֹלוֹנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ חוּס וְרַחֵם עָלֵינוּ וְקַבֵּל בְּרַחֲמִים וּבְרָצוֹן אֶת תְּפִלָּתֵנוּ:
 הִשְׁיִבְנוּ ה' אֵלֵינוּ וְנִשְׁוֹבָה חֲדָשׁ יָמֵינוּ כְּקֶדֶם:
 אֲמַרְנוּ הָאֲזִינָה ה' בִּינָה הִגִּיגְנוּ:
 יִהְיֶה לְרָצוֹן אֲמַרְי פִּינוּ וְהִגִּינֵנוּ לְבָנוּ לְפָנֶיךָ ה' צוּרֵנוּ וְגוֹאֲלֵנוּ:
 אֵל תִּשְׁלִיכֵנוּ מִלְּפָנֶיךָ וְרוּחַ קִדְשְׁךָ אֵל תִּקַּח מִמֶּנּוּ:
 אֵל תִּשְׁלִיכֵנוּ לְעֵת זְקָנָה כְּכֹלֹת כַּחֲנוּנוּ אֵל תַּעֲזָבֵנוּ:
 אֵל תַּעֲזָבֵנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ. אֵל תִּרְחַק מִמֶּנּוּ:
 עֲשֵׂה עִמָּנוּ אוֹת לְטוֹבָה וְיִרְאוּ שׁוֹנְאֵינוּ וַיִּבְשׂוּ כִּי אַתָּה ה' עֲזָרְתָנוּ וְנִחַמְתָּנוּ:
 כִּי לָךְ ה' הוֹחֲלָנוּ אַתָּה תַעֲנֶה אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ:

(תפילת "שמע קולנו")

למדני אלוהי ברך והתפלל,
 על סוד עלה קמל על נוגה פרי בשל,
 על החירות הזאת לראות, לחוש, לנשום.
 לדעת, לייחל, להיכשל.
 למד את שפתותי ברכה ושיר הלל
 בהתחדש יומך עם בוקר ועם ליל
 לבל יהיה עלי יומי היום כתמול שלשום,
 לבל יהיה יומי עלי הרגל.

(לאה גולדברג)

לדעת הרמב"ם, נשים צריכות להתפלל בכל יום פעם אחת תפילת עמידה מפני שחיוב התפילה מהתורה הוא להתפלל פעם אחת ביום, ובזה גם הנשים חייבות. החיוב להתפלל שלוש תפילות אינו חל על נשים. ויש אומרים שמהתורה אפשר לצאת ידי חובת תפילה בברכות השחר ובברכות התורה.
 לדעת הרמב"ן, נשים צריכות להתפלל בכל יום שחרית ומנחה מפני שגם נשים צריכות לבקש על עצמן כגברים, לפיכך מה שתיקנו חכמים לבקש רחמים בתפילת עמידה של שחרית ומנחה חל גם על הנשים.
 מצוות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר: "ועבדתם את ה' אלוהיכם" (שמות כג, כה). מפי השמועה למדו ש"עבודה" זו היא תפילה, שנאמר: "ולעבדו בכל לבבכם" (דברים יא, יג). אמרו חכמים: איזו היא עבודה שבלב? זו תפילה.

(רמב"ם, הלכות תפילה)

כל עניין התפילה אינו חובה כלל אבל הוא ממידת חסד הבורא יתברך עלינו ששומע ועונה בכל קוראנו אליו, ועיקר הכתוב "ולעבדו בכל לבבכם" מצוות עשה שתהיה כל עבודתנו לא-ל יתעלה בכל לבבנו, כלומר בכוונה רצויה שלמה לשמו ובאין הרהור רע.

(השגות הרמב"ן על ספר המצוות)

- (ז) שְׁמַע ה' קוֹלִי אֶקְרָא וְחַנּוּנִי וְעֲנֵנִי:
- (ח) לָךְ אָמַר לִבִּי בְקִשׁוּ פָנָי אֶת פְּנֵיךָ ה' אֲבַקֵּשׁ:
- (ט) אֵל תִּסְתַּר פְּנֵיךָ מִפְּנֵי אֵל תֵּט בְּאָף עֲזָרְתִי הָיִיתָ אֵל תִּטְשֵׁנִי וְאֵל תַּעֲזֹבֵנִי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:
- (י) כִּי אָבִי וְאִמִּי עֲזָבוּנִי וְה' יֶאֱסֹפֵנִי:
- (יא) הוֹרֵנִי ה' דְּרָכֶךָ וְנִחַנֵּנִי בְּאַרְח מִיִּשׁוּר לְמַעַן שׁוֹרְרֵי:
- (יב) אֵל תִּתְּנֵנִי בְּנִפְשׁ צָרִי כִּי קָמוּ בִי עֲדֵי שֶׁקֶר וַיִּפַּח חֲמָס:
- (יג) לֹלֵא הָאֱמֻנָתִי לְרֵאוֹת בְּטוֹב ה' בְּאֶרֶץ חַיִּים:
- (יד) קִוְּהָ אֵל ה' חֲזַק וַיֶּאֱמַץ לִבָּךְ וְקִוְּהָ אֵל ה':

(תהלים כז)

- (א) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעַמְקִים קְרָאתִיךָ ה':
- (ב) ה' שְׁמַעָה בְּקוֹלִי תִהְיֶינָה אַזְנוֹתֶיךָ קִשְׁבוֹת לְקוֹל תַּחֲנוּנָי:
- (ג) אִם עֲוֹנוֹת תִּשְׁמָר יְהוָה מִי יַעֲמֵד:
- (ד) כִּי עָמַד הַסְּלִיחָה לְמַעַן תִּגָּרָא:
- (ה) קִוְּתִי ה' קִוְּתָה נִפְשִׁי וְלִדְבָרוֹ הוֹחֵלְתִי:
- (ו) נִפְשִׁי לֵה' מִשְׁמָרִים לְבִקֵּר שְׁמָרִים לְבִקֵּר:
- (ז) יַחַל יִשְׂרָאֵל אֵל ה' כִּי עִם ה' הַחֶסֶד וְהַרְבֵּה עֲמוֹ פְדוּת:
- (ח) וְהוּא יִפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל מִכָּל עֲוֹנֹתָיו:

(תהלים קל)

התפילה היא האידיאל של כל העולמים...

מרומם הוא האדם

בתפילה

את כל היצור,

מאחד הוא עמו את כל היש,

מעלה את הכל,

מרומם את הכל

למקור הברכה ומקור החיים.

(הראי"ה קוק, עולת ראי"ה ח"א, עמ' יא-יג)

רבי שמעון אומר: הווי זהיר בקריאת שמע ובתפילה, וכשאתה מתפלל אל תעש תפילתך קבע אלא רחמים ותחנונים לפני המקום שנאמר "כי חנון ורחום הוא אך אפים ורב חסד ונחם על הרעה".

(אבות ב, יח)

רבי אליעזר היה מתפלל תפילה חדשה בכל יום, רבי אבהו היה מברך ברכה חדשה בכל יום, רבי יוסי בשם רבי יוחנן לפני תפילתו הוא אומר "ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך" ולאחר התפילה הוא אומר "יהיו לרצון אמרי פי" וגו'.

(ירושלמי ברכות פ"ד ה"ד)

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בר יוחאי: מאי דכתיב ואני תפילתי לך ה' עת רצון (תהלים סט, לד). אימתי "עת רצון"? בשעה שהציבור מתפללין.

(ברכות ח ע"א)

רבי יודן אמר: בשר ודם יש לו פטרון אם באת לו עת צרה אינו נכנס פתאום אלא בא ועומד לו על פתחו של פטרונו וקורא לעבדו או לבן ביתו והוא אומר איש פלוני עומד על פתח חדרך שמא מכניסו ושמא מניחו. אבל הקב"ה אינו כן. אם באת על אדם צרה לא יצווח לא למיכאל ולא לגבריאל אלא לי יצווח ואני עוזר לו מיד, שנאמר כל אשר יקרא בשם ה' ימלט.

(ירושלמי ברכות, פ"ט ה"א)

"התפילה היא מטה עוז ביד כל אדם. אין תפילה ששבה ריקם, אין מילה של תחינה וריצוי שמוציא יהודי מפיו שלא תפעל את פעולתה, אם היום אם למחר, אם בשנה זו אם לאחר שנים רבות, אם אצל המתפלל אם אצל זרעו אחריו. דבר זה צריך להיות חדור בתודעתו של כל יהודי".

(אגרות החזון איש, ח"א סימן ב')

"אין התפילה באה כתיקונה כי אם מתוך המחשבה שבאמת הנשמה היא תמיד מתפללת. הלא היא עפה ומתרפקת על דודה בלי שום הפסק כלל, אלא שבשעת התפילה המעשית הרי התפילה הנשמית התדירית היא מתגלה בפועל.

וזהו עידונה ועינוגה, הדרה ותפארתה של התפילה, שהיא מתדמה לשובנה הפותחת את עליה הנאים לקראת הטל או נוכח קרני השמש המופיעים עליה באורה, ולכן "הלוואי שיתפלל אדם כל היום כולו".

(הראי"ה קוק, עולת ראייה, ענייני תפילה)

פרק שלישי

זיכרון מצמצם מרחקים - תקומה וזיכרון

1. המשמעות הדתית והלאומית של הזיכרון / הרב ד"ר תמיר גרנות
2. כוח האומה הוא בזיכרונה - פעילות לקראת המסע
3. כעוף החול - פעילות לאחר המסע
4. שם ונר - ערכת פעילויות לשיחת ערב: לא תשכח, שתיקות, האחרון שנשאר

פרק שלישי:

זיכרון מצמצם מרחקים - תקומה וזיכרון

המשמעות הדתית והלאומית של הזיכרון

קטעים מתוך ספרו של גרנות, תמיר (תשע"ג), **אמונה ואדם לנוכח השואה**, ח"א, אלון שבות: הוצאת תבונות - מכללת הרצוג, עמ' 559-595

הזיכרון הלאומי

לזיכרון הקולקטיבי של האומה חוקיות שונה מזו של הזיכרון הפרטי. אומנם, חלק מהתהליכים העוברים על הזיכרון הלאומי דומים לאלה של הזיכרון הפרטי. כך, למשל, בדומה לזיכרון הפרטי, הזיכרון הקולקטיבי משמית מתוכו אירועים רבים, אך מנציח בעקשנות אחרים. אולם, על הזיכרון הלאומי פועלים גם כוחות אחרים רבי משמעות. עמדות מדיניות, ערכים תרבותיים ומוסריים וגם גחמות ליבם של שליטים יכולים להניע תהליכים של השכחה ומחיקה, מחד גיסא, ותהליכים של יצירת מיתוסים ושכתוב ההיסטוריה, מאידך גיסא. היחיד איננו זוכר זיכרונות לאומיים באופן בלתי אמצעי. הוא זקוק לתיווך של היסטוריונים, אינטלקטואלים, מחנכים, ספרים, טקסים ועוד - כדי לזכור. כל אלה נתונים להשפעה ולשליטה ברמה זו או אחרת. מכאן שההחלטה האם לזכור או לשכוח, מהו תוכן הזיכרון וכיצד יש לשמרו, היא קודם כול החלטה אידאולוגית ותרבותית, וככזו - היא נתונה למניפולציות ולפרשנויות שונות.

מהו זיכרון השואה? מהו הטעם במאמץ האישי והלאומי לזכור את השואה, כנגד תהליכי השכחה הטבעיים המבקשים להצמיח חיים חדשים תחת ההרס הנורא? בפרקים הבאים נברר מהו הבסיס הערכי והתאולוגי של זיכרון השואה ומהי תכליתו של הזיכרון.

הזיכרון בהלכה ובמסורת

בסוף תפילת שחרית, מופיע במרבית סידורי התפילה קובץ של 'שש זכירות' שחייב אדם לזכור בכל יום: זכירת יציאת מצרים, זכירת מעמד הר סיני, זכירת מעשה עמלק ומחייתו, זכירת ניסיונות אבותינו במדבר, זכירת מעשה מרים וזכירת השבת¹. עיון בזכירות אלו מעלה כי מדובר בשלושה סוגים של זיכרון:

זיכרון מעשי-ייעודי - זיכרון שתכליתו היא הצו המעשי שבצידו, כגון: זיכרון מעשה בראשית שהוא הבסיס לביטול ממלאכה בשבת, וזיכרון עמלק שנועד לשם קיום מצוות מחייתו.

זיכרון מחנך - זיכרון שהלקח הנלמד ממנו הוא העיקר, כגון: זיכרון חטא מרים שנועד להרחיק את האדם מלשון הרע, זיכרון חטאי ישראל במדבר שתפקידו לחנך להכרת הטוב, וכיוצא באלה.

זיכרון מכונן תודעה - זיכרון זה איננו משרת את התודעה הדתית, אלא מזכיר אירוע היסטורי המכונן את האמונה עצמה. רבי יהודה הלוי פיתח עניין זה בספר הכוזרי בהסבירו שהאמונה באלוהי אברהם, בניגוד לאלוהי אריסטו, איננה מסקנה של התבונה אלא פרי אירוע היסטורי המתווך על ידי המסורת². משמעות קביעה זו היא שהאמונה הישראלית מבוססת על הזיכרון הלאומי! המצווה לזכור את יציאת מצרים איננה רק חובה דתית מסוימת, אלא הבסיס של האמונה כולה.

1 לפי מנהגים אחרים (תקנת האר"י), יש עוד ארבע זכירות בנוסף לשש: זכירת המן, זכירת עצת בלעם ובלק, זכירת ירושלים וזכירת ה' הנותן כוח לעשות חיל.

2 ספר הכוזרי, מאמר א, יא-יג; מאמר ד, טז.

דומה לשלושת סוגי הזיכרון הללו מלמדים על הערך של המאבק בשכחה ונותנים בו טעם. יש חובה לזכור ויש מצווה לזכור, אם מפני שהזיכרון מכונן את התודעה הלאומית והדתית, אם מפני שהוא מקור ללקחים מוסריים, דתיים או היסטוריים חשובים, ואם מפני שהוא עומד ביסוד ציווי מעשי.

כיצד, לפי זה, יש להעריך את משמעותו של זיכרון השואה? האם הזיכרון של השואה אמור לתפקד כזיכרון מעשי, כזיכרון לשם לקח, או כזיכרון 'מכונן'? אחת הגישות הרווחות, בעיקר בספרות הדרשנית וההלכתית, משווה בין חובת זכירת השואה לבין זכירת עמלק. מבחינה הלכתית-פורמלית, אפשר לדון בשאלה אם לצורך הנאצי יש מעמד של עמלק ומה המשמעות המעשית של קביעה זו. אך אנו מעוניינים בבירור מהותו של הזיכרון ותכליתו. האם, כמו בזיכרון עמלק, זיכרון השואה תכליתו מחייבת הנאצים או ממשיכי דרכם? האם משמעותו היא מעשית ותו לא?

זיכרון השואה כזיכרון מכונן של האמונה

אני סבור כי השואה היא אירוע היסטורי חריג וחד פעמי אשר תובע תגובה דתית והגותית ייחודית. אופייה של השואה והיקפה מחייבים לראות בה אירוע מכונן מבחינה דתית, היסטורית ומטפיזית. כשם שבמסורת ישראל יציאת מצרים והזיכרון של ההתגלות בסיני חורגים ממסגרת מצווה רגילה ומהווים בעצם תשתית לאמונה עצמה, כך צריך לראות בזיכרון השואה זיכרון מכונן, אשר אמור לעצב מחדש את התודעה הדתית והלאומית.

במה דברים אמורים? נתאר לעצמנו ציר דמיוני שבצידו האחד מצויים יציאת מצרים ומעמד הר סיני ובצידו האחר, כמעין תמונת ראי הפוכה, מצויה השואה. מצד אחד, חוויה של נוכחות אלוקית, התגלות וגאולה, ומצד אחר חוויה חריפה של היעדר אלוקי. ואכן, מבחינה היסטורית, אפשר לראות בשואה, כלומר: בניסיון חיסולו של העם היהודי, את ההפך הגמור של גאולת מצרים. השמדת ישראל, חלילה, אילו הייתה יוצאת אל הפועל, אינה אלא ביטול המשמעות והתוקף של בחירת ישראל, של גאולתו ושל ההתגלות אליו. הכללת השואה כאבן יסוד של הזיכרון הדתי משמעותה שהקוטב ההיסטורי השלילי אמור להיות חלק מתודעת האמונה היהודית, על אף הקושי האינטלקטואלי והנפשי הכרוך בכך. בפרקי הספר הצגנו קטגוריות מחשבתיות אפשריות להבנת הגילוי השלילי, כגון: הסתר פנים, חלל פנוי, סטרא אחרא ועוד. בכל אופן, כל אחת מהקטגוריות הללו אמורה למלא תפקיד בתודעה הדתית היהודית אם אכן זיכרון השואה נוכח בה נוכחות משמעותית.

התודעה הדתית לאחר השואה חייבת לכלול בכפיפה אחת את אפשרות התגלות האל ואת אפשרות הסתרתו. משמעות הדבר היא בעיקרה חווייתית, לאמור: כשם שחייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים וכאילו הוא עמד במתן תורה, כך, על כל החריפות שבכך, חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא היה באושוויץ. כשם שכל יהודי מצוה לחשוב על הקב"ה דרך האופן של התגלותו ביציאת מצרים, כך עליו לכונן את האמונה גם מתוך זיכרון חוויית הסבל וההסתר של אושוויץ, כקוטב הנגדי של הזיכרון.

הרב אפרים אשרי: "לא תשכח" - זיכרון השואה ומחיי עמלק

הרב אפרים אשרי פורס את השקפתו על אודות משמעות זיכרון השואה בפתיחה לספר התשובות שלו שו"ת ממעמקים. הרב אשרי מזהיר מפני שכחת הצר הצורך, בבחינת עמלק המודרני, שהתורה מצווה לא לשכוח את מעשיו. חיי הרווחה והשפע של יהדות העולם, ובמיוחד יהדות אמריקה אחרי המלחמה, יכולים להפוך את הזיכרון למעיק ולמנוע כניסה לשגרת חיים בטוחה ונורמלית. למה יש עצמה גדולה יותר, הוא תוהה, לחובת הזיכרון או לנוחיות השכחה? הבה נתבונן בדבריו:

בפרשת זכור נאמר: 'זכור את אשר עשה לך עמלק... והיה בהניח ה' אלקיך לך... לא תשכח'. שני ציוויים ציוותה לנו התורה בפרשה זו, ציווי אחד 'זכור את אשר עשה לך עמלק', וציווי שני 'לא תשכח' [...] בטוחה

1 הרב אפרים אשרי נולד בתרע"ד (1914) בליטא. בצעירותו למד בישיבות פוניבז' וסלובודקה, והוסמך להוראה על ידה רבה של קובנה - הרב אברהם דב שפירא. לפני מלחמת העולם השנייה כיהן כרב בקובנה, ולאחר פטירת הרב שפירא בשנת תש"ג (1943) היה הפוסק החשוב בגטו קובנה. את שאלות ההלכה שהועלו בגטו קובנה קיבץ בסדרת ספרים בשם שו"ת ממעמקים. כן כתב את הספר "חורבן ליטא". נפטר בתשס"ד (2003) בניו יורק.

היא התורה שזכור נזכור 'את אשר עשה לנו עמלק', כי חוק טבעי הוא הדבר, כי היאך אפשר שלא לזכור את כל אימת הזוועה שהחיה הגרמנית עשתה לנו, אולם התורה מצאה לנחוח להוסיף לנו ציווי נוסף, והציווי הזה בא דווקא לאחר 'והיה בהניח ה' אלקיך לך', התורה יודעת כי לאחר שה' ניח לנו, וכל אחד משרידי אש התופת של מחנות השמד [...] יתחילו להקים מחדש את הריסות חייהם [...] אז יודעת התורה שהאודים המוצלים הללו שרידי האש, יתאמצו בכל מאמצי כוחם להעביר קו על כך מה שעבר עליהם, הם יתאמצו שלא לזכור. (שו"ת ממעמקים, חלק ג, הקדמה, עמ' ט)

הזיכרון נראה כערך לא רלוונטי בעיני מי שמנסה לשקם את חייו במציאות החדשה והנוחה, ולמעלה מזה, הוא מאלץ את הנושא אותו להיות עם גיבנת נפשית שאינה מאפשרת לחיים החדשים לזרום כתקנם:

כל אחד יאמר לנפשו, מה בצע כי תזכרנו, את הרוצח הגרמני משנות המלחמה, הלא עכשיו עולם חסד יבנה [...] אם כן גם עלינו, העם היהודי, מוטלת החובה לשכוח את העבר, ולראות את עם הרוצחים הללו כעם אחר לגמרי שכיפר את חטאיו שחטאו נגדנו בכופר שילומים ששילמו, שמרק כיבס וליבן את בגדיהם הצואים ואת ידיהם המלאות דם (שם).

ההבחנה בין גרמניה של העבר הקרוב לבין גרמניה של ההווה נוחה היא ואפשר גם לבססה בטעונונים שונים. אולם, קובע הרב אשרי, ההבחנה הזו היא ביטוי של השכחה הפסולה, או מהצד השני של המטבע - היא נובעת מחוסר רצון לעמוד בחובה שמטיל הזיכרון.

'פולמוס השילומים' ורכישת רכב מדגם פולקסווגן

מדוע אסור לשכוח את אשר עוללו הנאצים? מדוע אסור הרב אשרי את השכחה, שלכאורה יש עימה גם תבונה מעשית ופוליטית וגם קורטוב של רחמים וסליחה? סערה רבתי עוררה בראשית שנות החמישים עם החלטתו של ראש הממשלה דאז, דוד בן גוריון, להסכים לקבלת פיצויים מגרמניה. בראש המתנגדים עמד אז מנחם בגין. בדבריו העלה שני נימוקים עיקריים להתנגדותו להסכם השילומים. הסכם שילומים עם גרמניה, טען בגין, הוא פגיעה עמוקה בכבוד הלאומי. עם בעל כבוד אינו יכול לנהל משא ומתן עם מי שלפני עשור הרג, רצח, עינה, השפיל אותו וניסה לכלותו מעל פני האדמה. הרב אשרי אינו שותף לתודעה הציונית לאומית, ודומה שלא זו היא הסיבה לדבריו נגד השכחה. נראה, כי הסיבה העיקרית להתנגדותו להנאה ממוצרים גרמניים היא משמעותה המוסרית של הנאה כזו. קניית רכב מתוצרת גרמניה, אומר הרב אשרי, משמעותה יצירת זיקה טכנית ופונקציונלית למוצר ולמי שמייצר אותו. יחס מוסרי משמעותו בחינה לא רק של איכות המוצר אלא גם של מקורו ושל ההקשר שבו הוא נוצר. היחס הטכני והפונקציונלי בא לידי ביטוי נורא בשימוש הצני שעשו מפעלים גרמניים בכוח העבודה היהודי כל עוד הייתה בו תועלת. כאשר אנחנו נהנים מתוצרתו של אותו מפעל גרמני, אנחנו משחזרים את היחס האובייקטואלי (החפצי) לפעילות האנושית מפני שאנו מעלימים עין מההקשר האנושי שלו. בכך נהיית הרשעה המוחלטת של הנאצים ליחסית ולמותנית, שהרי הקרבנות עצמם מודים שזו בעצם שאלה של כדאיות!

שכחת השואה כפגם באמונה

מעבר לנימוק המוסרי, אנו שומעים בדברי הרב אשרי גם נימוק דתי. אדם דתי, הוא מסביר, אינו שוכח, מפני שהוא מאמין שכל מה שעובר עליו מושגח ומכוון משמיים ולכן הוא נושא משמעות. ממילא, אם גרמניה הופיעה כנציגות הרשע בעולם, הרי שיש לכך משמעות דתית:

לזאת מזהירה לנו התורה 'לא תשכח', היא מצביעה לנו כי רק מחוסר אמונה יכולה לבוא השכחה, רק מהעדר האמונה שימי הרעה והזעם שעברו עלינו בעטים של הגרמנים, היתה גזירה מן השמים כהמשך המלחמה הנצחית של עמלק עלינו, יכול לגמול בנו הרעיון שאך מקרה רע עבר על עמינו בשנות הרעה, ולזאת עכשיו מותר לנו לשכוח את הכל, לא ולא (שם, עמ' יד).

המצווה לזכור את אשר עשה עמלק משמעותה החובה להעניק משמעות דתית להיסטוריה, כלומר: לראות בכל המתרחש יד ה'.

זיכרון השואה וזיכרון עמלק - דיאלקטיקה של אמונה

ברצוני להציע מבט נוסף על הזיקה בין חובת זיכרון עמלק לזיכרון השואה, בעקבות דברי הרב אשרי. בספר המצוות לרמב"ם נזכרות רק שתי זכירות כמצוות עשה: זכירת יציאת מצרים וזכירת עמלק. את שתי הזכירות הללו יש לראות כסותרות ומשלימות גם יחד. אנו מצווים על זיכרון דו קוטבי של אירועים מנוגדים אשר מהווים יחד יסוד לאמונת ישראל. מחד גיסא זיכרון של התגלות וחסד, ומאידך גיסא זיכרון של הסתר פנים ושל סבל. אף שהתורה מצווה על מחיית עמלק באופן מעשי, מהותה של מצוות הזיכרון איננה המחייבה לבדה. הוראתה העיקרית היא להניח את הזיכרון על הלב. משמעות הזיכרון של מלחמת עמלק לדורות היא שכנגד ההתגלות האלוהית של יציאת מצרים, אפילו באמצע הדרך בין יציאת מצרים למעמד הר סיני, יכולה ההיסטוריה לגלות פתאום את הצד האחר, האפל שלה. סופה של ההתנסות השלילית לכאורה הוא ההתחייבות האלוהית למחות את זכר עמלק, שגם אותה יש לזכור, שהרי בהיסטוריה עתיד הגרעין העמלקי לחזור ולהופיע, כלומר: יש אפשרות שיהיו מאורעות מלאי סבל אשר יסתירו את ההתגלות האלוהית ואז יהיה השם חסר. חובת זיכרון השואה נגזרת, לפי ניתוח זה, ממצוות זכירת עמלק וממשיכה אותה, ומנייה וביה מעניקה לה ממד חדש כקוטב השלילי המוחלט של הזיכרון היסודי הדו קוטבי של האמונה. הזיכרון החיובי והזיכרון השלילי, שניהם יחד - בדיאלקטיקה שביניהם - מניחים את היסוד לאמונת ישראל.

הרב יעקב אביגדור: אמונה משמעות ואדישות¹

בהקדמה לספרו "חלק יעקב", קובע הרב אביגדור בדברים כואבים שזיכרון השואה כמעט ולא שינה את תודעת היומיום של יהדות העולם. לא התאבלנו על השואה, הוא אומר, ועל אחת כמה וכמה שהיא לא חוללה בנו שינוי עמוק:

כל אותו החורבן הגדול של עכשו, לא הוציא את היהודים בארצות החופש, אף לא שעה אחת, מן קלות ראשם ועליזותם, ולא הביא אותם אף לשעה קלה לידי הורדת ראש ודממת אבל... ואני אף היום אחרי שנים, עדיין מתהלך כמו חולם, עדיין אין אני יודע ומבין, איך יכולים אנשים מישראל לישון במנוחה כל הלילות, ולקום בבוקר ולהרהר בעסקיהם, ולחשוב בעניני פוליטיקה, ועוד לריב ולהתקוטט, אחרי כל הנעשה בימיהם לעיניהם? [...] איפה הוא הרגש הלאומי? איה הוא הלב היהודי? האם נתאבן לגמרי? ("חלק יעקב", עמ' 5).

האם מאורע נורא כמו השואה אמור לחולל שינוי נפשי ומוסרי? אם הוא מתפרש כחלק מסדר האירועים ההיסטורי הנורמלי - לא בהכרח. ההיסטוריה האנושית גדושה במלחמות נוראיות ובסבל ללא גבול. אפשר לחשוב שגורלנו הוא חלק מהטרגדיה האנושית, ותו לא: "ואני כשלעצמי, כמדומני, שכל הקרירה הנוראה השוררת בדורנו זה, שבימיו קרה אותו האסון הגדול, באבדן ששת מיליוני יהודים, משמנו ומסלתו של העם, באה פשוט משום חוסר אמונה. 'כי אמרתי רק אין יראת אלקים במקום הזה והרגוני' זה פסוק מפורש בתורתנו הקדושה" (שם, עמ' 6).

אמונה ומשמעות

הרב אביגדור מוסיף ואומר שההבדל בין תפיסה דתית של המציאות לבין תפיסה אנושית-חילונית בא לידי ביטוי גם בתגובתם הממשית של יהודים למאורעות בעצם ימי השואה. יהודים חסרי אמונה, הוא כותב, השלימו לעתים עם הטרור ועם הסבל, מפני שאם הכול מובן להם כהתנגשות של כוחות טבע והיסטוריה, על מה יש להתלונן ואל מי ניתן לבוא בטענה? לעומתם, היהודי המאמין מצפה לעולם מסודר וצודק, וכשציפייתו מתנפצת

1 הרב יעקב אביגדור נולד באדר תרנ"ו (1896) בעיירה טרוואוולסקה שבגליציה. בצעירותו למד בישיבות סנוק, פשמישל וברטש. נסמך להוראה על ידי גדולי גליציה ובהם הרב מאיר אריק. במקביל ללימוד התורה, השתלם בלימודי מדעים ושפות קלאסיות וקיבל תואר דוקטור. שימש משנת תר"ף (1920) כרבה של דרוהביץ שבפולין המזרחית, ומשנת תרפ"ח (1928) כרב של מחוז גליציה המזרחית. בשנות מלחמת העולם השנייה היה עד לאובדן בני עדתו. גורש בראשית תש"ד (1943) למחנה פלשוב ומשם למחנה גרוסרוזן, ושחרר בתש"ה (אפריל 1945) בבוכנוואלד. נפטר באדר ב' תשכ"ז (1967). בין ספריו: חלק יעקב, שו"ת השיב יעקב, תורת התלמוד.

הוא מתפלל ותוהה, ואפילו מתרגז וצועק ובא בטענות כלפי שמיא, כל זאת מתוך אמונתו שלכל מה שעובר עליו ועל העם היהודי בוודאי יש משמעות וכוונה. האמונה, לדידו של הרב אביגדור, איננה מתקיימת כמחווה של הסכמה והכנעה בלבד. לעתים היא מופיעה דווקא בתנועה של שאלה וביקורת, הצומחות דווקא על יסוד ההנחה שיש דין ויש דיין ושלכן מוכרח גם להיות טעם ופשר לכל המתרחש: "וכמה פשוטים וכמה אמתים הם הדברים הללו! אם רק אין יראת אלקים, אז הריגה נעשית טבעית, נורמלית, לא רק בעיני אותם שהורגים, אלא גם בעיני אותם שרואים ושומעים ומביטים על ההריגות" (שם, עמ' 6-7).

תקנת יום אבל לזכר השואה

ההבחנה בין מבט טבעי למבט מאמין על מאורעות השואה נוגעת גם לשאלה הכואבת של תקנת יום אבל לזיכרון הנספים. הרב אביגדור יודע שחכמי ישראל לא תיקנו יום אבל מיוחד לזיכרון השואה, והוא תוהה על כך. בניגוד לעמדות המקובלות בסוגיה זו, הוא טוען שדווקא מתוך מבט מאמין על השואה יש טעם לתקנת יום אבל, שכן רק אם בתודעתנו נושאים האירועים משמעות לא טבעית, ואנו רואים בהם יד ה', יש טעם לקביעת תענית או יום אבל שבו נתייחס למשמעותו הייחודית של הזיכרון.

הגעו בעצמיכם, כמה קולמוסין נשתברו, וכמה דיו נשפך בדבר תיקון יום אבל, על אבדן אותם השש מיליון מישראל, ועד היום עדיין לא נקבע יום אבל כזה. מדוע? פשוט: מפני שתיקון יום אבל, הוא בראש ובראשונה, פועל יוצא ונובע ישר, מן ההכרה הפנימית, שאותם המאורעות והקורות שבאו עלינו, אינם יד המקרה וההזדמנות, אלא יד ה' הנטוי' עלינו... הכרה זו היא יסוד האמונה שלנו (שם, עמ' 7).

כידוע, יום אבל הלכתי לשואה טרם נקבע. מצב עניינים זה זוכה בדבריו של הרב אביגדור לביקורת נוקבת. לדעתו, אי קביעת יום אבל נובעת מאי ייחוס משמעות דתית למאורעות.

הרב יום טוב הלוי שוורץ: הזיכרון - אבלות ולקח מוסרי¹

הרב יום טוב הלוי שוורץ, תלמיד חכם חרדי ניצול שואה שחי בארצות הברית, העמיד את השואה וזיכרונה במרכז יצירתו הספרותית. הזיכרון לדידו מחייב שינוי התנהגותי ותודעתי: "בעת כתבי זאת אני שואל את נפשי איך אתה יכול לכתוב הדברים האלה בלא ידיים רועדות, וכי בשביל שכבר עברו מאז ארבעים ושבע שנים כבר התרגלת לזה ואין אתה דואב יותר כמאז וכמקדם? ח"ו, לא, ולא. ואעידה עלי שמים וארץ כי מימי החרבן ואילך לא פסקה מעולם אבילות שלי" (אדני נחשת, עמ' ד).

האבלות התמידית איננה רק עובדה פסיכולוגית. הרב שוורץ מסביר שהזיכרון והאבל הם ביטוי של רחמנות, כלומר: של יחס אנושי עמוק למתים ולהיעדרם, שאיננו מתקנה ואיננו מתפשר עם צורכי ההווה. הרצון הטבעי לחזור לשגרה ולהשיב את החיים למסלולם כרוך בהדחקה אכזרית של המוות ומשמעותו האנושית:

איך אפשר למי שהוא מזרעו של אברהם אבינו שיפיל את עצמו למצב של שכחה ולנער עצמו מן העבר ויאמר העבר עבר, המתים כבר מתו ואני אלכה וארדפה אחר תענוגים ומותרות כשאר אנשים אשר בארץ, אם לא שיהיה אכזר פשוט אשר איבד גם את צלם אלקים אשר העידה תורתנו הקדושה כי בצלם אלקים עשה את האדם... ואם אבותינו לא שכחו את קדושי ת"ח-ת"ט מאות שנים אחרי כן והתענו ביום כ' סיון ואמרו סליחות בציבור, איך אפשר לנו לשכוח מהר ולמצוא נוחם על האסון הנורא אשר קרה אותנו ואת אבותינו ומשפחתנו ורבותינו וכל בית ישראל בשנות ת"ש-תש"ה האומללים (שם).

כשם שמזכירים את חורבן ירושלים מתחת לחופה, מבקש הרב שוורץ לעשות זכר לקדושי השואה בכל שמחת נישואין. החובה להתאבל היא ערך מוסרי, מפני שהיא מדגישה את חשיבותם של חיי האדם וערכם המוחלט,

1 הרב יום טוב שוורץ נולד באושפיזין (אושוויץ) שבפולין. למד בישיבת חכמי לובלין. איבד את אימו ויתר משפחתו בשואה. קורותיו בימי השואה מתוארים במבוא לספרו אדני נחשת. היה אב בית דין בלינעבורג ואחר כך רב בברוקלין. נפטר בגיל מופלג בארצות הברית.

במיוחד כאשר הם נגדעים בלא עיתם, ואת היעדר האפשרות למלא את החיסרון: "שראו לנו לעשות היכר גם ביום שמחת כלולת בנינו ובנותינו כי אבלים אנחנו כל ימי חיינו עלי אדמות. ובה יתקדש שם שמיים על ידינו כי יראו על עמי הארץ כי רחמנים אנחנו... כי מדה זו להתאבל על מה שראוי להתאבל הוא יסוד מוסרי, ועל ידה יכולים להכיר את תכונת הנפש של האדם, אם רחמן הוא או ח"ו להיפוך" (אדני נחשת, עמ' ד-ה).

לקח דתי ומוסרי ליהדות הגולה

בחיבורו "עיניים לראות", סיכם הרב יום טוב שוורץ את מסקנותיו הדתיות והמוסריות מהשואה. שמו של הספר מרמז לפסוק "ולא נתן לכם ה' לב לדעת ועיניים לראות" (דברים כט, ג), ומשמעותו האקטואלית היא שלדעת המחבר החברה היהודית שאחרי השואה איננה יודעת להתבונן בקורות אותה בדור האחרון, ובמיוחד - איננה מתמודדת עם שאלת משמעות השואה לקיום היהודי, הן בממד ההיסטורי הן בממד הרוחני-מוסרי, וספר זה הוא בבחינת "עיניים לראות", כלומר: הוא מציג את הלקחים המוסריים והדתיים המתחייבים מן השואה ומצבו של העם היהודי אחרי השואה.

הרב שוורץ חי באמריקה והערכים היהודיים שעליהם הוא מדבר הם הערכים הרלוונטיים לחברה היהודית האמריקאית החיה בגלות היהודית הגדולה ביותר. כדי להבין כיצד זיכרון השואה משפיע על עיצוב תמונת עולמו הערכית נתמקד בכמה מן הערכים שעליהם כתב:

קיום אחדות מעשית וערכית בעם ישראל - בעיית האחדות בעם מעסיקה את הרב שוורץ מיד בתחילת ספרו. ההקשר העיקרי שבו הוא עוסק בשאלה זו הוא הריבוי הקיצוני של זרמים ותת זרמים בחברה ובחינוך החרדי אחרי השואה. צערו העמוק של המחבר על הפירוד והמחלוקת בציבור היהודי נכרך באופן מיידי בזיכרון השואה ובלקח הערכי שלה. הרב שוורץ טוען שהפירוד העצום שהיה קיים בעם היהודי סמוך לשואה מנע אפשרויות של הצלה. הוא שואל באופן רטורי: האם אספה כללית של המנהיגות היהודית בקיץ תרצ"ט, כשסימני הפורענות כבר הופיעו באוויר, לא יכולה הייתה להביא לידי הבנה יסודית יותר של הסכנות ולמציאת פתרונות? האם הנאצים, כמו המן בשעתו, לא נהנו מנסיבות שהועילו להצלחת מזימתם משום שפגשו "עם אחד מפזר ומפֹרד" (אסתר ג, ח)? סוגיית הפירוד והמחלוקת היא גם בעלת משמעות תאולוגית, שהרי בית המקדש השני נחרב בעוון שנאת חנם, ובית המקדש השלישי איננו נבנה מפני שחטא זה אינו מתוקן. הרב שוורץ קובע שהדור היתום שאחרי השואה היה ראוי להיות דור של גאולה, ומעשה שטן הוא שגרם לפירוד בין הלבבות, לפילוג ולמחלוקת בדור זה, פילוג שעכב את הגאולה.

למידה מדרכיהם הטובות של הגויים - הרב שוורץ מוכיח שמסורת ישראל העריכה תמיד את חסיד אומות העולם היחיד, ומוסיף ואומר שהתפתחות חיובית אירעה בתרבות העמים ומוסרם במאה ה-20. בין השאר הוא משבח את מדינת הרווחה המערבית הדואגת לחלש, את ביטול העבדות, את שוויון הזכויות ועוד. זיכרון השואה איננו גורם לרב שוורץ שישלול כל מידה טובה אצל אומות העולם, אלא דווקא להתבונן בשינויים החיוביים שחלים בעולם, להודות עליהם, ובמיוחד - להפנות תביעה פנימה לחברה היהודית שלעיתים לא רק שאיננה מקדימה את החברה הכללית, אלא מבחינות מסוימות מפגרת אחריה, כמו למשל, אי היכולת להכיל את האחר.

יחס ליהודים שאינם שומרי מצוות - הרב שוורץ קובע עמדה נחרצת בשאלת היחס ליהודים שאינם שומרי תורה ומצוות. הוא הכיר בכך שיש לראות את הציבור החילוני בכללו בגדר תינוקות שנשבו. יש לקרבו ולחבקו בעבותות אהבה, משום שכאמור התיקון הגדול המוטל על עם ישראל אחרי השואה הוא תיקון פגם המחלוקת והפירוד.

קידוש השם על ידי חיי מוסר ויושר - שני פרקים ארוכים מקדיש הרב שוורץ בספרו לחשיבות המצוות שבין אדם לחברו. הרב שוורץ מבקר את סולם הערכים הדתי, ומכוון פנימה אל התרבות החרדית שבה לדעתו חומרות והקפדות בעניינים שבין אדם למקום, ובמיוחד כאלה שיש להן ביטוי חיצוני, זכות למעמד גבוה בסולם הערכים, וערכי גמילות חסד וצדקה, שהיו לשעבר המאפיינים הבולטים של החברה היהודית, נדחים ונזנחים. חברה יהודית שחיה חיי יושר וחסד היא חברה שתקדש שם שמיים, ולהיפך, חלילה, כשהחברה היהודית מצטיירת כרודפת בצע ונוהגת ברמאות יש בכך משום חילול השם. חובתו של עם ישראל בגלות, קובע הרב שוורץ, היא לקדש שם שמיים. דווקא לאחר חילול השם הנורא בשואה מעצם רדיפתו והשפלתו של עם ה', על עם ישראל להצטיין כשומר חוק ולנהוג ביושר ביחסיו עם הגויים.

חיים בגולה מתוך קבלה וכבוד של מנהגי המדינות וערכיהן - הרב שוורץ קורא לכבד את מנהגי המדינה שבה יושבת הקהילה היהודית, ולהימנע מפגיעה ברגשות הגויים או מהתנהגות שיכולה להיראות מגוחכת. הוא תוקף את המנהג ללכת בטלית לבית הכנסת וכותב: "אף שהגויים נותנים לנו באמת חירות גמורה, חלילה לנו להשתמש בחירות זו בחוצפה כאילו הארץ היא שלנו ולעשות מרחוב בית הכנסת."

רגישות זו כלפי אזרחי המדינה 'המארכת' יש בה גם משום מידת הכרת הטוב לגויים שלא נהגו כמנהג רשעי אומות העולם ובחרו להגן על היהודים יושבי המדינה, ובכלל, מעניקים שוויון זכויות ליהודים והולכים בדרכי צדק ויושר.

ערך החיים - נקודה נוספת ומקורית שמעלה הרב שוורץ היא היחס לערך חיי האדם אחרי השואה. הוא מתייחס במיוחד לתאונות הדרכים ולזילות שיש כלפי הריגת אדם בשוגג. לדעתו טראומת השואה גרמה לירידת ערך החיים ולפיתוח רגשות של אטימות ואפילו אכזריות כלפי חיי האדם: "והאמת שאין להאשים בזה את הנהגים לבד או אפילו את מנהלי הישיבות, כיון שהם גדלו לאחר השואה באוירה של שקר ואכזריות".

הצמחה מחדש של גדולי תורה אמתיים - אחת הסיבות המרכזיות לתחלואי החברה היהודית בדור שאחרי השואה, לדבריו, היא שבר המנהיגות הגדול והיעדרם של מנהיגים גדולי תורה כבדורות הקודמים. הרב שוורץ מכיר בכך שירידת הדורות היא תופעה מתמשכת, אך הוא קובע ששבר כל כך קיצוני של מנהיגות תורנית כמו שגרמה השואה, לא ידע עם ישראל מעולם. הוא מדגיש את הצורך להרים מחדש את קרנם של תלמידי חכמים גדולי תורה, ולהכשיר דור של מנהיגות חדשה שימלא את חסרונה של המנהיגות הישנה.

חובה לקבוע יום זיכרון בתענית ובתפילה על השואה - הביטוי הנוקב ביותר לכך שעם ישראל לא למד את הלקח המוסרי מן השואה, ושזיכרון השואה לא חולל אנושיות אחרת וחברה אחרת, הוא אי-קביעת יום תענית וזיכרון לשואה. הוויכוח בארץ ישראל על קביעת יום השואה מתחלק באופן ברור בין הזרמים הציוניים, דתיים כחילוניים, המחייבים קביעת יום זיכרון לשואה, ובין הזרמים החרדיים האנטי ציוניים, השוללים אותו. והינה הרב שוורץ, שהוא רב חרדי, הוא מהנחרצים בין התומכים בתקנת יום זיכרון. היעדר התגובה הדתית לשואה הוא בעיניו מידת אכזריות נוראה, חוסר אמונה, אי השתתפות בצער השכינה ומעל לכל - חילול השם.

זיכרון חרדי מול זיכרון חילוני

המדינה קבעה יום זיכרון לשואה ועיצבה טקסי זיכרון כדי לשמר את הזיכרון. ברור לכולם שללא ימים מיוחדים שבהם מתקיימים טקסים ועצרות, ובלא מאמץ פוזיטיבי לזכור, הכול יישכח. מתוך רצון להימנע מבנליזציה של הזיכרון מנסה החברה הישראלית לייחד את הטקסים, לחדש משנה לשנה ולעצב את הזיכרון ברוח הזמן. אופיים החילוני והמודרני של הטקסים מאפשר לחדש ולגוון, להדגיש בכל שנה נושא אחר, לשלוח את הנוער למצעדים ולשדר ברדיו ובטלוויזיה פרויקטים ייחודיים, וכל זה כדי להבטיח גם את עצם הזיכרון וגם את ייחודו.

הדת, המכפיפה מעצם מהותה את הזמני לנצחי, רואה את האירוע הבודד בהקשר של משמעות רחבה יותר. כך, למשל, אמירת הקדיש מטרתה לקיים מעמד של צידוק הדין כלפי כל סבל או חורבן. הנוהג הרווח לומר סליחות בימי התענית הוא תבנית טקסית המקשרת כל זיכרון של פורענות לצורך לחזור בתשובה על חטאי העם. הדלקת הנר ואמירת "אל מלא רחמים" או לימוד משניות, מבטאים את האמונה בכך שהחיים בעולם הזה אינם סוף הסיפור, ואת הדאגה לגורל הנשמה בעולם העליון.

לזיכרון הציוני אופי היסטורי - הוא ממוקד בתהליכים, בעובדות, במספרים, בגורמים וכדומה - וזאת מפני שגם הלקח שלו, אותו ניתן לתמצת בסיסמה - "לעולם לא עוד!" - הוא בעיקרו לקח היסטורי ומעשי. לעומתו, הזיכרון החרדי אינו היסטורי אלא פנימי ורוחני. זהו זיכרון של היהדות, של הדמות היהודית, של ההווה הנפשית, ובעיקר: תחושת החיסרון של כל אלה. הזיכרון החרדי אינו מעוניין בהיסטוריה של השואה, מפני שהלקח שלו אינו היסטורי; השואה, לפי האתוס החרדי, לא אירעה מפני שעם ישראל היה חסר כוח הגנה, והגנה עצמית בלבד גם לא תמנע חזרה של אירוע דומה. הזיכרון הרוחני והפנימי חשוב ליהדות החרדית בעיקר על מנת להבין מה דורש שיקום, מהי החובה של דור הניצולים כלפי העבר שהושמד, וכיצד יש לחיות כיום כיהודים.

כוח האומה הוא בזיכרונה

פעילות לקראת המסע

מעובד מתוך גיליון חמ"דת ניסן תש"ע, מרס 2010

מטרה

לברר עם המשתתפים את החשיבות שבזיכרון השואה, את הערך ואת המשמעות הדתית שבזיכרון זה ואת הרלוונטיות שלו לימינו.

עזרים

- רשימת היגדים (נספח 1)
- קישורים לכתבות בנושא (נספח 2)
- דף מקורות - מחשבות על זיכרון (נספח 3)

מהלך הפעילות

שלב א' - במליאה

המנחה יבקש מהמשתתפים למנות מצוות או מועדים יהודיים שקיים בהם מוטיב של זיכרון ולפרט כיצד הזכירה באה לידי ביטוי ומדוע היא חשובה.

שאלות לדיון

- אילו אירועים אנו זוכרים ומזכירים? לדעתכם, מדוע חשוב לזכור אירועים אלה?
- מהן הדרכים היהודיות לשמר זיכרון?
- לדעתכם, כיצד זיכרון אירועים משפיע על עיצוב עתידו של האדם היהודי כפרט וכחלק מעם ישראל?

למנחה: הזיכרון מחבר אותנו ליסודות, למהות שלנו, להיותנו חלק מנצחיותו של העם היהודי. מתוך כך, הזיכרון משפיע על העתיד - על השאיפות, על התפילות, על הערכים שבונים את הפרט ואת האומה הישראלית. זכירה היא פעולה שמחברת בין העבר והעתיד.)

שלב ב' - במליאה

המנחה יפזר בחדר היגדים המתייחסים לשאלה אם חשוב לעסוק בשואה גם כעבור למעלה משבעים שנה (נספח 1).

המנחה יבקש מכל משתתף לבחור בהיגד אחד ולהסביר את בחירתו בו.

שאלות לדיון

- עם איזה היגד שנבחר בקבוצה אתם מסכימים? מדוע?
- לאיזה היגד אתם מתנגדים? מדוע?
- האם יש היגד שמקומם או שמכעיס אתכם? מדוע?

- האם יש היגד שמחזק אתכם? הסבירו.
- הוסיפו היגד שלדעתכם חסר.
- האם חשוב לעסוק בשואה גם כעבור למעלה משבעים שנה? מדוע?

שלב ג' - בקבוצות

המנחה יחלק את המשתתפים לקבוצות בנות שלושה עד ארבעה חברים ויבקש מכל קבוצה לעיין במגוון כתבות הקשורות ליחס לשואה בימינו (נספח 2).

שאלות לדיון קבוצתי

- אילו תחושות מתעוררות בכם למקרא הכתבות?
- האם התחושות הללו משפיעות על תשובותיכם לשאלת חשיבות העיסוק בשואה בימינו? הסבירו.
- לדעתכם, האם יש גורמים או תופעות שעשויים להשפיע על תשובותיכם לשאלת החשיבות שבעיסוק בשואה? מהם?

שלב ד' - בקבוצות

המנחה יחלק לקבוצות את דף המקורות (נספח 3) ויבקש מכל אחד מהמשתתפים לבחור בקטע המשמעותי ביותר בעיניו ולהסביר את בחירתו לחבריו לקבוצה.

שלב ה - סיכום במליאה

- האם תשובתכם לשאלה אם חשוב לעסוק בשואה בימינו השתנתה?
- האם יש קשר בין מצוות ביהדות הכרוכות בזיכרון ובין הדיון בצורך לשמר את זיכרון השואה?
- "השבת והפסח נתקבעו בתודעה היהודית, רק משום מצוות ה'שמור' הנלווית למצוות ה'זכור'. ה'שמור' הוא הריטואל (הסעודה וסמליה, המנהג, ההלכה, התפילה בציבור ועוד), המפעיל את ה'זכור', שומר על האקטיביות שבו ודואג תמיד להשאירו רלבנטי ומותאם למציאות המשתנה. אלמלא ה'שמור' של שבת ושל פסח, ספק אם גורל מועדים אלה היה שונה משאר מצוות התורה שהוזכר בהן 'זכור' ואשר נשתמרו רק בכתובים" (פרופ' שמואל גליק, "הרהורים 'על הזיכרון' והנחלתו לדורות הבאים", [באתר מכון שכטר למדעי היהדות](#)).
- מה דעתכם על דברים אלו? אילו מעשים אקטיביים, ברמת הפרט וברמת הכלל, אפשר לעשות כדי לשמר את זיכרון השואה?

למנחה: בסיכום, יש להתייחס לזיכרון כמעניק כוחות ומשמעות לעתיד האומה והפרטים שבה, מלבד היותו הבעת כבוד לנספים.

נספח 1: רשימת היגדים

- ✓ מי יזכור אם אנחנו לא נזכור?
- ✓ זהו אירוע מכונן בהיסטוריה של העם היהודי.
- ✓ השואה היא אירוע שאינו קשור למשפחתי או אליי.
- ✓ לחיות את השואה זה לדרוך במקום. חייבים להמשיך הלאה ולהתמקד בעתיד.
- ✓ כיום אנחנו כבר במקום אחר.
- ✓ יש לנו צרות חדשות מאז.
- ✓ בעקבות השואה הוקמה מדינת ישראל.
- ✓ חייבים לזכור ולתעד כי לא כל הנספים מתועדים ביד ושם.
- ✓ עוד מעט לא יישאר מי שיספר.
- ✓ חייבים ללמוד את השואה כדי למנוע התרחשות של שואה נוספת.
- ✓ חייבים לזכור ולהזכיר את השואה כי האנטישמיות מתגברת בכל העולם.
- ✓ אלה השורשים שלנו.
- ✓ "בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו... והקב"ה מצילנו מידים".

נספח 2: קישורים למגוון כתבות

כתבות בנושא [התגברות האנטישמיות](#)

כתבות בנושא [הכחשת שואה](#)

כתבות בנושא [ניצולי שואה](#)

נספח 3: דף מקורות - מחשבות על זיכרון

הזיכרון מצמצם את המרחקים

הזיכרון מצמצם את המרחקים. מאתיים דורות עברו מראשית תולדות עמי, והם דומים בעיניי כימים אחדים. רק מאתיים דורות עברו מאז קם אדם ושמו אברהם ועזב את ארצו ואת מולדתו והלך אל הארץ שהיום היא ארצי. רק מאתיים דורות עברו מיום שקנה אברהם את מערת המכפלה בעיר חברון ועד הסכסוכים הרצחניים המתרחשים בה בדור. רק מאה וחמישים דורות עברו מעמוד האש של יציאת מצרים ועד עמודי העשן של השואה. ואני, שנולדתי מזרעו של אברהם ובארצו של אברהם - הייתי בכלם. הייתי עבד במצרים, וקיבלתי את התורה בהר סיני, ויחד עם יהושע ואליהו עברתי את נהר הירדן, נכנסתי לירושלים עם דוד, וגיליתי ממנה עם צדקיהו, ולא שכחתי אותה על נהרות בבל, ובשוב אדוני את שיבת ציון חלמתי בין בוני חומתה. לחמתי ברומאים וגורשתי מספרד, והועליתי על המוקד במגנצא, היא מייניץ, ולמדתי תורה בתימן, ושכלתי את משפחתי בקישינב, ונשרפתי בטרבלינקה ומרדתי בוורשה ועליתי לארץ ישראל, היא ארצי שממנה גליתי ובה נולדתי וממנה אני בא ואליה אשוב... וכשם שאנחנו נתבעים, בכוחו של הזיכרון, להשתתף בכל יום ובכל אירוע של עברנו, כך אנחנו נתבעים, בכוחה של התקווה, להתבונן לכל יום ויום של עתידנו... נע ונד אנוכי. בתרמיל הזיכרונות על כתפי ובמקל תקוותי בידי אני ניצב בצומת הזמנים הגדול של סוף המאה העשרים. יודע אני מהיכן אני בא, ומתוך תקווה וחרדה אני מבקש לדעת לאן אני הולך.

(מתוך: נאום הנשיא עזר ויצמן ברייכסטג הגרמני, 1996 [כתב: מאיר שלן]. פורסם בידיעות אחרונות, 16.1.1996, כ"ד בטבת תשנ"ו)

"זכור" - לשם מה?

איני רואה סכנה גדולה יותר לעתידה של מדינת ישראל מאשר העובדה שהשואה הוחדרה בשיטתיות ובעוצמה לתודעתו של כל הציבור הישראלי, גם לאותו חלק שלא עבר את השואה, וכן לדור הבנים שנולדו וגדלו כאן. בפעם הראשונה אני מבין את חומרת מעשינו, כאשר במשך עשרות שנים שלחנו כל ילד וילד בישראל לבקר שוב ושוב ב"יד ושם". מהרצינו שילדים רכים יעשובחויה הזאת? דיקלמנו באטימות מוחין ואף באטימות לב, ומבלי לפרש - "זכור"! לשם מה? מה אמור הילד לעשות בזיכרונות אלה? בעבור רבים מאוד תמונות הזוועה עשויות להתפרש כקריאה לשנאה. "זכור" יכול להתפרש כקריאה לשנאה מתמשכת ועיוורת. ייתכן שחשוב שהעולם הגדול יזכור. גם בזה איני בטוח, אבל בכל מקרה זו אינה דאגתנו. כל עם ועם, לרבות הגרמנים, יחליט בדרכו הוא ומתוך שיקוליו אם רצונו לזכור. עלינו, לעומת זאת, לשכוח. איני רואה היום תפקיד פוליטי וחינוכי חשוב יותר למנהיגי האומה הזאת מאשר להתייצב לצד החיים, להתמסר לבניית עתידנו, ולא לעסוק, השכם והערב, בסמלים, בטקסים ובלקחי השואה. עליהם לשרש את שליטתו של ה"זכור" ההיסטורי על חיינו.

(יהודה אלקנה, בתוך אתר **הארץ**, דעות, 2012. נדלה ב-27.1.2020)

עם של מספרי סיפורים

יש הבדל יסודי בין היסטוריה וזיכרון. השפה האנגלית נותנת בו סימן יפה: היסטוריה (history) פותחת ב his- (שלו), ואילו זיכרון (memory) מתחיל ב-me (אותי)... ההיסטוריה קרתה לאחרים; הזיכרון הוא זיכרון שלי. הוא הסיפור שלי. זיכרון הוא עבר שהפנמתי והפכתי לחלק מהותי. לכך מכוון מאמר חז"ל, "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים". לאורך ספר דברים, לא פחות מ-14 פעמים, משה מזהיר את העם לא לשכוח. אם ישכחו בני ישראל את העבר יאבדו את זהותם ואת חוש הכיוון שלהם ויצעדו אל אסונם. הציווי הוא לא רק לזכור אלא גם להנחיל את הסיפור לילדים. התופעה

הזו בשלמותה מייצגת צבר חשוב של רעיונות: בדבר הזהות כעניין של זיכרון קיבוצי. בדבר הסיפור הטקסי של תולדות האומה; ומעל לכול, בדבר העובדה שכל אחד מאיתנו הוא שומר של הסיפור והזיכרון הללו. לא המנהיג לבדו, או איזו אליטה, מקבלים הכשרה לזכירת הקורות, אלא כל אחד ואחד מן העם. (שיג ושיח, שיחותיו של הרב יונתן זקס, פרשת כי תבוא)

ללא זיכרון אין לי זהות

ללא זיכרון אין לי זהות. אם אינני זוכר - אינני קיים. אנחנו זוכרים משמע אנחנו קיימים, בזמן, בהיסטוריה. עמלק? מי זה עמלק? אנחנו זוכרים אותו. אנחנו התחלנו שם ואנחנו זוכרים עכשיו, ויש פה רציפות והמשכיות של זיכרון, וכל הדברים האלה יחד הם שמייצרים את הזהות הקולקטיבית שלנו, את תחושת האני הקיבוצי ההכרחית לתחושת הגורל המשותף. כי גם זה חלק מכוחם של זהות קולקטיבית וזיכרון קולקטיבי: תחושה של גורל משותף.

(מתוך: מקומה של תרבות הזיכרון בעיצוב זהות קולקטיבית, ד"ר מעוז עזריהו, אוניברסיטת חיפה. באתר **יזכור**)

זיכרון ושכחה

שני כוחות ניתנו לנו: זיכרון ושכחה. אי אפשר לנו בלעדי שניהם. אילו לא היה לעולם אלא זיכרון, מה היה גורלנו? היינו כורעים תחת משא הזיכרונות. היינו נעשים עבדים לזיכרוננו, לאבות אבותינו. קלסטר פנינו לא היה אז אלא העתק של דורות עברו. ואילו הייתה השכחה משתלטת בנו כליל - כלום היה עוד מקום לתרבות, למדע, להכרה עצמית, לחיי נפש?...

דור מחדש ויוצר איננו זורק אל גל האשפה את ירושת הדורות. הוא בוחן ובודק, מרחיק ומקרב. ויש שהוא נאחז במסורת קיימת ומוסיף עליה, ויש שהוא יורד לגלי גרוטאות, חושף נשכחות, ממרק אותן מחלודתן, מחזיר לתחייה מסורת קדומה, שיש בה כדי להזין את נפש הדור מחדש.

(ברל כצנלסון, "מהפכה ומסורת", בתוך: **במבחן**, תל אביב, תרצ"ד, 1934)

זכירה ושכחה כמו ים ויבשה

העולם מלא זכירה ושכחה
כמו ים ויבשה, לפעמים הזיכרון
הוא היבשה המוצקת והקיימת
ולפעמים הזיכרון הוא הים שמכסה הכול
כמו במבול, והשכחה היא יבשה מצילה כמו אררט

(יהודה עמיחי, **שירי בחיי**, שיר מספר 7)

כעוף החול על תקומתם של ניצולי השואה בישראל

פעילות לאחר המסע

מתוך: גיליון על סדר היום, ניסן תשס"ח, אפריל 2008

מטרות

1. להביא לידיעת בני הנוער סיפורים אישיים של ניצולי שואה החיים בארץ.
2. להוקיר את דרך ההתמודדות של ניצולי השואה שהביאה לתקומתם האישית ושתרמה לתקומת מדינת ישראל.
3. לעודד בני נוער להשתתף במפעל התיעוד, ההנצחה והשימור של סיפורי חיים של ניצולי שואה החיים עמנו היום.

מהלך ההפעלה

שלב א'

המנחה יקרא בפני המשתתפים את הקטע שלהלן:

במחקר חדש ומקיף נשאלו מאות צעירים לדעתם על ניצולי השואה. רובם השיבו כי לדעתם ניצולי השואה חסרי אונים. רק מעטים חשבו כי ניצולי השואה שיקמו את חייהם בישראל. ניצולי השואה נתפסים כקבוצה מצולקת, חלושה, תלויה בחסדי אחרים. בתוך כך נאלם קולם ונמחק סיפורם של רבבות ניצולי השואה שבנו עצמם בארץ. הגיע הזמן להכיר בעובדה כי דור ההורים אינו נושא בביוגרפיה שלו רק את חוויית השואה. להורינו היו ילדות ונעורים במגוון טעמים, המריר והמתוק, שמתוכם הגיעו לשואה ועמם יצאו ממנה לחייהם החדשים. פרק השיקום בחייהם של הניצולים הוא הארוך ביותר מכל שאר פרקי חייהם. כמה עוצמה יש בהחלטה לנתב את האסון האישי לבנייה. הניצולים, בכוחות נפש וגוף מעוררי התפעמות, לא שקעו בניהליזם ולא פנו לנקמה ולהרס, אלא בנו את ביתם והטביעו חותם ענק על החברה הישראלית ותרבותה. בכל אשר תפנה תמצא את טביעות אצבעותיהם. בלחימתם במלחמת העצמאות, בתעשייה, בהומור, בספרות ואפילו ביום... סיפורם צריך לראות אור מתוך הוקרה לדור ההורים, שלאחר השואה השכילו לבנות, לאהוב ולשמוח בחייהם. לא חוסר אונים היה פה אלא ניצחון אישי.

חנה יבלונקה, "לא מסכנים", ידיעות אחרונות, 8.2.2012 (פרופ' חנה יבלונקה, היסטוריונית, בת לניצולי שואה, החוקרת בעיקר את השתלבותם של ניצולי השואה בחברה הישראלית).

שאלות לדיון

1. נגד מה מוחה הכותבת במאמרה? האם אתם מסכימים איתה? נמקו.
2. מה המסר העיקרי העולה מדבריה?
3. מה אפשר, לדעתכם, לעשות כדי לשנות את הדימוי של ניצולי השואה בקרב צעירים?
4. מוזיאון יד ושם אוסף ומתעד סיפורי חיים של ניצולי שואה. מהי לדעתכם חשיבותו של תיעוד זה? כיצד אתם יכולים לקחת חלק בתיעוד מעין זה?

המנחה יחלק את המשתתפים לקבוצות בנות 5-6 חברים. כל קבוצה תקבל קטע המספר סיפור של ניצול שואה ותתייחס לשאלות שבכרטיס המשימה הקבוצתית.

כרטיס משימה קבוצתית

- איזה משפט בקטע שקראתם דיבר אליכם? מדוע?
- מה אנו לומדים על חייה של הדמות מתוך דבריה?
- איזו בחירה עשתה הדמות?
- מה מקור הכוח של הדמות על פי דבריה?
- מה הניע את הדמות לפעול למען הכלל?
- מה דעתכם על בחירה זאת?
- מה אפשר לקחת מסיפור חייה של הדמות במישור האישי והלאומי?
- מה הייתם רוצים לשאול את הדמות שעליה קראתם? לומר לה?

כרטיס דמות מס' 1

הלינה בירנבאום

מגטו ורשה ומחנות המוות להנצחה ולשימור השואה

הלינה בירנבאום, סופרת, משוררת ומתרגמת, נולדה ב-9291 בוורשה. בפרוץ מלחמת העולם השנייה הייתה בת עשר. הייתה בגטו ורשה עד לחיסולו הסופי, נשלחה למחנות המוות הגרמניים: מיידאנק, אושוויץ. השתתפה בצעדת המוות למחנות רבנסבריק ונוישטאדט גלבה שבגרמניה. כל משפחתה נספתה מלבד אח אחד. אביה ורוב קרוביה נרצחו בטרבלינקה, אימה במיידאנק, אחיה הצעיר ואשתו בני העשרים באושוויץ. הלינה שוחררה על ידי הצבא האדום במאי 5491 בהיותה בת 51. עלתה לארץ בעלייה בלתי לגאלית ב-7491. בארץ נישאה לחיים, ניצול שואה ולוחם פלמ"ח, והקימה משפחה. הלינה פועלת רבות להנצחה ולשימור זיכרון השואה, בין השאר הצטרפה פעמים אחדות כאשר עדות למשלחות בני נוער לפולין. בנה הוא הפזמונאי יעקב גלעד. לדבריה, סיפור קורותיה במלחמה היה ניצחון, ניצחון החיים ורוח האדם.

מפרי עטה: "חיי התחילו מן הסוף... קודם הכרתי את המוות, האימה ורק אחר כך - ההולָּדָה. גדלתי בתוך ההרס, בממלכת השנאה ורק אחר כך ראיתי בנייה [...] חיי התחילו מן הסוף ורק אחר כך חזרו לתחילה. שבת לתחייה. זה לא היה סתם, לא היה סתם מפני שהטוב - הוא לא פחות חזק מן הרע! וגם בי יש הכוח לא להיכנע. אני עובדה!"

(הלינה בירנבאום, ניגון פנימי, טרקלין, תל אביב, 1985, עמ' 9)

הרב יהודה עמיטל

ממחנה עבודה בהונגריה לראש ישיבה ושר בממשלת ישראל

הרב יהודה עמיטל (קליין) נולד בשנת תרפ"ה (4291) בטרנסילבניה, שהייתה שייכת באותה תקופה להונגריה. אביו היה מנהל חשבונות ואמו ניהלה בית תמחוי. היו לו אח ואחות והוא היחיד ששרד מכל משפחתו. עם הכיבוש הנאצי של הונגריה, נלקח למחנה עבודה והיה בו כשמונה חודשים. בשנת 4491, ביום שמחת תורה, שוחרר מהמחנה, עלה לארץ ישראל ולאחר מעצר במחנה עתלית הגיע לירושלים.

בארץ למד בישיבת חברון והוסמך לרבנות. עם הכרזת המדינה התגייס לצה"ל ונלחם במלחמת העצמאות בקרבות לטרון והגליל המערבי. לאחר המלחמה מונה לראש ישיבה, השתתף בהקמת ישיבות ההסדר. לאחר מלחמת ששת הימים עמד בראש הישיבה באלון שבות, המתאפיינת בפתיחות חינוכית ומחשבתית. בשנת 1988 היה בין מייסדי תנועת מימד, ייצג אותה בכנסת ואף התמנה לשר בשנת 1995.

מדברי הרב עמיטל: השם שלי היה קליין. בהונגריה כל יהודי עשירי שמו קליין. יש פסוק שאומר "שארית ישראל כטל". הרגשתי שהפסוק מתאר את המצב בו היינו בזמן מלחמת השחרור. שהיינו בודדים, נלחמנו לבד כמעט נגד כל העולם כולו. חיפשתי איזה שם - אהיה כטל לישראל...

בשנים הראשונות, כשהגעתי לארץ, נתקלתי בביטויים של "לא צריכים לדבר על זה". "הם צריכים לשכוח, לא לחשוב על כל זה". אני לא יכולתי להאמין לזה. אבל הבריחה הזו. גם היום יש בריחה מהשואה ולא מתמודדים עם השואה. לא מבינים שמהו השתנה בעולם הזה. אנחנו צריכים להעביר את השואה לתודעת האנושות. הדבר הזה צריך להעסיק אותנו כבני אדם. אי אפשר לעבור לסדר היום אחרי כל מה שהיה... אצלי כל חג זה בעיה. בשמחת תורה, לדוגמה, דיברתי בישיבה על השואה, לא יכולתי לעבור שמחת תורה בלי השואה. אני כל הזמן דיברתי. בכל ערב תשעה באב, דיברתי בישיבה והנושא הזה העסיק אותי. אני חושב שכל מה שיש בארץ קשור לשואה, הכל מושפע מהשואה. לשואה יש תפקיד גדול בחיים שלנו בארץ: כל פחד הקיום, ההישרדות. לקחתי על עצמי להיות ראש ישיבה משום שידעתי שאני צריך למלא את מקומם של כל מיני חברים שלא ניצלו. זה נתן לי כוח לעשות משהו. העובדה הזאת שאני בין הבודדים שנשארו, זה נתן לי כוח. אחרת לא הייתי מקבל על עצמי תפקיד כזה. אני לא בא מבית רבנים ומנהיגים. אני בא ממשפחה פשוטה, מה פתאום קיבלתי על עצמי לבנות איזה מוסד גדול כזה? אני גם קיבלתי על עצמי תפקידים ציבוריים לפני כמה שנים. מה שנתן לי את הכוח זו העובדה הזאת שאני צריך למלא את מקומם של אחרים שלא הגיעו לכך.

(ריאיון עם הרב יהודה עמיטל, זיקה - עיתון מקוון להוראת השואה, יד ושם, דצמבר 2007)

חייקה גרוסמן

לוחמת בשורות הפרטיזנים ולוחמת לקידום זכויות חברתיות בישראל

חייקה גרוסמן נולדה בביאליסטוק ב-1919. בגיל צעיר הצטרפה לתנועת השומר הצעיר והייתה חברה במחתרת נגד הכיבוש הנאצי ופעלה בשליחותה בעיקר בצד הארי של העיר. לאחר חיסול גטו ביאליסטוק, הצטרפה לפרטיזנים ולחמה בשורותיהם. בתום מלחמת העולם השנייה, הייתה לדמות בולטת בארגון שרידי התנועה בפולין עד לעלייתה ארצה בשנת 1948. הקימה משפחה בקיבוץ עברון והייתה חברה בו כל חייה.

בארץ הייתה מוכרת כחברת כנסת, לוחמת ללא לאות לתיקון עוולות חברתיות, נאבקה למען קידום זכויות הנשים, נגד קיפוח ערביי ישראל ובעד מדינה יהודית דמוקרטית. יצאה לשליחויות רבות בעולם ובכל מקום התקבלה כדמות הירואית - הן בשל עברה כלוחמת נגד הנאצים והן בשל מאבקה למען קידום זכויות האדם, לשוויון ולשלום.

בסופה של קריירה רבת שנים ומאבקים, חזרה לעסוק במה שליווה אותה כל חייה ובער בנפשה: הנצחת מורשת השואה. בתפקידה האחרון כיו"ר מכון מורשת, בית עדות על שם מרדכי אנילביץ, השקיעה את כל הלהט שאפיין תמיד את פעילותה. חייקה גרוסמן נפטרה ב-26 במאי 1996.

מדברי חייקה גרוסמן: אני אישה יהודייה, אשר חיה בעת ובעונה אחת שם, בעבר, בגטו, במחתרת, מול פני הנאצים, ופה, עכשיו, במדינת היהודים. חלום חיי התגשם. יש לי מדינה, יש לי בית, יש לי קיבוץ, יש לי משפחה.

אני תמיד זוכרת ששישה מיליון יהודים לא זכו למה שאני זכיתי. רדופה מראות עבר אלה, אני לוחמת על עתיד אחר לעם היהודי. לא ויתרתי על כך שבמדינת חלומותי תהיה חברה צודקת, סובלנית, רודפת שלום. לא חיה רק על חרבה.

שש עשרה שנים לחמתי בכנסת למען לא יהיו עניים, לא יהיו מחוסרי דירה, כדי שכל ילד יוכל ללמוד ולמצות את כישורנותו, כדי שלא יהיו שכונות מצוקה.

לא הייתי ולא אהיה לעולם חותמת גומי. יזמתי וחוקקתי חוק לטובת הנכים, חוק מס הכנסה לטובת הנשים, חוק הפלות, חוק לטובת נוער מצוקה, חוק לטובת נערות במצוקה וארוכה הרשימה.

מטרת חיי: לא לחמם את הכיסא בכנסת אלא לחמם את הלב. להשאיר עקבות של עשייה שמיטיבה עם בני אדם הזקוקים לכך. כל אלה יחד עם זיכרון ששישה מיליון לא זכו.

(מקור: זיוה שלו, **חייקה**, חלקים א' ב', הוצאת מורשת - בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ, 2005)

אהרון ברק

מילדות בגטו קובנה לנשיאות בית המשפט העליון בישראל

אהרון ברק נולד ב-6391 בקובנה שבליטא. אביו היה עורך דין ואימו הייתה מורה. ברק מספר שבשנת 1491, כשהיה בן חמש, כבשו הגרמנים את העיר קובנה, שבה גרו באותה עת 52 אלף יהודים, ובא עליהם הגיהנום. הליטאים עשו ביהודי העיר פוגרומים, לקחו אותם לאחד הפרוורים, הם קובצו בכיכר ורבים מתו בחנק, ברעב וביריות ברחובות. בשנת 3491 הייתה אקציה של הילדים וחוסלו כל הילדים. הוא נותר בחיים בנס ומצא את עצמו עם אימו אצל איכר ליטאי שהציל את חייהם, שם הסתתרו עד שבא הצבא הרוסי ושחרר אותם מהגרמנים.

ב-1947 עלה לארץ, למד בבית הספר התיכון שעל יד האוניברסיטה בירושלים ואחר כך למד משפטים באוניברסיטה העברית. שירת בצבא וחזר לאוניברסיטה, סיים בהצטיינות עבודת דוקטורט, לאחר זמן התמנה לפרופסור למשפטים ולאחר מכן לדיקן הפקולטה למשפטים. כיהן כיועץ המשפטי של הממשלה, ובתפקידו זה היה חבר בצוות המשא ומתן לגיבוש הסכמי קמפ-דיוויד. ב-1978 התמנה לשופט בבית המשפט העליון, ומ-1995 כיהן כנשיא בית המשפט העליון עד פרישתו בשנת 2006.

מדברי אהרון ברק: נולדתי ב-1936 בקובנה, ליטא. סבי - אברהם מאירוביץ - היה רב באחת העיירות בליטא. אבי - צבי (הירשל) בריק - היה מנהל המשרד הארץ-ישראלי של הסוכנות בליטא. אבי נשאר על משמרתו בקובנה, גם עם בוא הנאצים. כך חייבה אותו הנאמנות לחזון הציוני. אבי השתתף בקונגרס הציוני בבזל לאחר מלחמת העולם השנייה. ב-1941 הוכנסו לגטו. מאלפים רבים נותרו מעטים. רוב הילדים נרצחו. החיים בגטו היו גיהנום עלי אדמות. חיי האדם היו הפקר, אך הם לא מנעו מהקהילה לתפקד ולשמור על זהותנו כבני אדם. חיי ניצלו בזכות גוי ליטאי, חסיד אומות העולם. מהו הלקח שלי מכל אלה? הלקח שלי הוא כפול: ראשית, מרכזיותה של מדינת ישראל ואופייה היהודי בחיי העם היהודי, חשיבותה של המדינה והציונות והצורך להבטיח את עתידה, את ביטחונה ואת שלומה של המדינה ואופייה היהודי. הנני רואה את עצמי כציוני במלוא מובן המילה; שנית, מרכזיותו של האדם, אשר כבודו נרמס על ידי הנאצים ומשתפי הפעולה עמם, אך הצליח לשרוד בתנאים הקשים ביותר. בעיניי מדינת ישראל היא מדינתו של העם היהודי; היא צריכה להיות בטוחה וחזקה. יש להגביר את העלייה אליה, ולחזק את הציונות. יחד עם זאת - וללא כל סתירה לכך - המדינה צריכה להגן על כבודו ועל חירותו של כל אדם החי בתוכה, בין אם הוא יהודי ובין אם אינו יהודי. עם תחושה זו אני נכנס לאולם בית המשפט יום יום, שהרי יודע אני: כאשר אני יושב בדיון, אני עצמי עומד לדון.

(מתוך נאומו של אהרון ברק בפני באי הקונגרס הציוני ה"ד")

פליקס זנדמן

מנער מסתתר בבור צר לאיש מדע, ממציא ובעל חברות

פליקס זנדמן נולד בשנת 7291 למשפחה יהודית אמידה בגרודנו, עיירה קטנה בפולין. למד בגימנסיה "תרבות", ששפת הלימוד בה הייתה עברית וחלם מילדותו להיות מהנדס. בסוף 1491 הועברה משפחתו לגטו בעקבות צו גרמני. כשחוסל הגטו וכמעט כל בני משפחתו נרצחו, ברח לבית הקיץ של משפחתו בווישיי שם התגוררו זוג איכרים פולניים. האיכרה הפולנייה, שסבתו עזרה לה בעבר, החביאה אותו יחד עם דודו ועוד זוג יהודים בבור קטן וצפוף כמו קבר במשך 71 חודשים. בבור למד מדודו המהנדס, שהיה לו כאב וכאם, את יסודות המתמטיקה והפיזיקה ללא ספרים ומחברות.

עם סיום המלחמה, עבר עם דודו לצרפת שם למד פיזיקה והנדסת מכונות וסיים בהצטיינות דוקטורט בפיזיקה.

בשנת 6591 הגיע לארה"ב והיה לממציא ולתעשיין חשוב. ב-2691 הקים חברה שקרא לה: "וישיי" על שם כפר הולדתה של סבתו האהובה וכתזכורת לקהילות האחרות שנכחדו במזרח אירופה.

הישגיו המדעיים והטכנולוגיים של ד"ר פליקס זנדמן מדהימים בכל קנה מידה - 93 פטנטים רשומים על שמו.

זנדמן הוא ציוני נלהב. יש לו עניין מיוחד בנגב ובתיעושו, שם ממוקמים שלושה ממפעליו ובהם עובדים מאות אנשים.

מדברי פליקס זנדמן: ימים רבים פשוט לא הייתי מסוגל לדבר על השואה... בדומה לכל הניצולים, השואה מניעה אותי. אבל בשום פנים ואופן איני מוכן לראות את ניסיוני על פני האדמה הזאת כטרגדיה.

עוד בצעירותי השתעשעתי במחשבה על כך שאברא משהו שיתרום לאורח החיים של בני האדם. אני מונה את עצמי בין בני המזל המעטים שראו את חלומות הנועורים שלהם נהפכים למציאות. אני מרצה באוניברסיטאות ובבתי הספר למינהל עסקים... האנשים הצעירים היושבים מולי באו לשמוע על עסקים, אבל הם שומעים על כך מאדם שיש לו הזכות, יותר מרוב בני האדם האחרים, להנחיל את הרעיון כי לעולם אל להם לומר נואש, בלי שום קשר לגודל המצוקה או לחומרת הנסיבות. "אל נא תאמר הנה דרכי האחרונה", נכתב בשורה הראשונה של שיר הפרטיזנים היהודים הנודע. אני נושא את האמונה הזאת אתי מאז האסון הנורא שניחת עלי ואשר ממנו שרדתי.

אני יודע שעסקים ובני אדם סופם להיעלם... אפילו הגדולים ביותר שבהם... אבל אני יודע בוודאות שספרים נשארים לעולם.

(פליקס זנדמן, דרכי מווישיי לווישיי, הוצאת כתר, 1997; אשכנזי דנה, "מחשיכה לפוטו-

אלסטיית", גליליאו, גיליון 105, מאי 2007)

שאלות לדיון ?

1. הקטעים שקראתם מביאים את סיפוריהם של ניצולי שואה שבחרו לשקם את חייהם בדרכים שונות - תארו בקצרה את הבחירה של כל דמות.
2. "הניצולים הטביעו חותם ענק על החברה הישראלית ותרבותה" - כיצד מוצאת אמירה זאת את ביטוייה בסיפורי הדמויות שקראתם? האם מוכרים לכם סיפורים אחרים המבססים אמירה זאת?
3. סיפורי הדמויות שקראתם סופרו בגוף ראשון - מה, לדעתכם, הניע את הניצולים לתת פומבי לסיפוריהם?
4. מה אתם כבני נוער יכולים לקחת מסיפור חייה של הדמות במישור האישי והלאומי?
5. האם הייתם מוכנים לקחת חלק בפרויקט לתיעוד סיפוריהם האישיים של ניצולי שואה החיים בקרבנו? מה תהיה תרומתו של פרויקט זה לכם כבני נוער, לניצולים, לחברה הישראלית?

שם ונר - ערכת פעילויות לשיחת ערב לא תשכח

התבוננו בתמונות:

ספר תורה להנצחת שישה מליון הנספים בשואה.

אבני נגף הוא שמו של פרויקט הנצחה מתמשך המתקיים בערים שונות באירופה. "אבני הנגף" שקועות במדרכות בערים שונות במטרה להזכיר לעוברים ולשבים את קורבנות הנאציזם.

הדלקת נר נשמה לעילוי נשמות הנפטרים. המנהג מבוסס על הפסוק "נר ה' נשמת אדם" (משלי כ, כז).

ברחבי הארץ נקראו רחובות, בתי כנסת ואתרים שונים בשמות המנציחים את השואה.

התמונות מציגות דרכי הנצחה שונות של השואה ושל הנספים בה.

- האם אתם מכירים דרכי הנצחה נוספות? אילו?
- איזו מדרכי ההנצחה משמעותית ביותר בעיניכם? מדוע?
- לדעתכם, מדוע חשוב להנציח את השואה? מדוע חשוב להנציח את הנספים?

סרקו את הקוד וקראו את הכתבה "זוכרים: 7 מונומנטים להנצחת זכר השואה בעולם"

- אילו מהמונומנטים משמעותי ביותר בעיניכם? מדוע?
- לדעתכם, מדוע מדינות שונות בוחרות להנציח את השואה? לדעתכם, איזו השפעה יש לאתרי הנצחה אלה על תושבי אותן מדינות ועל תיירים המבקרים בהן?

זיכרון

- האם אתם מנציחים את השואה בדרך כלשהי? כיצד?
- האם חשוב לכם לזכור את השואה? מדוע?
- אנו חיים בדור שבו ניצולי השואה הולכים ומתמעטים וקולם הולך ונעלם. לדעתכם, האם לבני נוער יש תפקיד בשימור זיכרון השואה? מהו?

שתיקות

קראו את השיר:

שתיקות

איתמר יעוז קסט

כבר התפוררו הספרות על זרועה
 כמו כתובות-הקעקע שעל זרועות המלחים
 שלושים וחמש שנה גזרה אלם
 על סיפור הספרות שעל זרועה, המתחיל ב-A
 למען תוכל לחיות את הכאן-והעכשיו
 בצל הים, הבית והילדים,
 ואם הסגירה עצמה מדי פעם
 היה זה רק כעין הסט מקרי של השרוול
 וכעת חמש ספרות נטושות מסרבות במוחי
 לשוב אל שתיקת לוח הכפל.

שאלות לשיח ?

- מהי משמעות הביטוי "גזרה אלם"?
- השיר **שתיקות** נכתב בשנת 1980. גיבורת השיר בחרה לשתוק במשך 35 שנים, כלומר מסיום המלחמה ב-1945 ועד 1980.
- לדעתכם, מדוע גזרה האישה "אלם על סיפור הספרות שעל זרועה"? על פי השורה הבאה בשיר - מה אפשר לה השתיקה?
- השיר נקרא "שתיקות". ניצולי שואה רבים בחרו לשתוק ולא לספר את סיפוריהם.
- האם יש במשפחתכם ניצולי שואה? האם הם מהניצולים שבחרו לשתוק או מאלה שבחרו לספר את סיפור חייהם והצלתם? כיצד הבחירה שלהם משפיעה על משפחתכם בפרט ועל החברה הישראלית?
- אם אין במשפחתכם ניצולי שואה - האם אתם מכירים כאלה? האם שמעתם סיפורי חיים של ניצולי שואה? מה הרגשתם למשמע סיפורים אלו? מדוע לדעתכם חשוב - לכם כבני אדם ולחברה הישראלית - להכיר סיפורים אלו?
- השיר מסתיים במילים "וכעת חמש ספרות נטושות מסרבות במוחי לשוב אל שתיקת לוח הכפל". למה לדעתכם התכוון המשורר? איזו השפעה יש לסיפור שהאישה סיפרה בכל זאת מדי פעם?
- למה לדעתכם התכוון המשורר כשכתב "כבר התפוררו הספרות על זרועה"? מהי לדעתכם המשמעות הסמלית של דימוי זה? מהי משמעותו לנו, לאלה שחיים בדור שבו הספרות שעל הזרוע מתפוררות? למה זה מחייב אותנו?

זיכרון

האם אתם מנציחים את זיכרון השואה בדרך כלשהי? כיצד?

- האם חשוב לכם לזכור את השואה? מדוע?
- אנו חיים בדור שבו ניצולי השואה הולכים ומתמעטים וקולם הולך ונעלם. לדעתכם, האם יש לבני הנוער תפקיד בשימור זיכרון השואה? מהו?

האחרון שנשאר

צפו בסרטון והאזינו לשירו של עמיר בניון "האחרון שנשאר":

<https://www.youtube.com/watch?v=VgN7nkOGLN0> סרטון (4:30 דקות)

מילים <https://shironet.mako.co.il/artist?type=lyrics&lang=1&prfid=802&wrkid=36794>

שאלות לשיח ?

- איזו תחושה התעוררה בכם בעת ההאזנה לשיר?
- "כיכר הלחם אצלך בתפריט ואצלי תמיד מתחת לכרית" אל מי לדעתכם הדובר בשיר פונה? מדוע אצל הדובר הלחם תמיד מתחת לכרית? מה מעידות שורות אלו על ההבדל בין הדורות - דור ניצולי השואה והדור הצעיר שחי במדינת ישראל כיום?
- האם יש במשפחתכם ניצולי שואה? האם אתם מכירים את הסיפור שלהם? מדוע לדעתכם חשוב להכיר את סיפור חייהם והצלתם של ניצולי השואה? במה זה חשוב למשפחה? במה זה חשוב לחברה הישראלית? אם אין במשפחתכם ניצולי שואה - האם אתם מכירים כאלה? האם שמעתם סיפורי חיים של ניצולי שואה? מה הרגשתם למשמע סיפורי החיים וההצלה שלהם? מדוע לדעתכם חשוב - לכם כבני אדם ולחברה הישראלית - להכיר את הסיפורים הללו?
- כיצד אתם מבינים את המילים: "ובמרוץ השליחים נותרתי לבד הלפיד עובר עכשיו יד ליד קחו ממני את הכול אני הסנה הנוער ואתם תישארו כאן כדי לספר?" מהו הלפיד? לדעתכם, מדוע השיר מתייחס אל ניצולי השואה כאל סנה בוער?
- מהי לדעתכם התחושה של הדובר בשיר, של האחרון שנשאר? למה זה מחייב אותנו לדעתכם?

זיכרון

- האם אתם מנציחים את זיכרון השואה בדרך כלשהי? כיצד?
- האם חשוב לכם לזכור את השואה? מדוע?
- אנו חיים בדור שבו ניצולי השואה הולכים ומתמעטים וקולם הולך ונעלם. לדעתכם, האם יש לבני הנוער תפקיד בשימור זיכרון השואה? מהו?

פרק רביעי

דע מאיך באת ולאן אתה הולך - מסע אל שורשי הציונות הדתית בפולין

1. מסעות שורשים ללא שורשים - על מסעות תלמידי החמ"ד לפולין / ד"ר יוחנן בן יעקב
2. ויתרוצצו הבנים - קווים לדמותו של הרב משה צבי נריה זצ"ל ולמורשתו / ד"ר יוחנן בן יעקב
3. איש אשר רוח בו - הרב ד"ר זרח ורהפטיג / עדי פיינרמן
4. הציונות הדתית בפולין - פרקי מסע / ד"ר יוחנן בן יעקב
5. הציונות הדתית בפולין - סוגיות שעל סדר יומה של הציונות הדתית, פעילות בעקבות המאמר
6. מי אני - ציוני דתי - מערך בנושא זהות ציונית דתית

פרק רביעי: דע מאין באת ולאן אתה הולך - מסע אל שורשי הציונות הדתית

מסעות שורשים ללא שורשים
על מסעות תלמידי החמ"ד לפולין

ד"ר יוחנן בן-יעקב*

כעשרים אלף בני נוער מכיתות י"א וי"ב יוצאים כל שנה מישראל למסע שורשים בפולין, ויש המצרפים למסע ביקור בצ'כיה או בליטא. כשליש מבני נוער אלו הם תלמידי החינוך הממלכתי דתי, על מגוון מוסדותיו. המסעות מתנהלים באחת משתי דרכים: מסע שמינהל חברה ונוער, משרד החינוך, מארגן, מנהל ומדריך; מסע פרטי המאושר על ידי משרד החינוך. רוב מכריע של מוסדות החינוך הציוניים-דתיים מעדיפים לצאת במסעות פרטיים בשל החירות בבחירת מדריך, בקביעת תוכנית המסע ודגשיו ועוד. מסעות אלו מתמקדים בקברי צדיקים, במוקדי חסידות ובמפגש עם עולם התורה שהתקיים בפולין קודם השואה, זאת בנוסף להתמקדות באתרי השואה: גטאות ומחנות ריכוז והשמדה.

את הכשרת המדריכים למסעות הנוער בפולין מבצע משרד החינוך בשיתוף יד ושם. בין המדריכים ניכר מקומם של אנשי חינוך מקרב המחנה הציוני-דתי לגווניו. בדיקת תוכנית ההכשרה ותוכניות מסעות רבים של תלמידי החינוך הממ"ד בשנים האחרונות מעלה שמודגש בהם עולם התורה בפולין, מראשיתו ועד השואה. תנועות הנוער הציוניות תופסות בהם מקום חשוב בתיאור המרד. הציונות-הדתית כמעט שאינה נזכרת. בחלק ניכר מהקבוצות, האזכור היחיד של תנועות נוער אלו נעשה ב"מסלול הגבורה" בוורשה, ליד אבן הזיכרון לרב יצחק ניסנבוים הי"ד. מעטים המדריכים המכירים עוד אתרים, דמויות, פרשיות תנועתיות, והמוצאים לנכון להזכירם בהדרכה. להשוואה, מסעות הנוער של חברי השומר הצעיר מנוצלים כמנוף חינוכי רב עצמה לטיפוח גאווה יחידה, מורשת התנועה וכו'.

מה היה לנו שם, ערב השואה? כ-960 סניפי המזרחי, כ-40,000 חברים בתנועת תורה ועבודה, 250 קיני השומר הדתי ובהם כ-15,000 חברים (יחסית לאוכלוסייה, יותר מאשר חברי בני עקיבא בישראל בשנות השמונים, שבהן הייתי מזכ"ל התנועה!), 230 בתי ספר יבנה, עשרות קיבוצי הכשרה לקראת עלייה, רבנים ואישי תורה דגולים, מנהיגים ציוניים, מתחים ועימותים רעיוניים, מאמץ לשיקום אחרי מלחמת העולם השנייה ועוד ביטויים לתנועה חיה ותוססת. כל אלה נעלמים מעיניהם של המדריכים ושל החניכים גם יחד.

מה הגורמים לתופעה מדהימה זו? בין השאר: מיעוט מחקר ותיעוד; התעלמות ממסדית-תנועתית מהחשיבות ומהערך שבחינוך על ברכי מורשת מפוארת זו; חוסר הזדהות עם דרכה המקורית של הציונות-הדתית; חוסר תשומת לב ומודעות לעניין.

מה המשמעות הנובעת מכך: הפסד הזדמנות פז לטיפוח גאווה תנועתית בקרב דור העתיד שלנו; החמצת היכולת ללמוד מדרכי ההתמודדות של ראשוני התנועה להתמודדות עם בעיות יסוד שלנו, כגון: שילוב מסורת ומודרנה ותופעת חילון, והחמצת יכולת ללמוד דרכים לשילוב עם הציבור הציוני החילוני לצד בידול חיוני; ומעל הכול: העברת מסר לדור הצעיר שהברירה האמיתית היא בין שני קטבים - בין העולם החרדי, המתנכר לציונות, הגלותי, לבין הציונות החילונית החלוצית, המורדת, בעלת האופי הארץ-ישראלי. מסר זה הוא אכזרי וקשה לצעיר ישראלי בן זמננו המתלבט ומתחבט בדרכו.

בעת המסע בפולין, על רקע מאורעות השואה, כשהלבבות הצעירים כרויים לקלוט מסרים ערכיים, אפשר לנסות להנחיל מורשת ציונית-דתית. התעלמות ממורשת זו היא החמצה תנועתית היסטורית והיא תורמת לניתוק הדור הצעיר ממורשת התנועה ולריחוקו מדרכה. עדיין לא מאוחר להתגייסות תנועתית הולמת לתיקון המעוות!

*נכתב בתשרי תשס"ב. העובדות המופיעות במאמר תואמות את זמן כתיבתו, מאז חלו שינויים רבים בתחום.

ויתרוצו הבנים

קווים לדמותו של הרב משה צבי נריה זצ"ל ולמורשתו

ד"ר יוחנן בן-יעקב

"ויתרוצו הבנים בקרבה ותאמר אם כן למה זה אנכי" (בראשית כה, כב). רש"י, על פי המדרש (בראשית רבה סג, ו), פירש: "כשהייתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר - יעקב רץ ומפרכס לצאת. עוברת על פתחי עבודה זרה - עשו מפרכס לצאת". החרדים במזרח אירופה נהגו לבאר את הדברים כך: רבקה הרי לא ידעה כי תאומים ברחמה, סבורה הייתה כי אותו עוֹבֵר מפרכס לצאת גם בעוברה על יד בתי מדרש לתורה וגם בעוברה על יד בתי תרבות זרה. לפיכך אמרה לעצמה: אוי לי, כנראה אני נושאת ברחמי מזרוחניק!

דברים אלו מציגים הבחנה עמוקה באשר לדרכה של הציונות הדתית, שביקשה לשלב ולגשר בין שני מישורים: המסורתי והמודרני; הפרטיקולרי והאוניברסלי; הנצחי והעכשווי; הלאומי והקהילתי; המסתגר והמתבדל והפורץ והמתפתח; הדוגל ברציפות והדוגל בהתחדשות. מישורי קיום שונים אלו יוצגו על ידי שני ציבורים: החרדים והחופשיים, הציוניים והאנטי ציוניים. הציונות הדתית חיפשה שביל זהב בהכירה כי הוא דרך המלך הראויה מלכתחילה לעם היהודי בדורות התקומה. הליכה בדרך זו היא קשה ומיוסרת, פעמים שהמתח העצום שבין שני הקטבים קורע את ההולך בדרך זו. יש מי שפירשו, בטעות, דרך זו כפשרה רופסת, ברוח אמרתו השנונה של הרבי מקוצק: רק הסוסים הולכים במרכז הדרך, בני אדם הולכים בצדדים. לדעתי, אין אמרה זו שייכת כלל לענייננו, והפרשנות כולה שגויה.

אחת הדמויות המרכזיות בציונות הדתית, המגלמת את הרצון להעמיק, לשלב ולגשר, היא דמותו של הרב משה צבי נריה. אציג את דרכו באמצעות התייחסותו לאירועים שונים.

כיבוד הורים מול מצוות יישוב ארץ ישראל

סמוך לקרקוב שבפולין, בשולי העיירה סלבקוב, הוקמה בשנת תרצ"ג (1933) קבוצת הכשרה לעלייה של החלוץ המזרחי. לימים הייתה הכשרה זו לקיבוץ עובדיה - ספינת הדגל האידיאולוגית של תנועת השומר הדתי. הרב משה צבי נריה ביקר במקום וכתב ב"אוהלנו", עיתון השומר הדתי, תיאור חם ונלבב על אודות הכשרה (אדר תרצ"ט). בין חברי התנועה שהצטרפו להכשרה זו בשלהי שנות השלושים, תרצ"ז-תרצ"ח, היו חמש בנות מלודז'. אחת מהן, לובה, הגיע לשם לאחר שהערימה על הוריה, חסידי גור שדבקו בדרכם החרדית ושקיימו בית אמיד ומבוסס היטב. האם גילתה כי לובה הצטרפה לקיבוץ עובדיה שבסלבקוב, למורת רוח הוריה, והופיעה יום אחד בחצר הקיבוץ לאחר מסע ארוך בדרכי פולין. האם התיישה בחצר, סירבה להיכנס אל הבית פנימה, ודרשה בתוקף כי לובה תשוב איתה הביתה. לובה ידעה כי בלודז' מצפים לה בית עשיר, שפע משרתים, שידוך הגון כפי שזכו אחיה ועתיד טוב. למרות זאת, סירבה בכל תוקף לדרישת אימה והמשיכה בעבודה המפרכת שבה עסקה בקיבוץ הסגפני והתובעני.

באותו יום, התארח בקיבוץ שליח מארץ ישראל שהיה בדרכו לקונגרס היהודי: הרב מ"צ נריה. הרב יצא לשוחח עם האם, שב ודיבר עם הבת, ולאחר מאמצי תיווך כושל, כינס את חברי הקיבוץ והודיע את פסיקתו: מצוות כיבוד הורים גוברת על מצוות יישוב ארץ ישראל. הראשונה מדאורייתא, השנייה שנויה במחלוקת גדולי ישראל ודינה להידחות במקרה זה. לדבריו, לובה חייבת לארוז את חפציה ולשוב עם אימה ללודז'! לובה, בעצה אחת עם שאר חברי הקיבוץ, דחתה את הוראת הרב, והיא וחבריה פצחו בשירה נלהבת של המילים "לא נזוז מפה". הרב נריה יצא ובישר לאם על ההחלטה. לאם נגרם מפח נפש עמוק. לימים, עלתה לובה לארץ, הצטרפה לקיבוץ כפר עציון ובנתה בית נאמן בישראל. בני משפחתה שנתרו בפולין נספו בשואה (פרשייה זו שמעתי אישית מפי עד נאמן שנכח באירוע ואף העלה את הדברים על הכתב).

ידועה עמדתו של הרב מ"צ נריה זצ"ל בפרשת מצדה. הרב נריה ציטט את פסיקתו של הרב גורן: "הרב גורן קובע שמעשה הגבורה של לוחמי מצדה היה בהתאם להלכה המקובלת בידנו", אך בסיום בירור הלכתי, קבע הרב נריה ביחס לפסיקתו של הרב שלמה גורן זצ"ל: "זהו איפוא פסק דין מוטעה ומסוכן ויש להסתייג ממנו, כי נותן התורה ציווה עלינו את החיים 'וחי בהם' - ולא שימות בהם" ("התאבדות אנשי מצדה בהלכה", קונטרס בהוצאת יב"ע כפר הרא"ה, תשכ"א, 1961). בשולי עיון זה, הוסיף הרב נריה הערה מפתיעה: "חוקי תורתנו ציוו עלינו לשמור על קיומנו ועל חיינו, גם בתנאי כניעה ושבי וכו' וחי עולם נטע בתוכנו... אחינו שהיו נתונים בצרה ובשביה בגיטאות ובמחנות המוות, והיו צפויים לייסורים והתעללויות, ולהעברה על הדת - אילו היו נוהגים כפסק דינו של הרב גורן לא היה נשאר מהם שריד ופליט" (שם).

בראש חודש אדר תש"ד (25.2.1944), כעשרה חודשים לאחר מרד גטו ורשה, פרסם הרב נריה מאמר בביטאון התנועה "נתיבה" ובו תקף את הד"ר ולפסברג על שהביע הערצה למורדי גטו ורשה: "נתפס גם ד"ר וולפסברג לשגרא של ההערצה המיוחדת של מלחמת הגיטאות, כביכול עד פרוץ המלחמה בגיטאות הייתה זו תקופה של מורך-לב ורפיון רוח... ואילו מאז התחילה התקופה ההירואית. סלף רעיון זה הונח ביסודו של... 'ספר הגבורה'". ועוד כתב שם הרב נריה:

נימוק אחד יסודי מנע את קדושינו מבוא בדמים: לא לגרות את יצרי הרוצחים ולא לגרום לקורבנות נוספים. הבלגתם הנפלאה של דורותינו על סף המוות עולה בהרבה על גבורת 'תמות נפשי עם פלשתים'. האחרונה היא גבורה, ואילו הראשונה, גבורה שבגבורה... אין כל ספק שאצל אחינו הקדושים בפולין פעל בעיקר הנימוק היסודי הזה. כל זמן שהיה קיים סדק תקווה אסרו על עצמם בתכלית האיסור לתת עילא כל שהיא להריגת יהודים. נוח היה להם ליהרג ובלבד שלא לגרום לרצח אחיהם... מלחמת ההבלגה שקדמה למלחמת התנופה... דווקא היא ראויה להערכה עמוקה שכן נתגלו בה כוחות החיים הגנוזים באומה ונחשף רצון קיומה בעומק רוממותו.

הד"ר חווה אשכולי הוסיפה עדות אישית משיחתה עם הרב נריה בשנת 1995. באותה שיחה, אמר לה הרב כי בעקבות ידיעות על הישרדות בשואה, נתחזקה דעתו שייטכן ויהודים היו מחזיקים מעמד בבונקרים גם בגטו ורשה לולא המרד והשרפה. הימנעות ממרד הייתה מצילה חיים, אמר (אני מודה לד"ר חווה אשכולי על שהפנתה תשומת ליבי למאמרה החשוב: "הציונות הדתית בארץ-ישראל לנוכח מרד גטו וארשה", בתוך: "יהדות זמננו", ירושלים, חיפה, תשנ"ח. ממאמר זה למדתי על דברי הרב נריה הנ"ל ועל עדותה האישית).

כידוע, רוב רבני ורשה ששרדו בגטו בשלביו האחרונים הסתייגו מהמרד משום החשש שהוא ייתן עילה בידי הנאצים להשמיד את כולם. אך הרב יצחק ניסנבוים הי"ד, מנהיג המזרחי הקשיש בוורשה, הביע תמיכה גלויה במרד ובחברי תנועות הנוער המורדים (ראו אצל ל' פיינגולד, "מגיני ההריגה", "הצופה", י"ח בניסן תש"ו, ועוד).

בין שימור לחידוש

דור הכיפות הסרוגות חונך על יסוד פסיקה הלכתית לפיה מצוות יישוב ארץ ישראל ניצבת בפסגת עולמנו ההלכתי ודוחה רוב מצוות שבתורה, אפילו כיבוד הורים. ועוד, מצדה ומרד גטו ורשה היו לפרשיות מופת, לאבני בניין מהותיות, בעולמו הרוחני של הצעיר הציוני דתי, חבר בני עקיבא על כל שלוחותיה. בכך לא אימצנו את דרכו של הרב מ"צ נריה זצ"ל. העמדות שנקט בנושאים אלו נתפסות בקרב הדור הצעיר כגלותיות וכחרדיות, והיום רבים כלל אינם יודעים שאלו היו דעותיו, ולא בכדי.

כשלעצמי, אני אסיר תודה לרב נריה על עמדותיו אלו וסבור שיש לכבדו על הדרך שבה הכריע בדילמות קשות ונוקבות. יש ערך רב בחשיפת הנוער להוויה ולהגות שהביאו את הרב להכרעות אלו ולהובילם להתמודדות אמת עם סוגיות קשות. תרומה חשובה ביותר תרם לנו הרב נריה בכך שהעמיד אותנו על מורכבות המציאות ופתח פתח לשלילת חינוך שטוח ורדוד, המעלה מצווה אחת על חשבון אחרות ללא עיון מעמיק. ראיית הפן הנגדי של המרד בגטאות ושל המערכה במצדה מעוררת אותנו לחשיבה מעמיקה טרם הכרעה. אני מקווה כי בסיומו של תהליך זה, יגיעו חניכנו גם בעתיד, כפי שהגיעו עד כה, להכרה שצדקו חברי קיבוץ עובדיה ומורדי גטו ורשה ועל מורשתם תהא תפארתנו.

איש אשר רוח בו

הרב ד"ר זרח ורהפטיג (1906-2002)

עדי פיינרמן, בית העדות

סיפור ההצלה הידוע ביותר הנקשר ליהדות ליטא הוא ההצלה שהתרחשה בשנים 1940-1941 באמצעות ויזות ותעודות מעבר. לרוב, סיפור זה מוכר בזכות פועלו החשוב של סמפו סוגיהרה, שגריר יפן בליטא באותה עת, אשר לימים קיבל את אות חסיד אומות העולם על פועלו. בלי להמעיט בחשיבות מעשיו של סוגיהרה ובדמותו האצילית, חשוב לציין כי הסיפור המוכר לוקה בחסר וכי בהתבוננות בפרשה במלואה מתחוויר כי שמו של האדם שהוביל את מפעל ההצלה נעדר כמעט לחלוטין מן הזיכרון.

זרח ורהפטיג נולד במזרח אירופה, רכש השכלה כללית ותורנית בוורשה והיה איש ציבור, פעיל ציוני ואיש תנועת המזרחי. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, היה ורהפטיג לאחד מאותם 15,000 יהודים שנמלטו מפולין אל ליטא החופשית ומצאו בה מקלט. אך ליטא לא נותרה חופשית זמן רב, ובקיץ 1940 השתלטה עליה ברית המועצות. עם השתלטות הסובייטים, היו הפליטים נתונים בסכנה של גירוש. גם סכנת הפלישה של הגרמנים האפילה על מציאות חייהם. זרח, כמו רבים אחרים, האמין שהגרמנים יכבשו גם את ליטא. לכן רבים מהפליטים ביקשו לעזוב את ליטא בכל מחיר ובכל דרך, אך הדרכים היו חסומות.

זרח ורהפטיג הקים את הוועדה הארץ-ישראלית של פליטי פולין בליטא, שמטרתה הייתה לפעול לעלייה ארצה, ואף עמד בראשה. הוועדה פעלה להשגת סרטיפיקטים, אישורי מעבר ואישורי יציאה - מקוריים ומזויפים כאחד. עם זאת, בשל הלחץ ההולך וגובר מצד הפליטים לצאת מליטא, החלה הוועדה לפעול לא רק לעלייה ארצה, אלא גם למען הגירה לכל מקום אפשרי, במטרה להרחיק את הפליטים מהסכנה.

בעקבות תקדים של מקרה פרטי, הצליח זרח לשכנע את קונסול הכבוד של הולנד בקובנה, יאן צווארטנדיק, לתת לכל דורש אשרות כניסה לאי קורסאן, אשר נמצא בשליטת הולנד ואשר היה רחוק מכל סכנה. זרח הפעיל לחץ על הפליטים להגיע לקונסוליה ההולנדית ולהגיש בקשות לאשרות אלה, למרות הספקנות בסיכוי הממשי להצלה באמצעותן. אומנם בעלי האשרות, רובם ככולם, לא התכוונו וגם לא היו יכולים להגיע לאי קורסאן, אך האשרות הללו היו פתח להצלה: סמפו סוגיהרה, שגריר יפן בקובנה, הסכים לתת ויזות מעבר דרך יפן לכל דורש בתנאי שיש בידו ויזת יעד, כלומר אישור שהוא יכול להגיע ליעד סופי כלשהו - בארץ ישראל, בקורסאן או בכל מקום אחר. בזכות הוויזות לקורסאן, יכלו הפליטים לפנות לשגרירות היפנית ולקבל את ויזת המעבר דרך יפן. יש לציין כי צווארטנדיק וסוגיהרה פעלו שניהם בניגוד להוראות מממשלותיהם. שניהם קיבלו על מעשיהם את אות חסיד אומות העולם.

השלב הבא בתוכניתו של זרח היה להשיג לבעלי הוויזות אישור יציאה מברית המועצות. שלב זה היה מורכב ומסוכן במיוחד. השלטונות הסובייטיים ראו במבקשים להגר מהמדינה בוגדים. בקרב הפליטים היהודים בפולין, נפוצה האמירה "ניצלנו מעונש מוות ונידונו למאסר עולם". אף על פי כן, נפגש זרח עם סגן ראש הממשלה הליטאית הסובייטית ושטח בפניו את הבקשה לקבל אישורי יציאה בנימוקים מנימוקים שונים. כאשר התבקש להגיש את רשימת היהודים שמבקשים לצאת מברית המועצות, היה זרח נתון בדילמה קשה ביותר. לא היה אפשר להתקדם במשא ומתן עם הסובייטים ללא הרשימה, אך הגשתה פירושה העמדת כל הרשומים בה בסכנה ברורה ומיידית. זרח החליט על דעת עצמו להסתכן ולסכן את הרשומים ברשימה, והוא הגיש רשימה שמית של כ-700 אנשים, הראשונים בהם הוא ובני משפחתו. במקרה זה, ההימור המסוכן השתלם. השלטונות הסובייטים אישרו את יציאת הפליטים. הדרך להצלה נסללה.

בעלי הוויזות יכלו כעת לצאת לדרך, ראשית ברכבת מליטא למוסקבה, לאחר מכן ברכבת הטרנס-סיבירית לאורך ברית המועצות כולה עד לעיר החוף וולדיווסטוק, ומשם יצאו באונייה, מרחק קצר, ליפן. כ-2,500-3,000 איש ניצלו בדרך זו, בתוכם חלוצים רבים וכן בני ישיבות, כולל ישיבה שלמה, היא ישיבת מיר, שכל תלמידיה ניצלו.

בשלב מסוים, החלו השלטונות הסובייטים לחשוד בזרח ולעקוב אחריו, והוא הבין שהוא חייב להימלט. הוא יצא בחופזה עם משפחתו, בדרך שסלל בעצמו, והגיע ליפן. שם המשיך לפעול לעזרת היהודים ככל יכולתו. בהמשך, היגרה משפחתו של זרח מיפן לארצות הברית, וגם שם היה זרח ורהפטיג פעיל ציבור ולאחר המלחמה שיתף פעולה עם הרב הרצוג להצלת ילדים יהודים ממנזרים. בשנת 1947, הגשים את שאיפותיו הציוניות ועלה ארצה. הוא היה אחד החותמים על מגילת העצמאות; השתלב בפעילות פוליטית מטעם המזרחי; כיהן כחבר כנסת וכשר במשך שנים ארוכות; הקים ישיבות תיכוניות; היה ממייסדי אוניברסיטת בר אילן וזכה בפרס ישראל על תרומה מיוחדת לחברה.

זרח ורהפטיג נפטר בשנת 2002, בגיל 96. הרב הראשי לישראל דאז, הרב לאו, ספד לו: "הוא מאחרוני דור הנפילים של מקימי המדינה. הוא היה הגשר הגדול בין שואה לתקומה והציל אלפי יהודים... ורהפטיג הגשים את חזון ארץ ישראל ועם ישראל על פי תורת ישראל".

על אף היותו איש רב פעלים ועל אף חלקו הגדול בפעילות ההצלה, זרח ורהפטיג כמעט נעלם מן הזיכרון הציבורי. אין ספק כי על החמ"ד לעמוד בראש החץ של הפעילות להנצחתו. אנו בבית העדות רואים לנו זכות וחובה להזכיר את דמותו של ורהפטיג, לספר עליה ולפעול להעמידה במקום המרכזי הראוי לה בזיכרון השואה וההצלה.

הציונות הדתית בפולין - פרקי מסע

הקדמה

הדברים המובאים להלן מבוססים על מאמרו של ד"ר יוחנן בן יעקב¹, "הציונות-הדתית בפולין - חומר רקע למסיירים בפולין במבט ציוני-דתי", ולקוחים ממנו. כל המובאות המצוטטות פה לקוחות ממאמר זה. מאמרו של בן יעקב פורסם לראשונה בשנת 2001 ופורסם במהדורה מעודכנת בפברואר 2020. כפי שניכר בשמו, הציג המאמר את הציונות הדתית - תהליך היווסדה, מוסדותיה, עקרונותיה ואישים חשובים בה. קהל היעד שאליו כוון המאמר היה בעיקר מדריכי משלחות נוער בפולין.

מאמרו המקיף של בן יעקב חשוב לכל בן הציונות הדתית וודאי לאנשי חינוך מציבור זה. המאמר במקורו נותן רקע היסטורי בנוגע לתנועה הציונית דתית ורצוי לקרוא את המאמר במלואו. אך אנו ביקשנו רק לגעת מעט בחלק מהנושאים הרבים שהועלו בו ושעומדים גם היום בלב השיח הציבורי והמעסיקים את בני הנוער. ביקשנו לדלות כמה מנושאים אלו מתוך המאמר כבסיס לשיח של המחנך עם תלמידיו. שיח מעין זה נכון בכל עת ובמיוחד לתהליך החינוכי שמקיים המחנך עם כיתתו בנוגע למסע לפולין.

בראשית הדברים, נביא את דברי הפתיחה של בן יעקב למאמרו במלואם:

דברי פתיחה

עוֹד יֵשׁ עָרִים נִכְחָדוֹת בְּתַפְסוּצוֹת הַגּוֹלָה
בְּהוֹן יַעֲשֶׂן בְּמִסְתָּר גִּרְנוֹ הַיֵּשֶׁן
עוֹד הוֹתִיר אֱלֹהֵינוּ לְפִלִיטָה גְדוֹלָה
גִּנְחָלֶת לוחֶשֶׁת בְּעֶרְמַת הַדְּשָׁא...
וּבְצִאֲתָךְ יַחֲדֵי לְעֵתוֹת בְּלִילָה
בְּאַחַת מֵאַלֶּה הָעָרִים הַבְּרוּכוֹת...
וְרֵאוּ עֵינֶיךָ מִרְחוֹק אֹר נוֹצֵץ
בְּחִלּוֹן, וּבְעֵדוֹ דְמוֹת אָדָם הַדּוֹקָה
לְצִלוֹ שֶׁל-מֵת מִתְנוּעֵעַ, מִתְרוֹצֵץ...

במילים אלה פתח ביאליק את שירתו, המתמיד. באלה הערים לא נראה עוד דמות אדם יהודי בחלון, צל מתנועע רכון בדבקות על דף גמרא. לא נותר לנו אלא לחדור מבעד לחורבן, לדלות מהשרידים הדלים ולהעלות נגד עינינו את העולם היהודי שהיה ואיננו עוד. עולם עשיר, תוסס, רווי סבל וייסורים, שהוריש לנו יצירה יהודית ועושר רוחני המפרנסים אותנו עד היום. אלף שנות יהדות מזרח אירופה תרמו תרומה מכרעת להווייה היהודית; גדולי תורה ואנשי מדע, תרבות וחברה; תנועות משיחיות, חסידות ומתנגדות, השכלה והתעוררות הלאומית, חובבי ציון והתנועה הציונית, תנועות הנוער והתנועות החברתיות לגוניהן. גלי עלייה חלוצית לארץ ישראל - כל אלה פרחו ושגשו בקרב יהדות מזרח אירופה ובמרכזה בפולין, בפי היהודים פולניה, פה-לן-יה.

בעולם סוער ותוסס, רב מתחים וניגודים, יוצר ופורה, קמה התנועה הציונית-הדתית. תנועה שביקשה לקיים בצוואת מחויבות מוחלטת לעולם המסורתי, עולם התורה וההלכה, יחד עם אימוץ ערכים ותכנים מודרניים. אלה

1 יוחנן בן יעקב הוא איש חינוך ופעיל ציבור בציונות הדתית, איש הגות וחוקר ארץ ישראל. בין פועליו הציבוריים, שימש מזכ"ל בני עקיבא ויושב ראש מועצת תנועות הנוער בישראל, הקים את "הרשות לקליטת עלייה" במשרד החינוך, יזם את תוכנית נעל"ה והיה ממונה על המכינות הקדם צבאיות במשרד החינוך. במשך השנים, הדריך עשרות קבוצות של תלמידים בסיוורם בפולין.

פוררו את חומות הגיטו הישן והחדירו רוח פרצים סוערת לחיי היהודים. היו שנגרפו בסערה ונעקרו מבית גידולם המסורתי, היו שאטמו את החלונות, הגיפו את התריסים וסברו שיעלה בידם לסגור ולהיסגר מפני החדש. מייסדי הציונות הדתית השכילו להבין כי אין דרך ואין ערך בהסתגרות ודחייה. אין תוחלת ואין תקווה בעקירה משורשי העבר המקודש והמחייב.

שאלות היסוד של הקיום היהודי בהווה מתוחה זו נותרו בעינן חרף הזמן הרב שחלף מאז. המתח בין 'כאן ועכשיו' לבין מחויבות למסורת המקודשת הקושרת עבר קדמון עם קידמה, ממשיך לפעפע ולעורר תהיות, ספקות ולבטים. המענים שהציעו ראשוני הציונות הדתית ראויים לעיון ובחינה בעת כזאת. מפגש עם הראשונים שהתמודדו עם מצוקות קיום אלו, עם משנתם, דרכי חשיבה והתמודדות, אורחות החיים, ההגות והמעשה שלהם - עשוי להעשיר את עולמנו שלנו. במיוחד להעניק לצעירים הישראלים נקודות אחיזה בתוך מורכבות החיים היהודיים-ציוניים-דתיים.

לא באנו לעסוק בהנצחת מפלגה, תנועה, זרם, אף שראוי ונכון לעשות זאת. כוונתנו לחשוף את ההווה הציונית-דתית כבסיס להתמודדות מחודשת עם הערכים, הרעיונות והמענים שנתנו המייסדים לשאלות שהתעוררו בזמנם והן תקפות בימינו. המטען הערכי הגלום בחורבות ובשרידים הדלים בהן ניצבים כיום בניינים חדשים, זרים ושונים, הוא רב. פעמים האתר הדל שנותר עומד להתפוצץ מעומס ההווה היהודית שהוא אמור להכיל, מעוצמת החוויה אותה מבקשים אנו להנחיל באמצעותו.

המסע לפולין יותר משהוא מסע אל העבר שהיה ואיננו הוא מסע אל נבכי הנפש של המסייר. מסע ישראלי לגיבוש 'האני היהודי', הפרטי והקולקטיבי. מפגש עם עולם יצירה והישרדות ארוכת שנים, עם אובדן צלם אלוקים שבאדם ולצדו שיאי ההתעלות היהודית, מושך להטות אוזן ולפקוח עין. הוא מסייע להיפתח למסרים, לערכים ולרעיונות מכוחם פעלו והתמודדו אחינו, בני ישראל באימי השואה.

חשיפת קורותיה ופועלה של הציונות-דתית בעת המסע בפולין, ראוי שתיעשה כחלק מהצגת העולם היהודי על גווניו ומרכיביו. לבני הנוער ולצעירים הדתיים-לאומיים חשיפה זו חיונית והיא הזדמנות פז לטיפוח זהות ציונית-דתית והזדהות עם ערכי התנועה הציונית-הדתית מאז ועד היום. המסע מזמן למחנך, למדריך ולמסייר אפשרות רחבה להכיר את דרכיהם של ראשוני התנועה, לבחון את התמודדותם עם בעיות יסוד שהתעוררו בזמנם ורבות מהן שרירות קיימות בימינו כגון: שילוב מסורת ומודרנה; חילון בקרב הדור הצעיר; תנועה בתווך בין 'חילוניים' ל'חרדים' ועוד.

הפעילות הציונית-דתית בפולין התקיימה במאות ערים ועיירות, במגוון רחב של תחומים. סקרנו רק מעט מזעיר מהעשייה היהודית-ציונית הרבה והמרשימה. הציונות הדתית נהגה בצניעות מופרזת בכל הקשור לתיעוד ולפרסום פועלה שכמעט שקע בתהום הנשייה. טיפוח וריענון הזיכרון ההיסטורי הוא בבחינת תיקון שראוי לעשותו.

יוחנן בן יעקב

כפר עציון, שבט תש"ף

YOCHANANBY@GMAIL.COM

ציונות דתית

בחודש טבת תרע"ט, דצמבר 1918, אחרי מלחמת העולם הראשונה ועם הקמתה של מדינת פולין העצמאית, החלה התארגנות לאומית יהודית בפולין. יצחק גרינבוים הציע "לכנס ועידה לאומית של יהודי פולין... לקבוע את היסודות הלאומיים החדשים שעליהם ייבנו מחדש חיי היהודים בפולין." מפלגת המזרחי הגישה הסתייגות מהנוסח וביקשה להוסיף: "היסודות הלאומיים דתיים". גרינבוים הגיב בזעם: "תמיד היינו נלחמים שעמנו יהא ככל העמים ללא כל הבדל ואתם באים ורוצים להטביע עליו חותם דתי."

תפיסת עולמו של גרינבוים ראתה בציונות התחדשות יהודית השוללת את העולם היהודי שקדם לה, העולם הדתי מסורתי. מנגד, עמדה תנועת אגודת שלומי אמוני ישראל בפולניה, אשר בהוראת האדמו"ר מגור, ר' אברהם מרדכי אלטר, פרסמה בשנת 1922 כרוז ובו נאמר: "אי אפשר בשום אופן לעמוד מרחוק ולהסתכל בשוויון נפש על חורבן הדת הנורא בארצנו הקדושה... אחרי הצהרת בלפור יצאנו תמיד בקול חוצב להבות-אש נגד 'הציוניים' ו'המזרחיים' והזהרנו שחלילה לאמור על זה 'גאולה' או עניין שופר של משיח, כי זהו כפירה בעיקרי הדת."

לעומת שתי עמדות אלו, קבעה הציונות-הדתית עמדה ייחודית - שביל זהב:

האידיאולוגיה של המזרחי היא בבחינת שביל זהב, דרך ממוצעת. אך אין לפנינו פשרה מתוך רפיון... האידיאולוגיה היא תוצאה ממגמות מרובות שבחיי הכלל, הציבוריים, הלאומיים והדתיים. רצונך להגיע לסניתזה של הרבה גורמים אמיתיים - בחר לך את דרך המזרחי. המזרחי היא הציונות השלמה... תנועה זו אינה מפקירה לא את הדת ולא את העניין הלאומי... המזרחי אינו מפלגה העומדת על שני יסודות: ציונות ואורתודוקסיה, או דתיות ולאומיות... היהדות החיה אי אפשר לצמצם אותה לא במסגרת דתית ולא במסגרת לאומית. כי רחוקה היא מהיות רק דתית במובן הרגיל, כשם שרחוקה היא מהיות רק לאומית. היהדות זוהי חטיבה אחת בעולם. היהדות זוהי השקפה עולמית מיוחדת שאין דוגמתה... מי שאומר שאין לו ביהדות אלא דת או לאומיות בלבד - אין לו כלום. גם האומר שיש לו ביהדות שני הדברים האלה יחד ומבין בזה שני דברים נפרדים - אין לו אף דבר אחד... המזרחי איננו מן אנדרוגינוס רוחני, מן כלאיים ותערובת של מין בשאינו מינו. היא ברייה בפני עצמה הנעשית מעור אחד. תחיית היהדות שמה.

את תנועת המזרחי ייסד הרב יעקב יצחק ריינס ברוסיה בשנת תרס"ב, 1902, כסיעה בהסתדרות הציונית.² סיסמת התנועה הייתה: "ארץ ישראל לעם ישראל על פי תורת ישראל". בקול קורא ראשון שפרסמה התנועה, בשנת תרס"ב, נקבע חזונה: "לאצול מרוח היהדות הנאמנה על הציונות בכללה... לחזק ולהרחיב את רגשי הדת בתוך תחום הציונות ולהפיץ את רוח הציונות בכל גבולות אחינו היראים למקומותיהם". התנועה התרחבה והסתעפה והקימה סניפים ברחבי העולם היהודי. בשנת 1939, פעלו ברחבי פולין לבדה כ-960 סניפים של המזרחי.

חברי תנועת המזרחי הקימו כמה תנועות נוער. שתיים מהידועות בהן הן כנסת השומר הדתי ובני עקיבא. כנסת השומר הדתי הייתה תנועת נוער ציונית-דתית חלוצית-צופית. היא פיתחה תפיסה חינוכית דתית מודרנית,

1 יצחק גרינבוים היה מראשי התנועה הציונית של יהודי פולין בין שתי מלחמות העולם. תחילה היה חבר במפלגת הציונים הכלליים, אך עם הזמן נטה שמאלה והיה לתומך מפ"ם. נודע כבעל השקפת עולם חילונית מוצהרת. עלה ארצה בשנת 1933, היה חבר הנהלת הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית העולמית ואחד החותמים על מגילת העצמאות. ביום הכרזת המדינה היה בין הנצורים בירושלים ולפיכך לא השתתף בטקס, אולם את חתימתו הוסיף למגילה במועד מאוחר יותר.

2 הרב יעקב יצחק ריינס נולד בבלרוס לאביו הרב שלמה נפתלי. האב השתייך לחבורת תלמידי הגר"א שעלו לארץ במטרה לקרב בכך את הגאולה. אביו יצא את הארץ לפי בקשת ראשי הקהילה כדי לאסוף כספים ליישוב היהודי בארץ. בהיותו בוורשה, נודע לו שבארץ אירעה רעידת אדמה קשה וכי כל בני משפחתו נהרגו בה. האב לא שב לארץ, הוא נשא אישה שנייה, התיישב בבלרוס ושם נולד בנו יעקב יצחק. הרב יעקב יצחק נודע מצעירותו כעילוי. בלימודו המקורי שילב רעיונות מדעיים ולוגיים. עוד בצעירותו התקרב הרב ריינס לרעיון הציוני. במיוחד הושפע מהרב קלישר ומהרב מוהליבר. בחזונו ראה את ארץ ישראל כמרכז התורה וחיי הרוח של העם היהודי. כשכינס הרצל את הקונגרס הציוני הראשון, עקב הרב ריינס בעניין אחר הנעשה וכשמצא שהתנועה הציונית והעומדים בראשה חיוביים בעיניו, הצטרף אליה.

הדגישה את חשיבות הלימוד והעיון, נאבקה בהתבוללות ובחילון, קיימה סמינרים, מושבות, טיולים, כינוסים, ועידות ומועצות חינוכיות. חברה גייסה תרומות למען הקק"ל ועוד, כמקובל בתנועות הנוער החלוציות באותם ימים. ראשיה כתבו, ערכו והפיצו תוכניות הדרכה ושפע פרסומים המעידים על חיים תוססים, על ערנות רעיונית ועל תנופת התפתחות ארגונית. התנועה שאבה את ערכיה בעיקר מהחסידות ומתנועת הנוער השומר הצעיר. בכתבי ישעיהו גולדברג הרפזי, ממייסדי קן התנועה בביאליסטוק, נמצא מכתב המשקף את האידיאולוגיה של התנועה:

כתבי לי על החיים בקבוצות המזרחי [הקיבוצים הדתיים] בייחוד בטירת צבי כי רק שם חלוצינו חיים על-פי שתי התורות... כתבי לי בכלל על כל המתרחש בארץ, אל תסתירי ממני דבר, אל תחשבי כי המשבר בארץ או המכשולים הרבים יקטינו את אמונותי ותקוותי הרבה בניצחון. אדרבא, הם מעוררים אותנו יותר לידי עבודה, פעולה בעד המולדת ויחזקו בי את האמונה... האם נכנסת לקבוצה [לקיבוץ], מקום אשר שם תוכלי לחיות חיים אידיאליים ואציליים, מבוססים על תורת ישראל ותורת הארץ?

תנועת בני עקיבא הייתה תנועת אחות לכנסת השומר הדתי. שמה ניתן בהשפעת שליחים מארץ ישראל שהביאו לגליציה המזרחית את בשורת בני עקיבא שקמה באותה עת בארץ. אופי הפעילות, הסמלים והטקסים דמו לאלו של כנסת השומר הדתי. רוב החברים היו תלמידי הגימנסיה היהודית, דוברי פולנית, לעומת השומרים הדתיים שחלקם היו נערים עובדים וחלקם תלמידי גימנסיות.

הרב מוהליבר ראה בתנועה הציונית דתית ערך חשוב מאוד! מצד אחד, ראה את הציונות החילונית, ומצד אחר ראה את החרדים שהתנגדו לציונות מכול וכול. הרב מוהליבר סבר כי "יסוד חיבת ציון היא לנצור את התורה כולה כפי שהיא מורשה לנו דור דור בלי כל גירעון ותוספת", וכי יש לסדר את החיים בארץ ישראל "על פי משטר תורתנו... ורוח תורתנו תשלוט בתוכה וגאולתנו תקרב", אך עם זאת סבר כי הגאולה תבוא קמעה קמעה וכי עבודת יישוב הארץ צריכה להיות משותפת לכל חלקי העם - שומרי מצוות ושאינם שומרי מצוות. כדי לאפשר חיבור בין הציבורים השונים בחברה היהודית, הציע הרב מוהליבר חופש דת ליחיד ושמירה על פרהסיה יהודית.

כוחו של הנוער

"הנעורים אינם רק גיל אלא מהות", אמר שלום טרללר-קרניאל ועודד את חברי תנועת הנוער הציונית דתיות להגשמה ציונית.² את עיקר ההגשמה ראו חברי תנועות הנוער בעלייה לארץ ובהפרחת השממה בה, אך גם בפעילות ענפה בגלות. תפקיד חשוב התגלה לנוער בחיים תחת המשטר הנאצי ולאחר מלחמת העולם השנייה. פעילות תנועתית התארגנה במחתרת תחת ציפורני הטרף של הנאצים. החברים התכנסו בדירות ובמקומות מסתור בימי חול ובשבתות, קיימו שיחות רעיוניות וסעודות שלישיות רוויות התפעמות נפשית, חיזוק ועידוד. הניצולים המעטים זכרו את המשותף והמלכד, את האחריות ואת הערבות ההדדית ואת הסיוע שהעניקו איש לרעהו באותם ימים קשים. קבוצת חברי בני עקיבא אף נטלו חלק במרד הקצר בגטו וילנה.

מיד עם שחרור חלקיה המזרחיים של פולין על ידי הצבא האדום, החלו ניצני התארגנות יהודית מחודשת על אדמת פולין. בשנים 1945-1950, התארגנה פעילות ציונית-דתית בפולין. ניצולי המחנות והגטאות, היוצאים מהבונקרים וממקומות המסתור והנמלטים מאימת הנאצים מזרחה לברית המועצות אשר שבו אליה לאחר המלחמה החלו מתארגנים במסגרות קהילתיות.

1 הרב שמואל מוהליבר, ממבשרי הציונות, היה ממייסדי תנועת חובבי ציון ומאבות הציונות הדתית. הוא סבר כי העלייה לארץ וההתיישבות בה הן מניצני הגאולה והמצווה החשובה של הדור. פעל רבות לקירוב לבבות בין משכילים חילוניים ורבנים חרדים. מצד אחד ניסה להשפיע על המנהיגים החילוניים למנוע פגיעה בדת, ומצד אחר ניסה לשכנע את גדולי רבני דורו בחשיבות הרעיון הציוני.

2 שלום טרללר-קרניאל גדל בבית חסידי ציוני בפולין והיה חבר פעיל בתנועת השומר הדתי וממעצבי דרכה החינוכית. הוא עלה ארצה בשנת 1939 והצטרף לקבוצת אברהם. הקבוצה התיישבה תחילה בכפר פינס ואחר כך בכפר עציון. היה חבר ההנהלה הארצית של בני עקיבא. בשנת 1947, נסע בשיירה מירושלים לכפר עציון. השיירה הותקפה ועשרה מחבריה נרצחו, בהם קרניאל. על שמם נקראה השיירה "שיירת העשרה". קרניאל הותיר אחריו אישה וילד קטן.

אחרי המלחמה, פעלו בפולין 17 קיבוצים דתיים; חמישה בתים לחיילים משוחררים; ארבעה בתי ילדים שבהם התחנכו כ-500 ילדים; 27 סניפים של תנועת המזרחי-תו"ע; בתי ספר ובתי תמחוי. לצד כל אלה פעלו קינים של תנועת השומר הדתי ושל תנועת בני עקיבא, שבהם היו חברים מאות ילדים. חברי התנועות השתתפו בסמינרים, במושבות קיץ, בכינוסים תנועתיים ועוד. התנועה הציונית דתית פעלה לחילוץ שארית הפליטה ולהעלותה לארץ ישראל. חלק גדול מהשורדים נאלצו להפליג באוניות מעפילים והתגלגלו עוד זמן רב עד שזכו להגיע לחוף מבטחים. פעולה רבת חשיבות נוספת שנעשתה אז הייתה הצלת ילדים מידי פולנים וממנזרים.

פעילות תנועות הנוער רוממה את רוח השורדים, ליכדה אותם ועוררה בהם רצון חיים מחודש ותחושת שליחות.

היום, טו בסיוון תש"ה, רשום אצלינו כבעל משמעות סמלית. ביום זה החלה לפעול מחדש תנועת המזרחי ותו"ע ברחוב היהודי בפולין שאחרי המלחמה. באותו יום נוסד הקיבוץ הדתי הראשון בלודז'. קבוצה של נערים ונערות דתיים, שהתחנכו לפני המלחמה בהשומר הדתי ובבני עקיבא, התכנסו תחת הנהגתה של החברה שרה שטרן שהייתה פעילה בהנהגת בני עקיבא לפני המלחמה, ופתחו את הקיבוץ הדתי הראשון של המזרחי ותו"ע ובפולין בכלל. מייסדי הקיבוץ הניחו אבן פינה לחידוש פעולתה של התנועה בפולין... עשרות נערים ונערות שגרו יחד במשך חודשים באחוזה, ברעות ובטוהר המידות, מעולם לא התלוננו על הצפיפות או על מגרעות אחרות... מקבלים עול מלכות שמים ביראה ועול מלכות ישראל בארץ ישראל באהבה.

בשלהי שנות הארבעים של המאה ה-20, צמצם השלטון הקומוניסטי והגביל מאוד את הפעילות הציונית בפולין, וב-1950 נאסרה כל פעילות יהודית-ציונית. תם פרק נוסף בקורות יהודי פולין.

גלות וגאולה

את ההתיישבות המתחדשת בארץ ישראל ראתה התנועה הדתית ציונית כצעד משמעותי בדרכו של העם לגאולה. הרב ניסנבוים כתב:¹ "אינני יכול לדרוש או לכתוב דרשה מבלי להזכיר את הרעיון הממלא את כל בתי נפשי, גאולת עמנו... כמעט בכל דרשה מבצבצת משאת נפשי זו, אם בכוון כלפי העם על ערכה של ארץ ישראל, ואם בכוון כלפי בניה על ערכה של התורה בחיי הגלות ובחיי הארץ הבנויה". הרב ניסנבוים טען שביהדות גלום כושר התפתחות אשר בא לביטוי בימי שיבת ציון עת נדרש עם ישראל לכוון ממלכה חדשה בעולם מתפתח ומתחדש. הוא דרש מגדולי ישראל בימיו להיות גם כן "מן המהלכים" ולא "מן העומדים". לדעתו, ההלכה שורשה בהליכה. בדומה לו טען גם שלום טרללר-קרניאל:

הגלות טשטשה את אופיינו הלאומי, סתמה את מעיינותינו הבריאים הטבעיים והשכיחה מלבנו את מסורת הגבורה של מסדה [מצדה], רבי עקיבא ובר כוכבא. לא קלה החזרה לרגש לאומי בריא... מפני חטאינו גלינו מארצנו ונותקנו מן היסוד הבריא שבחינו, אבל לא נכרתנו... חיים ערטייליים היו אלה, חיי ניוון מחוסרי חדוות יצירה. ורק התקווה הקבועה עמוק בלב העם שעוד נחזור לארצנו ונכה שורשים באדמתנו, נתנה לנו כוח לסבול ולהמשיך... משום כך נחלשה היצירה המקורית שלנו וחדלה חדוותה. רק השיבה למקור, לאדמתה, יכולה להחזיר לשמשנו את כוח היצירה המקורי ולחדש את רוחו וגופו של העם.

בתגובה לתפיסת היהדות החרדית, אשר בחלקה הגדול התנגדה לציונות מסיבות שונות, ראתה הציונות הדתית בהתעוררות הציונית את יד ה' ואת קולו הקורא לעם לשוב למקורו ולחדש את חייו. וכך כתב הרב מוהליבר:

מדי דברי לא אוכל להתאפק מלדבר נגדה-נא לכל עמי: העוד לא תראו אצבע אלוקים בכל אשר קרה לנו?... בפתע בא לנו אור המאיר ממערב והאיר ממזרח צדק וקול קורא ואומר: שובו בנים לגבולכם...

1 הרב יצחק ניסנבוים היה דרשן, סופר ומהוגיה הראשונים של הציונות הדתית. היה נשיאה האחרון של תנועת המזרחי בפולין ועורך ביטאון התנועה.

אחזו איש אתו ומחרשתו ועדרו בלא לב ולב, כי כל טוב הארץ לפניכם... אחי ורעי היקרים וחביבים עלי כנפשי ממש, בינו והשכילו היטב, כי כל אשר חזינו במחזה הדמיון לפני שש שנים ולא האמין שום איש אשר לו שכל בריא וישר כי במשך זמן קצר כזה יצא דמיון גדול כזה לאור, עתה זכינו בפועל ועוד על צד היותר נעלה. האם במקרה הייתה כל זאת? האם יש מי שימצא עוז בנפשו לאמור כי לא יד' ה' הייתה בכל אלה?

מכתב שכתבה אחת החניכות בקן השומר הדתי בביאליסטוק, שהיה אחד מהפעילים והתוססים בקני התנועה בפולין, למדריכה שעלתה ארצה, מבטא היטב את תחושת פעמי הגאולה שחשה הציונות הדתית:

שלחת לי את תמונת הכותל המערבי על רקע ירוק. מה הם מסמלים בעדי? מצד אחד אני רואה את הכותל, שריד בית המקדש המפואר שהותיר לנו האל מימי החורבן הגדול. נזכרתי בחורבן שקרה לעמנו לפני אלפיים שנה. ארצנו נחרבה ונמסרה לידי גויים ואנו נתפזרנו בכל ארצות תבל. אולם לא כל כוחנו נתנו לבז כי ב"ה היה לנו עוז. הררי נשף עלינו נערמו בגלות המרה אולם לא דעכו כל הניצוצות ולא תמו. ספר התורה שלקחנו אתנו מבית המקדש הנחרב הוסיף לנו כוח ונתן בלבנו את התקווה העזה שהודות לה אנו קיימים עד עתה ונהפכנו לעם נצחי. קיווינו שיתמלאו דברי הנביא ישעיהו [ב ג] "כי מצִיִּון תֵּצֵא תִזְכָּר וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַיִם". קיווינו שנשוב לארצנו ונחדש איתה את הברית הישנה. קיווינו שנקים דור חדש אשר ישליך מאחריו את המנהגים הטפלים בגולה שהעלו חלודה ויעלה ארצה כדי לבנות ולהיבנות.

והנה רואה אני שהכותל המערבי ששלחת לי נמצא כעת על רקע ירוק ומאחריו מתנוססים עצים ירוקים. נתגשם חלומנו. דור של מכבים חדשים הוקם לנו. חלוצינו אשר היו בתהליך משיחי מיוחד במינו ואשר חיפשו יחד עם ביסוס מולדתם גם ביסוס חברות חדשות על יסודות סוציאליים, עלו ארצה ובנו ונבנו. כעת מסביב לכותל מתנוססים עצים וכל הארץ נמצאת על רקע ירוק, זאת אומרת שהיא משגשגת ופורחת לעינינו. למרות המכשולים ששמים על דרכנו ערבים ובריטים וגם יהודים קטני אמונה. ירושלים עיר הקודש נעשתה למרכז החיים החדשים והמתחדשים בשדות המולדת. הירק והפריחה נותנים לי, לבת הגלות השחורה, את העידוד ואת הכוח לסבול בכל יום ויום... והם מחאה חריפה נגד השנאה הסובבת אותנו כאן בגולה וגם שם בארץ. המושבות החדשות שהוקמו... בימי המאורעות מסביב להר הקודש מראים לי לא רק על העוז והמרץ היהודי בארצנו אלא גם זה שהכותל המערבי משלב כעת שתי תורות ביחד: החיים בארץ יצרו לנו על יד התורה היסודית שנתנה לנו לפני שנים תורה חדשה, תורת הארץ המתבססת על שלושה עקרונות והם: א. התאחזות והתערות בקרקע. ב. הסתפקות במועט. ג. התמדה.

וכן תיאר חניך השומר הדתי בלודז' את האווירה שאפיינה את חברי התנועה: "הפעילות המשותפת, השאיפה והתקווה המשותפת, החלומות שחלמנו, חלומות בהקיץ, זה היה כאילו ראינו את ארץ ישראל מאחורי כותלנו כאילו אנחנו מצויים בפרוזדור המוביל לכיוון ארץ ישראל."

קודש וחול

הציונות הדתית התייחדה גם בתפיסתה את הקודש ואת החול. הציבור החילוני ראה ערך רב בהשכלה כללית ובתרבות רחבה, אך בז להשכלה תורנית ולימוד תורה. מנגד, הציבור החרדי השקיע את ראשו ורובו בלימוד תורה, אך שלל לחלוטין לימוד מקצועות חול. הציונות הדתית לעומת שתי גישות אלו ראתה ערך רב בשני הלימודים - הן בלימודי הקודש הן בלימודי החול. יתרה מזאת, לפי תפיסתה, ההפרדה בין סוגי ההשכלה הללו אינה נכונה, הקודש והחול שזורים זה בזה ומעשירים זה את זה.

רשת החינוך "יבנה", שייסדה תנועת המזרחי בשנת תר"ף, 1920, הושתתה על סינתזה בין מסורת ישראל, התרבות המודרנית והציונות. בשנת תרצ"ח, 1938, נמנו על רשת יבנה בפולין כ-280 מוסדות חינוך. ברשת למדו בין 16,000 ל-29,000 תלמידים. בראש רשת יבנה עמד המחנך ש"ז כהנא.

הרב ריינס ייסד בעירו בלרוס את הישיבה התיכונית הראשונה ועמד בראשה. ישיבה זו הייתה אב טיפוס למערכת החינוך הציונית-דתית מיסודה של המזרחי: מוסד תורני-חינוכי שעיקרו לימוד תורה בשילוב לימודי חול. עקרונות הישיבה היו:

- א) הישיבה צריכה לתת לתלמידיה סכום ידוע של גפ"ת [גמרא, רש"י ותוספות], ראשונים ואחרונים ופוסקים במידה הדרושה לרב בישראל. דרך הלימוד יהיה על-פי השכל הישר וההיגיון הבריאי.
- ב) הישיבה צריכה לתת לתלמידיה ידיעה הגונה בתנ"ך, שפה עברית ודקדוקה ושימושה, דברי ימי ישראל, ספרות ישראל וידיעת ביבליוגרפיות.
- ג) הישיבה צריכה לתת לתלמידיה ידיעת החול בשיעור בית ספר עירוני, היינו: ידיעת השפה הרוסית דיבור וכתובה באופן שלם ונכון, היסטוריה כללית ורוסית, גיאוגרפיה של כל חמשת חלקי התבל בכלל ובפרט, אריתמטיקה, גיאומטריה, אלגברה, וגם ידיעת הטבע במידה מסוימת.
- ד) הישיבה תתחלק לשש מחלקות [כיתות] וזמן הלימודים יארך שש שנים. ממחלקה למחלקה עוברים רק על-פי בחינה. תלמיד שלא יעמוד בניסיון יישאר במחלקתו עוד שנה.
- ה) נמנים ארבעה ועדים על-יד הישיבה: של רבנים ללימודי קודש, של חכמים וסופרים ללימודי חול, של בעלי בתים לענייני כספים ושל התלמידים לכל הדברים הנוגעים לחיי התלמידים.
- ו) משגיחים על כל תלמיד ותלמיד בפרט, הן בענייני הלימוד והן בענייני ההנהגה, ומחנכים אותם להיות נאמנים לאלוקים, דבקים בעמם, שומרי מצוות ונוצרי התורה, בעלי נימוס ודרך ארץ.

הרב ניסנבום ראה גם הוא בחינוך להשכלה תורנית לצד השכלה כללית ערך חשוב:

בוודאי שצריכים ללמד את הבנים גם לימודים כלליים, להעמידם גם על ערכה הגדול של התרבות הכללית, בלי חולין אין גם קודש... אי אפשר להפריד את הילד מחיי החולין של העולם ולהפרישו כולו לשמיים, אבל העיקר צריכים להיות הלימודים העבריים... נגד התרבות הזרה לא נלחמו [חז"ל] ולא גזרו אז כל איסור על חכמה יוונית, או על לשון היוונים. בטוחים היו בכוח תרבותם המקורית, שכל תרבות אחרת לא תדחק את רגלי שכנתה ואם תסופח אליה אז עוד תוסיף התרבות הזרה דם וליחה לתרבות המקורית ותעשיר אותה בקניינים וערכים חדשים... יהדות משכלת מצד אחד ויהדות לאומית מצד שני יכולה להציל את אומתנו מהטמיעה הגמורה... אומה חיה... ממזגת בקרבה את התורה והשקפתה ואת ההשכלה והשקפתה... זהו כוחו של אורגן [יצור] חי ובריא, שמעכל חומרים שונים והם מתמזגים בקרבו והיו לדם אחד, לנשמה אחת.

ר' משה שטיגליץ, מפעילי התנועה הציונית דתית בטרנוב, תיאר בספר זיכרונותיו את דרך החיים במשפחתו, המייצגת את תפיסת הציונות הדתית:

באו לסבתא לבקר תלמידי חכמים ובמיוחד נכנסו בשיחה עם הניה [בת לא נשואה של סבתא] בוויכוחים תורניים בהם הראתה בקיאות מפליאה. אמרו שאילו נולדה זכר הייתה מגדולי הדור בתורה. מצד שני באו חברותיה וניהלו שיחות חילוניות על ספרות ושירה, על הצגות ועל חידושים בעולם הגדול. כזה היה הבית של סבא וסבתא, הבנים למדו תורה יומם ולילה, אבל גם למדו מקצועות בחכמה הנחוצה לקיום היומיומי... הבנות למדו בגימנסיה וליצאו גבוהים [בתי ספר תיכון ברמה גבוהה]. חדר אחד היה מלא ספרי קודש, ש"סים, שולחן ערוך, הרמב"ם וכל הספרות ההלכתית. בחדר השני היו כונניות עם ספרות גרמנית ופולנית קלאסית ותרגומים לגרמנית מכל ספרות העולם, אנציקלופדיה גרמנית ברוקהאוס... היות והייתי בקיאה בגרמנית גם ידעתי על פה שירים של גיטה ושילר... ישבתי בחדר הזה וקראתי דראמות ובלאדות של גדולי המשוררים הגרמנים... פעם אחת שאל אותי דוד כשראה בידי ספר של שילר ובו מאמר 'שליחות משה', אם אני מקבל ברצינות את הסברו של המחבר בנוגע ליציאת מצרים? ציווה עלי לקרוא את הקטע על קריעת ים סוף ולמצוא במה טעה הסופר הגוי... אמרתי: איך אפשר לטעות טעות גסה כזאת?... אמר הדוד: כך צריך לקרוא, בעיין ביקורתית, לא לקבל את דברי האפיקורס... עכשיו אני רואה שמותר לך לקרוא את כל הספרים האלה.

במכתבו שכתב הרב שמואל מוהליבר לקונגרס הציוני הראשון, הוא תיאר השקפה זו בקצרה: "אנו רוצים ליצור בארץ ישראל שלנו לא בני המאה העשרים ואף לא יהודים בני המאה ה-יב, אלא יהודים מטיפוס אחר לגמרי. יהודים שמצד אחר יהיו בני המאה השלושים אבל מצד שני יהיו מבני התקופות שקדמו לספירת המאות. יהודים מתקופת הנביאים והמכבים."

מוסר, צדק ועמל כפיים

התפיסה הציונית דתית ומוסדות התנועה הושתתו לא רק על ערכי דת וציונות, אלא גם על שאיפה לייסוד חברה מוסרית ועל כללי מוסר וצדק, על הגשמה מעשית של הרעיונות האידיליים. בוועידה השנייה של צעירי המזרחי, שהתקיימה בשנת תרפ"ב, 1922, נקבע: "בהכירה את הערך המוסרי והכלכלי של העבודה הפרודוקטיבית בכלל ובשביל ארץ ישראל בפרט, מכריזה הסתדרות צעירי המזרחי על העיקרון של תורה-ועבודה בתור יסוד ראשי לבניין ארץ ישראל". הרב שמואל חיים לנדוי טען:

"אי אפשר לנו להשליט את רוחנו, רוח התורה והמסורה, על בניין אחרים... עלינו להיות בעצמנו הבונים... וארץ ישראל תיבנה כחפצנו". צעירי המזרחי לא הסתפקו בתפקיד שומרי החותם הדתי - משגיחי כשרות, מדביקי מזוזות על המבנים הנבנים בארץ ישראל. הם חפצו להיות בין הבונים את ארץ ישראל ברוח התורה.

בוועידה עולמית של ארגוני הצעירים הקשורים למזרחי, שהתכנסה ביום ט"ו במנחם-אב תרפ"ה, 1925, נוסדה מסגרת גג לכלל הארגונים - "הברית העולמית של צעירי המזרחי, החלוץ המזרחי, והפועל המזרחי - תנועת תורה ועבודה". סיסמת ברית עולמית זו הייתה "תורה ועבודה (תו"ע)" וחזונה: בניין חברה יהודית בארץ ישראל המושתתת על התורה ועל ערכי הצדק החברתי (סוציאליזם דתי) הגלומים בה. שלום טרללר-קרניאל היטיב לבטא רעיון זה:

אנו בני דור הגאולה שראינו את הגולה תלושה משורשה הטבעי, נפגעת מכל רוחות ונתונה לבוז ולמשיסה, למכות הגויים, קינאנו בעץ וחלמנו על תחיית העם המושרש במולדתו, כאותו עץ ששורשיו מעמיקים באדמה וענפיו פונים לשמיים. העץ היה לנו לסמל דרכנו ותחייתנו - לאחד את הארץ עם השמים, את השורש עם גזעו, את התורה עם העבודה. רצינו להכות שורשים באדמה פשוטה כמשמעו והשתוקקנו יחד עם זה להתעלות ולהידבק בשמים. מכאן רצוננו העז לנטוע עצים במולדת והחיבה הרבה שאנו מחזירים בלב הילד אל העץ. כי מחוץ לברכה הרבה הבאה לאדם מן העץ אנו רואים בו סמל הגאולה והפדות.

חברי התנועה ובוגריה נתבעו להגשמה אישית כיעד מרכזי: קיום אורח חיים ציוני דתי; אימוץ ערכי תורה ועבודה; חובת עלייה לארץ ישראל. רבים מהבוגרים עלו ארצה והשתלבו בחיים הציוניים דתיים בארץ, בהם מייסדי הקיבוצים טירת צבי וכפר עציון. בוגרי כנסת השומר הדתי ובני עקיבא מפולין תרמו תרומה ניכרת לעצוב דרכה של בני עקיבא בישראל.

רעיון התורה ועבודה רומם את ערך עבודת הכפיים. הרב מוהליבר תהה: "מדוע זה מאסו בני עמנו בכל מלאכת יד? אבותינו הראשונים היו עובדי אדמה ורועי צאן. מגדולי חכמי התלמוד ז"ל היו בעלי מלאכות שונות וכל זה לא האפיל על זוהר מעלתם. נהפוך הוא, על חכמתם הרבה נתווספו טהרת הלב ומנוחת הנפש. ורק אנחנו, כלימה מכסה פנינו ללמד את בנינו אומנות."

כשנפתח בוורשה מוסד לימודי שהושתת על לימוד מלאכת כפיים לצד לימוד עיוני, תיאר זאת אחד מחברי התנועה (אין ידוע מי כתב את הדברים אם כי משערים כי הכותב הוא הרב ניסנבוים) בהתרגשות:

ביום שלישי, בשבעה עשר לחודש סיוון [תרפ"ב, 2291] נפתח על ידי המזרחי מוסד חדש חשוב בוורשה: בית מלאכה למסגרות ולנפחות... ע"פ תכנית הלימודים ילמדו בו חמש שעות ביום עבודת כפיים ושלוש שעות ביום את הידיעות הדרושות: פיזיקה, חשבון, גיאומטריה, שרטוט, ציור ועוד... בית המלאכה נמצא בקומה התחתונה באותו בית שבו נמצא בית המדרש הגבוה לתורת

1 הרב שמואל חיים לנדוי, שכונה שח"ל, היה הוגה דעות וממנהיגי תנועת הפועל המזרחי.

ישראל וחכמתו מיסודו של המזרחי - תחכמוני... וכה יסד לו המזרחי בלי קולות וברקים מוסד חדש חשוב... סמל להשקפת העולם המזרחית...

כל יהודי העובר על יד בית מספר יט ברחוב גז'יבובסקה ושומע קול תורה מתפרץ מהקומות העליונות וקול מקבת העבודה מהקומה התחתונה, וידע כי יד אחת יצרה הכל ורוח אחת שפוכה על הכל והרגיש בלבו כי אמנם פה בית היוצר לנשמת האומה, וגם לגוויית האומה... בבית הגדול הזה מגדלים תלמידי חכמים אמיתיים הלנים בעומק ההלכה והחכמה, ויצרו ערכים רוחניים ומוסריים בישראל, וגם מגדלים אומנים יהודיים מומחים ומנוסים שיחיו מיגיע כפיהם ויצרו ערכים אקונומיים ביעקב. בבית הגדול הזה מתגשמת עתה דוגמה משאיפת החינוך של המזרחי... עובדים שלנו יכירו את תלמידי החכמים שלנו וידעו לכבד אותם כל ימיהם ותלמידי החכמים שלנו יכירו את העובדים שלנו וידעו להוקיר אותם כל שנותיהם. באופן זה יקום מחדש הקשר החי בין תלמיד חכם ועם הארץ, זאת אומרת השפעת התורה על חיים ורוח חיים בתוך התורה.

ובמקום אחר כתב הרב ניסנבוים:

הולכת ומתרחבת גם בקרבנו התהום המבדילה בין מעמד למעמד, הולכת ומתעמקת [מעמיקה] גם בקרבנו השנאה בין המעמדים [מעמדות]. כל אחד מביט על חברו כעל יורד עמו לחייו ושנאה כבושה-גלויה זו בקרבנו פנימה, קשה היא לנו משנאת העמים הזרים אלינו... עולמנו העברי דורש תיקון מהמסד עד הטפחות. תיקון גמור בחייו הכלכליים אשר על ידו יתוקנו גם החיים המוסריים... מדינה יהודית, תהיה יהודית לא רק בחומר אלא גם ברוח... יחיו בה את חיי התורה... רק אז ישלטו במדינתנו סדרי חברה כאלו שיהיו למופת לכל עמי תבל. בייחוד במה שנוגע לבניין הארץ על יסודות הצדק והיושר (מסורת וחירות).

מעמד האישה

בחברה הדתית בפולין, מילאו הנשים תפקיד סביל, אך בתנועת המזרחי פעלו גם נשים. הרבנית אסתר רובינשטיין, רעיית הרב הראשי לוויילנה, הרב יצחק רובינשטיין, רב ציוני דתי, הייתה אישה משכילה בעלת ידע תורני רב, פעילת ציבור ציונית דתית. היא הקימה בית ספר לבנות בוויילנה בשנת 1920 באומרה כי: "תמיד צריכה האישה לעמוד במדרגה אחת שווה עם האיש בן גילה, כי בכל העיתים ותקופות החיים העוברות עליהם מחויבים הם להיות שווים שניהם בכל, בחינוכם, בלימודם ובהתפתחותם, במצבם הרוחני, המוסרי והחברתי, וכן תמיד בכל ההתקדמות האנושית צריכה האישה ללכת רגל ישרה עם האיש בן דורה, כי דרך חיים אחת היא שווה, כוללת ומשותפת לשניהם תמיד".

בנות מחוגי הציונות הדתית גילו יוזמה ורצון למעורבות, לפעילות ולעשייה תנועתית חלוצית משמעותית. שילוב הבנות בחברת הבנים עורר בעיה בחוגים מסוימים של הנוער הדתי ובקרב מנהיגיו ורבניו. הקמת מסגרת נפרדת לבנות הייתה מוצא הולם לחלק מציבור זה. כך נוסדה מחלקת ברוריה בתנועת המזרחי, מחלקה לצעירות בתנועת התורה והעבודה. מטרת המחלקה הייתה: "יצירת טיפוס חדש ואידיאלי של אישה דתית... להכין את הנערה לחלוציות דתית ולקרבה לארץ ישראל". הארגון נקרא על שם ברוריה, אשתו של התנא רבי מאיר.

בוועידה השנייה של תנועת המזרחי בפולין, בשנת תרע"ט, 1919, נדונה שאלה זכות הנשים להשתתף בבחירות להנהגה היהודית בארץ. הרב ניסנבוים נקט עמדה ברורה ואמיצה לדורו:

שאלת הנשים העומדת עתה על הפרק היא בדבר זכות הבחירה האקטיבית והפסיבית של הנשים... שאלה זו תכונה לאומית ומוסרית לה. העם העברי נמצא עתה במצב כזה שדורש התאזרות כל כוחותיו שיש לו ואי אפשר לו לוותר בשעה זו על מחצית כוחותיו, על נשיו ובנותיו ולהשאירן מחוץ לעבודה הציבורית והלאומית... אחרי שכבר נתעוררו נשים עבריות רבות לתחייה לאומית והן רוצות להשתתף בכל עבודות ציבורנו ולאומנו, כבר דורש רגש המוסר אשר בלבנו לתת להן את האפשרות הגמורה לספק את רצונן הקדוש הזה - להקדיש את כוחותיהן וכישורונותיהן לאומתן... באופן כזה מתן זכות בחירה לנשים איננו צריך להיות אצלנו כל שאלה... כל מי שהולך אחר המוסר הטהור של היהדות... ומתנהג על פי

פקודת התורה... ורוצה בתחיית עמו כולו, הוא צריך לבוא לידי מסקנות אלה: לכל אישה עבריייה ניתנת זכות הבחירה האקטיבית והפסיבית לשלטון הקהילה העברית ולכל המוסדות הציבוריים והלאומיים במידה שווה לגברים.

יהס לגויים

שאלת היחס בין ישראל לאומות ויחס ישראל לאומות העסיקה הוגים לאורך הדורות, במיוחד על רקע הגלות והצרות שעבר עם ישראל. התפיסה הציונית דתית הציגה גם בנושא זה עמדה המבוססת על התורה ועל המוסר. הרב ניסנבוים כתב בנושא זה:

האנושות עוד לא אָבדה את צורתה... את צלם אלוקים אשר טבע בה בוראה... עוד תחדש חייה ברוח תורתנו, ברוח אנושיות אמיתית... גם הוא אחד מתפקידיה של האומה העברית... על כן עלינו לחנך את בנינו שיגדלו ויהיו לאנשים שלמים, ישרים ונאמנים, אוהבי רעים ואינם שונאים גם את שונאיהם וישמשו יסוד לאנושות החדשה, אנושות עם צלם אלוקים שעוד תקום בעולם... נגשים בחיים את כל הדרישות המוסריות והאנושיות היותר נעלות והיותר נשגבות ובתוכן אף הדרישה האמורה לאהוב גם את שונאינו היותר גדולים והיותר אכזריים, בהכירנו כי גם הם חלק של האנושות כולה... התורה דורשת מאת בני ישראל אהבה אל הגֵר... אחרי אלף ושמונה מאות שנה של ייסורי גלות... אהבה אל אותם המדכאים והמענים - היא דרישה יוצאת מן הכלל, אבל מלא נמלא גם אותה, נעקור מתוך לבנו השותת דם כל רגשות שנאה ונקמה... ניטע תחתיהן רגשי אהבה לכל האנושות וממילא גם לאלה מחלקיה שנהפכו לחיות-יער לגבנו.

על מקור הדרישה לאהבה לכל אדם כתב גם שלום טרללר-קרניאל: "אני מאמין באדם. אני מאמין ביכולתו להתפתח ולהשתלם, מאמין הנני ברצונו הטוב... אני מאמין באדם מפני שאני מאמין באל, ביחידותו ובשלמותו היכולה למלוך בין בני אדם. בלי אמונה זו נידונה האנושות לאפילה נצחית, לגיהנום של נצח.

סיכום

ראשיתה של התנועה הציונית דתית בראשית המאה ה-20, לפני כמאה שנה. נראה ששנות דור חלפו מאז, אך הסוגיות שהעסיקו את החברה הציונית דתית בהיווסדה מעסיקות את החברה הציונית דתית גם בימינו. אומנם פרטי הסוגיות השתנו והמציאות השתנתה, אך השאלות הן אותן שאלות והקווים האידיאולוגיים שהציבה התנועה לעצמה רלוונטיים גם היום. הבאנו כאן בקצרה מעט מהדברים ברצון לעורר את לב הנוער להכיר את יסודותיו, להעריכם, לתהות, לשאול ולברר לעצמם את דרכם על בסיס דתי ציוני ומוסרי, בסיס החברה שאליה הם משתייכים.

הציונות הדתית בפולין - סוגיות על סדר יומה של הציונות הדתית

הפעלה בעקבות המאמר

לפניכם קטעי מידע שעוסקים בבירור עקרונות התנועה הדתית לאומית - עקרונות חברתיים, תורניים וערכיים. הקטעים לקוחים מתוך דברים ורעיונותם של אישים ושל ארגונים שהניחו את התשתית הרעיונית והמעשית לתנועה הציונית-דתית. נבחן את הרלוונטיות של עקרונות אלו לימינו ואת ביטוייהם בחיינו היום (הקטעים לוקטו מתוך הקובץ "הציונות הדתית בפולין", מאת ד"ר יוחנן בן יעקב).

נחלק את הכיתה לשש קבוצות. כל קבוצה תקבל כרטיס מידע ותבקש לענות על השאלות. בסיום העבודה בקבוצות, המשתתפים יחזרו למליאה, יציגו למשתתפים האחרים את העיקרון שעליו למדו ואת מסקנותיהם באשר לרלוונטיות שלו ולביטוי שלו בחיינו.

כרטיס מידע מס' 1 - שביל זהב

האידיאולוגיה של המזרחי היא בבחינת שביל זהב, דרך ממוצעת. אך אין לפנינו פשרה מתוך רפיון... האידיאולוגיה היא תוצאה ממגמות מרובות שבחיי הכלל, הציבוריים, הלאומיים והדתיים. רצונך להגיע לסינתזה של הרבה גורמים אמיתיים - בחר לך את דרך המזרחי. המזרחי היא הציונות השלמה... תנועה זו אינה מפקירה לא את הדת ולא את העניין הלאומי. (תעודת המזרחי, ישעיהו אביעד, וולפסברג)

המזרחי אינו מפלגה העומדת על שני יסודות: ציונות ואורתודוקסיה, או דתיות ולאומיות... היהדות החיה אי אפשר לצמצם אותה לא במסגרת דתית ולא במסגרת לאומית. כי רחוקה היא מהיות רק דתית במובן הרגיל, כשם שרחוקה היא מהיות רק לאומית. היהדות זוהי חטיבה אחת בעולם. היהדות זוהי השקפה עולמית מיוחדת שאין דוגמתה... מי שאומר שאין לו ביהדות אלא דת או לאומיות בלבד - אין לו כלום. גם האומר שיש לו ביהדות שני הדברים האלה יחד ומבין בזה שני דברים נפרדים - אין לו אף דבר אחד... המזרחי אינו מן אנדרוגינוס רוחני, מן כלאיים ותערובת של מין בשאינו מינו. היא ברייה בפני עצמה הנעשית מעור אחד. תחיית היהדות שמה. (הרב מ"א עמיאל, הוועידה השנייה של המזרחי בפולין, ורשה, ניסן-אייר תרע"ט, 9191.5)

- איזה עיקרון עולה מתוך הקטעים שקראתם?
- לדעתכם, האם עיקרון זה בא לידי ביטוי בצורה ממשית יותר בעבר או כיום? מדוע?
- האם עיקרון זה רלוונטי לדעתכם לימינו? נמקו.
- תנו דוגמה למימוש עיקרון זה בחיי התנועה הציונית דתית היום.

כרטיס מידע מס' 2 - ציונות דתית

לאצול מרוח היהדות הנאמנה על הציונות בכללה... לחזק ולהרחיב את רגשי הדת בתוך תחום הציונות ולהפיץ את רוח הציונות בכל גבולות אחינו היראים למקומותיהם. (י"ל פישמן, "ספר המזרחי")

אי אפשר לנו להשליט את רוחנו, רוח התורה והמסורה, על בניין אחרים... עלינו להיות בעצמנו הבונים... וארץ ישראל תיבנה כחפצנו. (הרב שמואל חיים לנדוי)

השקפת העולם של רשת יבנה הושתתה על סינתזה בין מסורת ישראל, התרבות המודרנית והציונות. (יבנה - רשת חינוך שייסדה תנועת המזרחי)

סדרו בארצנו את חייכם על פי משטר תורתנו וארץ אבותינו לנו תהיה, ורוח תורתנו תשלוט בתוכה וגאולתנו תקרב. (הרב יצחק ניסנבוים, "אהלנו", אדר תרצ"ד)

הקיבוץ הדתי הראשון בלודז' - עשרות נערים ונערות שגרו יחד במשך חודשים באחוזה, בנְעוּת ובטוהר המידות, מעולם לא התלוננו על הצפיפות או על מגרעות אחרות... מקבלים עול מלכות שמים ביראה ועול מלכות ישראל בארץ ישראל באהבה. (אליעזר צוריאל, "בהמיר ארץ ובמוט הרים")

היהדות שלנו בכל חלקיה, מהתורה שבכתב והתורה שבעל-פה, עד חכמת הנסתר היא יהדות דתית-לאומית, אשר גאולת העם ובניין הארץ עומרים במרכז. (מסורת וחירות)

- איזה עיקרון עולה מתוך הקטעים שקראתם?
- לדעתכם, האם עיקרון זה בא לידי ביטוי בצורה ממשית יותר בעבר או כיום? מדוע?
- האם עיקרון זה רלוונטי לדעתכם לימינו? נמקו.
- תנו דוגמה למימוש עיקרון זה בחיי התנועה הציונית דתית היום.

כרטיס מידע מס' 3 - מעמד האישה

תמיד צריכה האישה לעמוד במדרגה אחת שווה עם האיש בן גילה, כי בכל העיתים ותקופות החיים העוברות עליהם מחויבים הם להיות שווים שניהם בכל, בחינוכם, בלימודם ובהתפתחותם, במצבם הרוחני, המוסרי והחברתי, וכן תמיד בכל ההתקדמות האנושית צריכה האישה ללכת רגל ישרה עם האיש בן דורה, כי דרך חיים אחת היא שווה, כוללת ומשותפת לשניהם תמיד. ("העברייה, חינוכה וזכויותיה", המזרחי, כח בתשרי תר"ף)

הנשים מילאו תפקיד סביל בחברה הדתית בפולין. לעומתן גילו בנות מחוגי הציונות הדתית יוזמה, רצון למעורבות, לפעילות ולעשייה תנועתית חלוצית משמעותית.

ברוריה נוסדה כחלק מתנועת תורה-ועבודה. המטרה: "יצירת טיפוס חדש ואידיאלי של אישה דתית... להכין את הנערה לחלוציות דתית ולקרבה לארץ ישראל". הארגון נקרא על שם ברוריה, אשתו של התנא רבי מאיר.

שאלת הנשים העומדת עתה על הפרק היא בדבר זכות הבחירה האקטיבית והפסיבית של הנשים... שאלה זו תכונה לאומית ומוסרית לה. העם העברי נמצא עתה במצב כזה שדורש התאזרות כל כוחותיו שיש לו ואי אפשר לו לוותר בשעה זו על מחצית כוחותיו, על נשיו ובנותיו ולהשאירן מחוץ לעבודה הציבורית והלאומית... אחרי שכבר נתעוררו נשים עבריות רבות לתחייה לאומית והן רוצות להשתתף בכל עבודות ציבורנו ולאומנו, כבר דורש רגש המוסר אשר בלבנו לתת להן את האפשרות הגמורה לספק את רצונן הקדוש הזה - להקדיש את כוחותיהן וכישרונותיהן לאומתן... באופן כזה מתן זכות בחירה לנשים איננו צריך להיות אצלנו כל שאלה... כל מי שהולך אחר המוסר הטהור של היהדות... ומתנהג על פי פקודת התורה... ורוצה בתחיית עמו כולו, הוא צריך לבוא לידי מסקנות אלה: לכל אישה עבריייה ניתנת זכות הבחירה האקטיבית והפסיבית לשלטון הקהילה העברית ולכל המוסדות הציבוריים והלאומיים במידה שווה לגברים. (הרב יצחק ניסנבויים, תנועה בעידן של תמורות, עמ' 703-203)

עוד יותר גדול מחינוך הבנים הוא חינוך הבנות שלנו. (הרב יצחק ניסנבויים, הגות ולב, עמ' 140)

- איזה עיקרון עולה מתוך הקטעים שקראתם?
- לדעתכם, האם עיקרון זה בא לידי ביטוי בצורה ממשית יותר בעבר או כיום? מדוע?
- האם עיקרון זה רלוונטי לדעתכם לימינו? נמקו.
- תנו דוגמה למימוש עיקרון זה בחיי התנועה הציונית דתית היום.

כרטיס מידע מס' 4 - תורה ועבודה

בהכירה את הערך המוסרי והכלכלי של העבודה הפרודוקטיבית בכלל ובשביל ארץ ישראל בפרט, מכריזה הסתדרות צעירי המזרחי על העיקרון של תורה-ועבודה בתור יסוד ראשי לבניין ארץ ישראל. (בוועידה השנייה של צעירי המזרחי, תרפ"ב, 2291.8)

החזון: בניין חברה יהודית בארץ ישראל המושתתת על התורה ועל ערכי הצדק החברתי (סוציאליזם דתי) הגלומים בה. (תנועת תורה ועבודה)

כנסת השומר הדתי חרתה על דגלה את רעיון תורה-ועבודה, שעיקרו חִבְרָה דתית-חלוצית מושתתת על ערכי הצדק החברתי על פי התורה, בארץ ישראל. מתוך כך הציבה לחבריה ולבוגריה תביעה להגשמה אישית כיעד מרכזי - קיום אורח חיים ציוני-דתי; אימוץ ערכי תורה-ועבודה; חובת עלייה לארץ ישראל.

מדוע זה מאסו בני עמנו בכל מלאכת יד? אבותינו הראשונים היו עובדי אדמה ורועי צאן. מגדולי חכמי התלמוד ז"ל היו בעלי מלאכות שונות וכל זה לא האפיל על זוהר מעלתם. נהפוך הוא, על חכמתם הרבה נתווספו טהרת הלב ומנוחת הנפש. ורק אנחנו, כלימה מכסה פנינו ללמד את בנינו אומנות. (אושר האדם, הלבנון, 3781)

כל יהודי העובר על יד בית מספר יט ברחוב גז'יבובסקה ושומע קול תורה מתפרץ מהקומות העליונות וקול מקבת העבודה מהקומה התחתונה, וידע כי יד אחת יצרה הכל ורוח אחת שפוכה על הכל והרגיש בלבו כי אמנם פה בית היוצר לנשמת האומה, וגם לגויית האומה ... בבית הגדול הזה מגדלים תלמידי חכמים אמיתיים הלנים בעומק ההלכה והחכמה, ויצרו ערכים רוחניים ומוסריים בישראל, וגם מגדלים אומנים יהודיים מומחים ומנוסים שיחיו מיגיע כפיהם ויצרו ערכים אקונומיים ביעקב. (המזרחי, 2291.6.22, ללא חתימה, קרוב לוודאי שהכותב הוא הרב י' ניסנבויים)

אנו בני דור הגאולה שראינו את הגולה תלושה משורשה הטבעי, נפגעת מכל רוחות ונתונה לבוז ולמשסה, למכות הגויים, קינאנו בעץ וחלמנו על תחיית העם המושרש במולדתו, כאותו עץ ששורשיו מעמיקים באדמה וענפיו פונים לשמיים. העץ היה לנו לסמל דרכנו ותחייתנו - לאחד את הארץ עם השמים, את השורש עם גזעו, את התורה עם העבודה. רצינו להכות שורשים באדמה פשוטו כמשמעו והשתוקקנו יחד עם זה להתעלות ולהידבק בשמים. מכאן רצוננו העז לנטוע עצים במולדת והחיבה הרבה שאנו מחדירים בלב הילד אל העץ. כי מחוץ לברכה הרבה הבאה לאדם מן העץ אנו רואים בו סמל הגאולה והפדות. (שלום טרללר-קרניאל, "העץ בחיי העם", כפר-עציון, טו בשבט תש"ד)

- איזה עיקרון עולה מתוך הקטעים שקראתם?
- לדעתכם, האם עיקרון זה בא לידי ביטוי בצורה ממשית יותר בעבר או כיום? מדוע?
- האם עיקרון זה רלוונטי לדעתכם לימינו? נמקו.
- תנו דוגמה למימוש עיקרון זה בחיי התנועה הציונית דתית היום.

כרטיס מידע מס' 5 - קודש וחול

הישיבה שייסד הרב יעקב יצחק ריינס, מייסד המזרחי, בעירו לידה (בלרוס) ובראשה עמד, מהווה אב טיפוס למערכת החינוך הציונית-דתית מיסודה של המזרחי. מוסד תורני-חינוכי שעיקרו לימוד תורה בשילוב לימודי חול.

יהדות משכלת מצד אחד ויהדות לאומית מצד שני יכולה להציל את אומתנו מהטמיעה הגמורה... אומה חיה... ממזגת בקרבה את התורה והשקפתה ואת ההשכלה והשקפתה... זהו כוחו של אורגן [יצור] חי ובריא, שמעכל חומרים שונים והם מתמזגים בקרבו והיו לדם אחד, לנשמה אחת. (הרב יצחק ניסנבויס, "הגות ולב", עמ' 145)

בוודאי שצריכים ללמד את הבנים גם לימודים כלליים, להעמידם גם על ערכה הגדול של התרבות הכללית, בלי חולין אין גם קודש... אי אפשר להפריד את הילד מחיי החולין של העולם ולהפרישו כולו לשמיים, אבל העיקר צריכים להיות הלימודים העבריים. (הרב יצחק ניסנבויס, "היהדות הלאומית", עמ' 168)

- איזה עיקרון עולה מתוך הקטעים שקראתם?
- לדעתכם, האם עיקרון זה בא לידי ביטוי בצורה ממשית יותר בעבר או כיום? מדוע?
- האם עיקרון זה רלוונטי לדעתכם לימינו? נמקו.
- תנו דוגמה למימוש עיקרון זה בחיי התנועה הציונית דתית היום.

כרטיס מידע מס' 6 - צדק חברתי

הולכת ומתרחבת גם בקרבנו התהום המבדילה בין מעמד למעמד, הולכת ומתעמקת [מעמיקה] גם בקרבנו השנאה בין המעמדים [מעמדות]. כל אחד מביט על חברו כעל יורד עמו לחייו ושנאה כבושה-גלויה זו בקרבנו פנימה, קשה היא לנו משנאת העמים הזרים אלינו... עולמנו העברי דורש תיקון מהמסד עד הטפחות. תיקון גמור בחייו הכלכליים אשר על ידו יתוקנו גם החיים המוסריים. (הרב יצחק ניסנבויס, קנייני קדם, תרצ"א, ב, דברים)

מדינה יהודית, תהיה יהודית לא רק בחומר אלא גם ברוח... יחיו בה את חיי התורה... רק אז ישלטו במדינתנו סדרי חברה כאלו שיהיו למופת לכל עמי תבל. בייחוד במה שנוגע לבניין הארץ על יסודות הצדק והיושר. (הרב יצחק ניסנבויס, "מסורת וחירות")

- איזה עיקרון עולה מתוך הקטעים שקראתם?
- לדעתכם, האם עיקרון זה בא לידי ביטוי בצורה ממשית יותר בעבר או כיום? מדוע?
- האם עיקרון זה רלוונטי לדעתכם לימינו? נמקו.
- תנו דוגמה למימוש עיקרון זה בחיי התנועה הציונית דתית היום.

מי אני – ציוני דתי

מערך בנושא זהות ציונית דתית

מתוך המאגר הלאומי לשיעורי חינוך

מטרות

- לברר עם המשתתפים את אבני היסוד של הזהות הציונית דתית ולבחון את ביטוין בחייהם.
- להביא למודעות המשתתפים את מגוון הדעות המאפיינות את הציונות הדתית.
- לעמוד על המתחים המובנים שבתפיסת העולם הציונית דתית ולבחון את מקומם בחיי המשתתפים.

שיעור 1

פתיחה

נציג את הסרטון [מזרוחניק](#) (אנדרדוס).
הסרטון מציג מאפיינים שונים של בני המגזר הציוני דתי בצורה הומוריסטית.

שאלות לדיון

- אילו מאפיינים של המגזר הדתי לאומי באים לידי ביטוי בסרטון?
- אם הייתם צריכים לתאר אדם מהציונות הדתית למי שאינו מכיר את המגזר, באילו מאפיינים הייתם בוחרים? הסבירו.

גוף השיעור

1. יצירת מפת חשיבה אישית - **ציונות דתית בשבילי היא...** באמצעות הכלי המקוון [coggle](#) (הסבר על [coggle](#)).
2. אם אין אפשרות להשתמש בכלי הדיגיטלי, נחלק לתלמידים דפי A4 וכלי כתיבה בצבעים שונים וכל תלמיד ייצור את מפת החשיבה שלו.
2. יצירת מ ליאה על המפה הקבוצתית.

שאלות לדיון במליאה

1. אילו מרכיבים הופיעו במפות של רוב המשתתפים? הסבירו מדוע.
2. אילו מרכיבים לא הופיעו כלל או הופיעו מעט? הסבירו מדוע.
3. לדעתכם, על אילו מרכיבים אי אפשר לוותר במפת חשיבה של הציונות הדתית? נמקו.
4. האם אפשר ליצור מפה אחת שמייצגת את הציונות הדתית? האם יש חשיבות ליכולת ליצור מפה אחת משותפת? מה הרווח בכך? מה המחיר הכרוך בכך?

משימת סיכום ★

אפשרות 1: גלריית דמויות - כל משתתף יבחר בדמות שמייצגת בעיניו את הציונות הדתית ויצג אותה, מידע עליה ומידע על פועלה **בקיר דיגיטלי משותף** או בגלריה שתוקם בבית הספר.

אפשרות 2: ניגון ציוני דתי - כל משתתף יקיים ריאיון עם דמות משמעותית מעולם הציונות הדתית, על פי בחירת המשתתף. הריאיון יתייחס לדרך שבה הדמות מביאה את תפיסת העולם הציונית דתית לידי ביטוי בחייה ובפועלה.

* מומלץ לקיים ערב שיא, בבית הספר או במקוון, בהשתתפות הורים או דמויות מקהילת בית הספר המייצגות גוונים שונים בציונות הדתית.

שיעור 2

פתיחה ★

נשמיע את השיר **בין קודש לחול** (אמיר דדון ושולי רנד, [מילים](#))

שאלות לדין לאחר ההאזנה לשיר ?

1. בחרו במשפט מתוך השיר שאתם מתחברים אליו או מזדהים עימו. נמקו את בחירתכם.
2. תארו מצבים שבהם אתם, כיחידים או כחברה, מרגישים כחיים "בין קודש לחול". פרטו והסבירו.
3. לדעתכם, האם הציבור הציוני דתי חי בין קודש לחול? הסבירו.

גוף השיעור

נערוך סקר בקרב התלמידים.

המונטימטר הוא כלי מקוון להפעלת תלמידים במהלך שיעור. [הסבר קצר ופשוט על שימוש במונטימטר](#). נבחר באופציה של סקר ונבקש מכל תלמיד לבחור במידת ההסכמה שלו עם כל אחד משני המשפטים, לפי תפיסת עולמו.

אם אין אפשרות לשימוש בכלי דיגיטלי, נניח על הרצפה שני שלטים גדולים ונבקש מכל תלמיד לעמוד ליד השלט שאיתו הוא מזדהה.

משפט א

אנשי המקף - הוא הכינוי שאני נוקט כדי לתאר את חיייהם התודעתיים והמעשיים של אנשי הציבור הדתי לאומי. המקף הוא המקף הידוע המחבר בין קודש-לחול, בין דת-לציונות, בין תורה-לעבודה. (ברק כהן)

משפט ב

ובתווך, כרגיל, הציונות הדתית. בו זמנית אוחזת גם בזה וגם בזה, ובו זמנית פוסחת על שני הסעיפים... מנסה לחיות עם רגל אחת במרחבי המערב ועם רגל שנייה במעמקי התורה, עם אינטרנט מחד ועם דף יומי מאידך, עם ניסיון לאחד את יפיפותו של יפת עם אוהלי שם. (אבי רט)

שאלות לדין במליאה ?

1. הסבירו את בחירתכם (אם החיבור בין קודש וחול בתפיסה הציונית דתית הוא חיבור רצוי לכתחילה או פשרה בדיעבד).
2. תנו דוגמה מחייכם כפרטים או כחלק מהציבור הציוני דתי שממחישה את בחירתכם.
3. האם העמדה שבה בחרתם היא לדעתכם מצב רצוי או מצוי? נמקו.
4. האם שמעתם מחבריכם רעיון או מחשבה ובעקבות כך הייתם רוצים לשנות את בחירתכם? נמקו.

שאלה לסיכום: האם השיעור עורר בכם מחשבה, הבנה או שאלה בנוגע לחיבור שבין קודש וחול בתפיסה הציונית דתית? שתפו.

משימה לאחר השיעור: התלמידים יבחרו בסרטון, בשיר, בבלוג, בטקסט או ביצירת אומנות שמתארים או שמייצגים את מקומם האישי, החברתי או הקהילתי במרחב שבין קודש לחול. התלמידים ישתמשו בכלי המקוון [padlet](#) להעלאת התוצרים. אם אין אפשרות להשתמש בכלי מקוון, אפשר ליצור בכיתה תערוכה של התוצרים.

שיעור 3

פתיחה

עיון בקטעי עיתונות ובכתבות שעוסקים בציונות הדתית.

ציונות דתית אחרת

הקולות הליברליים שבציונות הדתית אינם ביטוי לחולשה אידיאולוגית, כפי שרבים מנסים להציג, אלא ייצוג של זהות דתית חדשה - האורתודוקסיה המודרנית של אמריקה ש"עשתה עלייה" אל ההתרחשות הישראלית. (עידו פכטר, **מקור ראשון**, ט"ז בסיון ה'תשע"ט, 19.6.2019)

מחלוקת השירות המשותף: הרמטכ"ל ייפגש עם רבנים ועם ארגוני נשים

הפקודה שמסדירה את שילוב הבנות והבנים בצה"ל תעמוד במרכז פגישת אייזנקוט ובכירי הציונות הדתית, שם מזהירים ממצב שבו "תלמידינו יחשבו פעמיים אם להתגייס". לפני כן הוא ייועד עם שדולת הנשים. (קובי נחשוני, **Ynet**, 7.11.2017)

פשרה בין כיבוש לסיפוח

החיבור הדתי צריך לשאול את עצמו מדוע בסוגיות כמו שבת הם נכונים להתפשר עבור שלמות החברה ואילו בסוגיית ארץ ישראל זה הכול או כלום. (מוטי שקלאר, **Ynet**, 15.6.2020)

חילונים, תירגעו: אנחנו לא מתכננים להשתלט על המדינה

עמית סגל מערוץ 2 לא זומם להחליף את יונית בדניאלה וייס, וישי ריבו מגלגלצ לא רוצה לנסוע לאירוויזיון במקום דנה אינטרנשיונל. בציונות הדתית יש אנשים פרטיים עם שאיפות להגיע רחוק ועם אידיאלים של תרומה לחברה - בדיוק כמו אצלכם. הפסיקו לפחד.

(עינת ברזילי, **Ynet**, 14.12.2015)

"החינוך הדתי מחק את הזהות המזרחית שלי". מחקר

הן חשו שהדתיות שלהן "לא נחשבת" גם כשהגיעו ממשפחות דתיות "חזקות", נוסח התפילה שלהן לא היה ברירת המחדל - וככלל, הן הרגישו "סקטור". עינב צברי, בעצמה בוגרת אולפנה, חשבה ששיח "המזרחים-אשכנזים" כבר לא רלוונטי - עד למחקר שעשתה: "מערכת החינוך הדתית היא לכאורה ניטרלית, אבל בפועל היא אשכנזית".

(טלי פרקש, **Ynet**, 11.7.2016)

העיר אשר בדד יושבת ובליבה כיפה

מורשת קרב, ריקוד דגלים וגבעת התחמושת כבר לא באמת עושים את זה לישראל 2016. עומדות היו רגלינו בשערייך ירושלים, עד שנמאס לישראלים והם ירדו לחפש משמעות בתל אביב. ניסיתי לחפש חולצות לבנות שלא מחובר אליהן נוער דתי; עמך ישראל שעדיין מתרגשים מקולו של הרב גורן קורא: "הר הבית בידינו". ניסיתי, אבל לא מצאתי.

(אבינועם הרש, **Ynet**, 5.6.2016)

נשות המהפכה: רעידת האדמה של הציבור הדתי

לימוד התורה הנשי הוא כבר עובדה מוגמרת גם בקהילות שמרניות, העיסוק במיניות נפוץ ונגיש במגזר, ופגיעות והטרדות כבר לא מושתקות. האחראיות לתמורות המהירות הן הפמיניסטיות הדתיות, שרושמות עמודים שלמים בהיסטוריה היהודית בת-זמננו. תיעדתי אותן בספר: "הדתיות החדשות".

(חן ארצי סרור, **Ynet**, 24.8.2018)

שאלות לדיון ?

- מהם הנושאים המרכזיים שעולים באזכורים של הציונות הדתית בתקשורת?
- לדעתכם, האם נושאים אלו מייצגים את הרעיונות המרכזיים בתפיסת העולם של הציונות הדתית?
- האם יש פער בין הדרך שבה הציונות הדתית מוצגת בתקשורת לבין המציאות? פרטו והסבירו את הגורמים לכך.

לימוד בקבוצות

נעיין בקטע מהמאמר של הרב ד"ר יונה גודמן, **מיהו ציוני-דתי? (המאמר המלא)**

מיהו ציוני-דתי?

הרב ד"ר יונה גודמן

לאחר אלפי שנות גלות ניצבו מול העם היהודי שני אתגרים רוחניים-מעשיים חדשים, איתם הוא נדרש להתמודד: הציונות והמודרנה. ביחס לציונות היה צורך לבחון האם תנועה רעיונית-מעשית זו יכולה לדור בכפיפה אחת עם היהדות המסורתית (קרי - שומרת תורה ומצוות) מקדמא דנא. התשובה לשאלה זו פילגה את העם היהודי לשניים.

הציבור אשר לימים כונה 'חרדי' הגיע למסקנה כי קיימת סתירה מהותית בין התנועה הציונית העכשווית ובין חיי תורה מלאים. על כן, הוא בחר בנאמנות לתורה כפי שהוא הבין אותה, ובפסילה גורפת של התנועה הציונית. במקביל, הציבור אשר לימים כונה חילוני הגיע למסקנה... זהה! קרי, אף הוא הסכים שקיימת סתירה בין התנועה הציונית העכשווית ובין חיי תורה מלאים. אך הוא בחר בנאמנות לציונות תוך ויתור על נאמנות מלאה לחיי תורה ומצוות. לשון אחר, **שתי הקבוצות הסכימו כי הציונות והתורה סותרות וכל קבוצה בחרה בנאמנות לממד אחד אחר.** בשלב זה קם הציבור שלימים כונה 'ציוני-דתי', תוך אמונה כי שתי הקבוצות אוחזות באמת חלקית בלבד. **תנועה זו קמה תוך תודעה שלא רק שאין סתירה בין חיי תורה ונאמנות לציונות כי אם להפך, שניהם מהווים חלקים של שלמות אחת.**

תופעה זהה התרחשה ביחס למודרנה. הציבור החרדי הגיע למסקנה כי קיימת סתירה מהותית בין התורה ובין המודרנה, ובחר בהסתייגות ובהסתגרות מקסימאלית מפניה. הציבור החילוני הסכים כי השתלבות במודרנה ונאמנות מלאה לתורה סותרות, ובחר בהשתלבות מרבית במודרנה תוך צמצום מחויבותו לתורה. ושוב, בעת שהעם ותורתו נתפלגו לשניים, **קם ציבור שלישי ובפיו בשורה: חובתנו היהודית היא לתרום לקידום ולתיקון העולם. עלינו לינוק לכתחילה את כל הטוב שיש במודרנה (תוך סינון של הפסול והרע) ולראות בפיתוחה חלק מייעודנו התורני.**

במילים אחרות, הציבור החרדי הלא ציוני והציבור החילוני-ציוני הסכימו כי נאמנות מלאה לתורה ולמצוות אינה יכולה להשתלב עם הציונות או עם המודרנה, ולכן צריך לבחור ביניהן. **בשני המקרים, הציבור הציוני-דתי הבין כי תפקידו להחיות 'תורת חיים' בה ייחשף החיבור הקיים בין חלקי התורה והחיים השונים.**

ניתוח זה, אף כי שטחי וחלקי, מסייע לנו להבין כי האתגר שלקחה על עצמה הציונות-הדתית הוא אתגר כפול: חיי תורה הכוללים שותפות בציונות וחיי תורה הכוללים שותפות מבוקרת בחיי המודרנה.

(גודמן, י' (2009), "מיהו ציוני-דתי?", "במעגלי הציונות הדתית", בתוך: צ', שינובר [עורך],

העגלה השלישית, ירושלים: המזרחי העולמי, עמ' 125-131)

שאלות לדין בקבוצות ?

- על פי תקציר המאמר שקראתם - מה משותף לגישה החרדית ולגישה החילונית ביחס לקשר שבין הציונות והמודרנה ובין תורת ישראל?
- במה שונה הגישה שמציעה הציונות הדתית לקשר זה?
- חשבו על דוגמות מחיינו שבהן יכולה להיות סתירה בין חיי תורה לחיי ציונות או מודרנה. שתפו.
- תנו דוגמה מחייכם האישיים למקרים שבהם נתקלתם בסתירה כזו. כיצד יישבתם אותה?

סיכום במליאה

חברי הקבוצות ישתפו בתשובותיהם ובמחשבותיהם את שאר המשתתפים.

שאלות לדין ?

- מה חידש לכם המאמר בנוגע לתפיסת העולם הציונית דתית?
- האם יש לכם שאלות או נקודות נוספות בנושא שהייתם רוצים לברר?
- לדעתכם, כיצד אפשר להמשיך להעמיק בבירור?
- מה החשיבות שבבירור זה?

נספח

דע מאין באת ולאן אתה הולך - מסע אל שורשי הציונות הדתית בפולין

1. תשובות לשאלות הלכתיות ששאלו ראשי משלחות במסעות לפולין/ הרב אבי גיסר
2. כרטיסיות לשיחת ערב במסע - ערכה מצורפת

תשובות לשאלות הלכתיות ששאלו ראשי משלחות במסעות לפולין

הרב אברהם גיסר

נסיעה לאתרי החיים וההשמדה של קהילות הקודש בפולין ובכל יתר ארצות גלויותינו אינה ככל הנסיעות. זו יציאה ייחודית וייעודית מארץ ישראל לשם לימוד, לשם התחזקות בתורה וביראת שמיים, לשם העמקת זיכרון השואה, לשם הפנמה עמוקה של מהות החיים היהודיים בגולה, לשם חיבור אל גדולי ישראל ואל מרכזי תורה וחסידות, לשם הכרת ערכה של מדינת ישראל ושל צמיחת גאולתנו ולשם חיזוק ערך כבוד האדם ומחויבותנו לכל הנברא בצלם אלוקים ולתיקון עולם.

בהכנת מסע ערכי כל כך, יש לתכנן בקפידה את התכנים שיעלו במסע, לקיים הכנה חינוכית ראויה ולדאוג לכל סדרי הנסיעה ואתגריה המעשיים בצורה מסודרת ומוקפדת. כלל פרטי המסע - מקומות הלינה, הסדרי הביטחון האישיים והקבוצתיים, תנאי הנסיעה, סדר היום, פרטי ההזנה - חייבים להתאים לרוחו של המסע ולמטרותיו מבחינה חינוכית, יהודית ותרבותית.

כלל המשלחות והקבוצות, אף החילוניות, חייבות להקפיד על כשרות המזון. קבוצות דתיות - תלמידים ומורים, בני ישיבות ואולפנות, בתי ספר תיכון ומוסדות בחמ"ד - חייבות להקפיד הקפדה מלאה בכל פרטי המסע: סידורי המזון ואיכות כשרותו, סידורי שמירת השבת ועוד חייבים לעמוד על הרמה ההלכתית הראויה, שאם לא כן, הרי שמבחינות רבות יצא שכרנו בהפסדנו, ולא עוד אלא שאחת המטרות העיקריות של המסע: הכרת התורה ושיעור הקומה של גדולי ישראל ושל עמך ישראל שמסרו נפשם על התורה ועל קיום מצוותיה באהבה עד כלות - מטרה זו נמצאת מתחללת חלילה.

הצלחת המסע דורשת הכנה והיערכות קפדנית. בתי המלון חייבים להיות מתאימים מבחינה הלכתית ותרבותית לשמירת שבת ולשמירת נורמות התנהגות ראויות ועוד. אין כאן מקום להקלות הלכתיות ולפעולות הנעשות ב"שעת דחק" או ב"מקום צורך גדול" או בדיעבד כיוון שהכול מתוכנן וידוע מראש. חובת משרד החינוך וחברות הנסיעות לארגן הכול על הצד הטוב ביותר ולא להביא את התלמידים לידי מכשלה או לידי ניסיון מיותר. להלן תשובות קצרות לשאלות הלכתיות ששאלו תלמידים, מורים ומנהלי משלחות בנוגע למסע לפולין:

סוגיית השבת

א. אסור לפתוח בשבת את דלת החדר בכרטיס חכם שמפעיל פעולה אלקטרונית כלשהי. יש צורך בפתיחה רגילה במפתח לכל חדר. יש לעשות מאמץ ללון בשבת אך ורק במלונות שיש בהם אפשרות לפתיחת דלתות החדרים במפתח. יש לדרוש מסוכני הנסיעות לשכנע את בתי המלון להיערך בהתאם. בדיעבד ובמקרים מסוימים, מותרת אמירה לאינו יהודי, אך אין לסמוך על כך ואין להידרש לכך מראש.

פתרון אפשרי בשעת צורך: סיכום מוקדם ומפורט לפני שבת עם המלווה הלא יהודי של הקבוצה (הפיילוט) בנוגע לכל סדרי יום השבת, כולל פתיחת החדרים כולם בשעות מסוימות ונעילתם בשעות אחרות. המלווה הלא יהודי בלבד יפעיל את צוות המלון על פי הסיכום.

ב. כל סידורי החשמל ויצירת אפשרות להשארת אור בחדר או בשירותים חייבים להיעשות לפני כניסת שבת. כל מקום שמחייב הפעלה של חשמל בשבת או הכנסת כרטיס לצורך הדלקת האור אינו מתאים ללינה בשבת. יש להיערך מראש ולדאוג להשארת אורות דולקים לפני הצורך - באמצעות קביעת הכרטיס מלכתחילה במקום או באמצעות קביעת מנורה שתדלק כל השבת. אמירה לאינו יהודי מותרת רק בדיעבד, חד פעמית ובמקרים מסוימים, ואין לסמוך על כך בקביעות ולכתחילה.

- ג. מעבר במסדרון או הליכה במקום שמפעיל תאורה ללא קשר לרצונו של ההולך מותרים, ובתנאי שאדם יכול למצוא שם את דרכו בחשכה גם ללא הפעלת תאורה.
- ד. הדלקת נרות שבת צריכה להיות בחדר האוכל או סמוך לו ככל האפשר. בדיעבד, יוצאים ידי חובת הדלקה גם בהשארת אור חשמל בחדר למשך השבת. בכל מקרה, יש להדליק נרות שבת (לפחות נר אחד) בכניסה למלון או לחדר האוכל לשם שבת. את הנר יכולה להדליק מורה אחת כשליחה של כל הקבוצה.
- ה. בחוץ לארץ, אין לטלטל שום חפץ בשבת במקום שאין עירוב (לענ"ד, בהיערכות מתאימה, אפשר להביא את הרשויות בשיתוף הקהילה היהודית להתקין עירוב סביב המרכז היהודי). סידורים, חומשים וטליתות חייבים להימצא מבעוד יום בבתי הכנסת. מותר להתעטף בטלית וללכת בה ברחוב כמו בגד (בכפוף לאישור הקב"ט מטעמי ביטחון). אין לטלטל מפתחות, דרכונים או כרטיסים ויש להשאירם במלון בסידור מתאים.
- ו. למנהל המשלחת ולכל גורם ביטחוני מותר לטלטל בשבת את המכשיר הסלולרי ולהיות זמין בכל עת למטרות ביטחון בלבד.
- ז. כאשר אין ספר תורה, מקיימים את כל התפילה כהלכתה, שחרית ומוסף, בלי קריאת התורה. את ההפטרה ואת ברכותיה אפשר לקרוא מן החומש. אם בהמשך השבת יוכלו להגיע למקום שיש בו ספר תורה, יוכלו לקרוא בתורה את כל הפרשה כהלכתה גם בצוהריים ולאורך כל היום בנפרד מן התפילה. במקום שידעים שאין ספר תורה כלל ושלא יגיעו למקום שיש בו ספר במשך היום, יש לקרוא את הפרשה מתוך חומש לאחר תפילת שחרית, אך בלי ברכות ובלי עליות לתורה.
- ח. במקום שאין מעלית שבת אוטומטית, יש לעלות במדרגות. במקרה שהעלייה ברגל בלתי אפשרית, מותר בשעת הצורך להצטרף למעלית שמופעלת על ידי גויים למען עצמם.
- ט. תכנון סדר היום צריך להבטיח הגעה למלון זמן מספיק לפני שבת כדי לאפשר להתכונן לשבת כראוי. במקרה של תקלה, כאשר התלמידים נמצאים כבר באוטובוס, הנהג יכול להסיעם למלון או למקום מבטחים גם לאחר כניסת השבת.
- י. אין לצאת מהמלון בשבת בתנאי מזג אוויר קיצוניים העלולים לגרום לחילול שבת. אם במהלך סיור בשבת התחיל מזג אוויר קיצוני, מותר וצריך למצוא מחסה במבנים קרובים. במקרה ששיקולי אבטחה, מזג אוויר או צורך בשירותים במהלך סיור מחייבים זאת, אפשר להיכנס גם למבנה המשמש מרכז קניות לצורך מחסה.
- יא. תלמידים המוגבלים בהליכה, כגון תלמידים המרותקים לכיסא גלגלים, ישאלו שאלת רב בנוגע לסדרי תנועתם בשבת.

סוגיית הכוהנים

- א. כוהנים אסורים להיכנס לבתי קברות. כל מקום שידוע שהוא מקום קבורה, אסור לכהן להיכנס אליו, גם לא לאוהלי צדיקים. מותר לכוהנים לסייר במחנות ריכוז ובמחנות השמדה וללכת בשבילים מסומנים ובמסלולי הביקור. מותר להיכנס לצריפים ולמבנים, אף שוודאי היו מוטלים שם מתים בעבר. אין להתקרב לבורות הרג וקבורה או לקברי אחים או למקום שנצבר בו אפר מתים ויש לעמוד במרחק של ארבעה מטרים ממקומות אלו.

תפילות

- א. עיקר זמן תפילת שחרית הוא מהנץ החמה (זריחה) ועד סוף שעה רביעית בשעות זמניות, כמובא בלוחות הזמנים ההלכתיים.
- ב. מותר להניח תפילין ולהתעטף בציצית עוד קודם הנץ - כחמישים דקות לפני הנץ.
- ג. לכתחילה, צריך לתכנן תפילה סמוך לנץ או עם הנץ או מייד לאחריו. אם יש צורך של ממש לצאת למסע בשעה מוקדמת, ולא מטעמי נוחות בלבד, מותר להקדים ולהתפלל כחמישים דקות לפני הנץ. בשעת הצורך, מותר לפצל את התפילה, דהיינו: לומר ברכות השחר ואפילו פסוקי דזמרא מוקדם ואף ביחידות ולהתכנס לתפילה בציבור מ"ברכו" שלפני קריאת שמע.

- ד. במטוס אדם יכול להתפלל ביחידות ובישיבה. צריך להימנע ככל האפשר מתפילה בציבור במטוס. זו אינה תפילה ראויה בציבור והיא גורמת מטרד ומתח.
- ה. עדיף לאפשר לתלמידים לשתות ולטעום טעימה קלה (שאינה דורשת נטילת ידיים) לפני התפילה ולקיים תפילה לאחר הנץ. בדרך כלל, אפשר להכין ולארוז כריכים ולאוכלם לאחר התפילה. אם יש חשש שאם לא יתפללו מוקדם יתאחר זמן תפילה לאחר ארבע שעות, עדיף להתפלל לפני הנץ.
- ו. כוהנים יישאו את כפיהם בכל יום כמנהגנו אף בחו"ל.
- ז. מותר להתפלל מנחה וערבית ברצף מבעוד יום (לאחר פלג המנחה) אם יש חשש שלא יוכלו להתכנס שוב לערבית. במקרה כזה, יש לזכור לומר שוב קריאת שמע ואת ברכת "ואהבת" לאחר חשכה.

שירים ונגינה

- א. מותר תמיד, גם בתשעת הימים, בבין המצרים ובספירת העומר לשיר שירים נוגים, שירי זיכרון ותפילה (ללא כלי נגינה).
- ב. מותר לשיר שירי אמונה וזיכרון בליווי כלי נגינה בספירת העומר וכן מותר להשמיע שירה.
- ג. אין להשמיע שירה בליווי נגינה (בטלפון ובכל מכשיר) בתשעת הימים.

נושאים כללים

- א. מותר לקחת אבן קטנה או מעט חול מארץ ישראל כדי להניח על קברי אחים בפולין במקומות פתוחים בלבד.
- ב. מותר לחצות מקום המשמש לתפילת נכרים (כנסייה) הנמצא באמצע מסלול כאשר אין דרך מעבר אחרת, יש לחצות את המקום בדרך קצרה ביותר וללא עצירה.
- ג. על פי המקובל והראוי, הטקסים נחתמים בשירת "התקווה". שירת "אני מאמין" או כל שיר מתאים אחר יושר לפני המנון המדינה.

"הרנינו גויים עמו"

כי דם עבדיו יקום

ונקם ישיב לצריו וכפר אדמתו עמו"

(דברים לב, מג)

צוות היגוי - מסמך התשובות

הרב אבי גיסר, ראש מועצת החמ"ד; אברהם ליפשיץ, ראש מינהל החמ"ד; מיכל דהאן, סגנית מנהל מינהל החמ"ד; שושי שפיגל, מפקחת ארצית על חינוך חברתי חמ"ד.
מטה פולין: שמעון שמעון, מפקח ממונה על מטה פולין; דודי שוקף, מנהל מטה פולין; איריס מייזלס, סגנית מטה פדגוגי מטה פולין.

לפניות לפרנטית חמ"ד מטה פולין: איריס מייזלס - irisme@education.gov.il.

